

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI**

HATÎB el-CEVHERÎ (ö. 900/1495) VE TARİHÇİLİĞİ

SEMANUR DİNİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA/2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

HATÎB el-CEVHERÎ (ö. 900/1495) VE TARİHÇİLİĞİ

SEMANUR DİNİZ

Danışman: Prof. Dr. Fatih Yahya AYAZ
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Şaban ÖZ
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA/2022

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Şaban ÖZ

Üye: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2022

Prof. Dr. Serap ÇABUK

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (28.01.2022)

SEMANUR DİNİZ

ÖZET

HATİB el-CEVHERÎ (ö. 900/ 1495) VE TARİHÇİLİĞİ

Semanur DİNİZ

Yüksek Lisans Tezi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof Dr. Fatih Yahya AYZ

Ocak 2022, 80 sayfa

İslam tarihindeki en büyük devletlerden biri kabul edilen Memlûk Devleti (648-923/1250-1517), yalnızca siyasî ve askerî sahalardaki gelişimle değil, İslam dünyasının kültürel gelişimine sağladığı katkılarla da tanınmıştır. Siyasî ve askerî başarıların etkisiyle, Şam ve Kahire, Müslüman halk, tüccar ve ilimle iştigal edenler için güvenli beldeler olmuştur. Memlûk yönetiminin sağladığı imkanlar neticesinde kültürel saha daha da canlanarak semeresini vermiş ve Memlûkler dönemi ilmî faaliyetler açısından İslam tarihinin en parlak dönemi olmuştur. Bu dönemdeki ilmî faaliyetlerin en yoğun olduğu sahalardan biri ise şüphesiz tarihtir. Memlûkler döneminde çok sayıda tarihçi yetişmiş ve kaleme aldıkları eserlerin büyük bir kısmı da günümüze ulaşmıştır. Bu tarihçiler arasında, Memlûklerin son döneminin müşahidi olan ve tarih eserleri kaleme alan, tüccar sınıfına mensup Hatîb el-Cevherî de bulunmaktadır. Bu çalışmada, Memlûk tarihçiliğine katkı sağlayan Hatîb el-Cevherî ve kaleme aldığı *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zaman* ve *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr* adlı eserlerinden hareketle onun tarih anlayışını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde Hatîb el-Cevherî'nin yaşadığı dönemdeki siyasî ve ilmî muhit hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Hatîb el-Cevherî'nin hayatı ve kaleme aldığı eserleri üzerinde durulmuş, ikinci bölümde ise Hatîb el-Cevherî'nin bahsi geçen eserleri üzerinden onun tarihçiliğine dair tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, *İnbâü'l-hesr*, tarih yazıcılığı.

ABSTRACT

KHATIB al-JAWHARI (ö. 900/ 1495) AND HIS HISTORIOGRAPHY

Semanur DİNİZ

Master's Thesis, Department of Islamic Sciences

Supervisor: Profesör Dr. Fatih Yahya AYAZ

January 2022, 80 pages

Considered one of the greatest states in the history of Islam, the Mamlūk State (648-923/1250-1517) was recognized not only for its development in the political and military fields but also for its contributions to the cultural development of the Islamic world. With the influence of political and military successes, Sam and al-Kahira became safe towns for Muslim people, merchants, and those who engaged in science. As a result of the privileges provided by the Mamlūk governance, the cultural field came to fruition even more, and the Mamlūk period became the brightest period in the history of Islam in terms of scientific activities. Beyond any doubt, one of the most intense fields of this period was history. Many historians were educated during the Mamlūk period and most of the works they committed to paper have survived to the present day. Among these historians, There is also Khatib al-Jawhari, who wrote works at the end of the Mamlūk period and was a member of the merchant class. In this study, it is aimed to understand Khatib al-Jawhari, who contributed to Mamlūk historiography, and his understanding of history based on his works named *Nūzhet al-nūfus ve'l-abdan fī tavârîhi 'z-zaman and İnbaü'l-hesr bi-abnai'l-'asr*. In the introduction part of the study. Information was given about the political and scientific environment in the period when Khatib al-Jawhari lived. In the first chapter, Khatib al-Jawhari's life and his works are emphasized, In the second part, determinations and evaluations of Khatib al-Jawhari's historiography were made through the aforesaid works.

Keywords: Mamlūk, Khatib al-Jawhari, *Nuzhet al-nufus*, *Inbau'l-hesr*, historiography.

ÖN SÖZ

Memlûk Devleti (648-923/1250-1517) İslam tarihindeki en büyük devletlerden biridir ve sultanlarının kökeni veya askerî eğitimlerini gerçekleştirdikleri yere göre Bahrî (Türk) Memlûkleri veya Burcî (Çerkez) Memlûkleri şeklinde iki döneme ayrılmaktadır. Memlûk Devleti, Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasından sonra Müslüman halk, tüccar ve ilim erbabı için bir sığınak olmuştur. Bu güven ortamını inşa etmede Memlûk sultanlarının ve devlet adamlarının etkileri oldukça fazladır. İlmî faaliyetlerin gelişmesinde de onların, destek ve himayeleri büyük rol oynamıştır. Bu dönemde çeşitli ilim dallarında çok sayıda âlim yetişmiş ve sayısız eser de kaleme alınmıştır. Bunlar arasında özellikle tarih ve hadis sahalarındaki çalışmalar dikkat çekmektedir.

Memlûkler döneminde ulemâ, ümerâ ve Hristiyan tebaa dâhil olmak üzere toplumun her kesiminden insan tarihle iştigal etmiş ve bu sahada pek çok eser kaleme almışlardır. Bunlar arasında tüccar sınıfına mensup olup tarih eseri telif eden Kütübî ve Hatîb el-Cevherî gibi âlimler dikkat çekmektedir. Bunlardan Hatîb el-Cevherî toplumun farklı bir kesimine mensup olması ve bu özelliği sebebiyle olaylara yaklaşımında, dönem tarihçilerinden farklılık arz etmesi açısından bu çalışmaya konu edilmiştir. Memlûklerin özellikle son dönemi için önemli bir tarih eseri kaleme alan Hatîb el-Cevherî ile ilgili ülkemizde ve yurt dışında müstakil bir çalışma olmaması bizi bu çalışmaya sevk eden önemli unsurlardandır. Ayrıca bu çalışma Hatîb el-Cevherî'nin tarihçiliğini ortaya koyması bakımından Memlûk tarih yazıcılığına da önemli katkı sağlayacaktır.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın konusu, kapsamı, önemi, amacı ve yönteminden sonra Hatîb el-Cevherî'nin yaşadığı dönemin siyasî ortamından ve tarihçilerinden genel olarak bahsedilmiştir. Birinci bölümde Hatîb el-Cevherî'nin hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi verilerek, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zamân* ve *İnbâü'l-hesr bi-ebnâ'i'l-'asr* adlı eserleri tanıtılmıştır. Son bölümde ise müellifin bahsi geçen bu eserlerindeki usûl, üslûb ve muhtevası üzerinde durulmuş, tarihçiliğine dair tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışma esnasında eleştiri ve yardımlarıyla yol gösteren, yönlendirmeleriyle ufkumu açan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Fatih Yahya AYZA'ya, tez sürecinde

daima yanımda olan, maddî-manevî destek veren, yardımlarını esirgemeyen ve çalışma sürecinde ilmî birikiminden istifade ettiğim kıymetli hocam Arş. Gör. Dr. Aygül D ZENL 'ye, çalışma sürecinde manev  desteğini hep hissettiğim değerli hocam Dr. Öęr. Üyesi Fatmanur AL BEK ROęLU'na teŗekk r  bir borç bilirim. Son olarak lisansüstü  alıŗmalarıma desteğiyle yola çıktığım ancak yakın zamanda Rahmet-i Rahm n'a kavuŗan daim  destekçim annem merhume Naile D N Z'i bu vesileyle rahmetle anar, şükranlarımı sunarım.

Semanur D N Z

ADANA/2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xi
EKLER.....	xii

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu, Önemi ve Amacı	1
2. Çalışmanın Sınırları ve Yöntemi	2
3. Çalışmanın Kaynakları	4
4. Hatîb el-Cevherî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bakış	6
A. Siyasî Tarih.....	6
B. İlmî Muhit.....	8

BÖLÜM I

HATÎB el-CEVHERÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı	11
1.2. Eğitimi	13
1.2.1. Hocaları	14
1.3. Eserleri.....	16
1.3.1. <i>Nüzhetü 'n-nüfûs ve 'l-ebdân fî tevârihi 'z-zaman</i>	16
1.3.2. <i>İnbâü 'l-hesr bi-ebnâi 'l- 'asr</i>	17
1.3.3. Diğer Eserleri	18

BÖLÜM II

HATİB el-CEVHERİ’NİN TARİHÇİLİĞİ

2.1.	Hatîb el-Cevherî’nin İlmî Usûlü ve Üslûbu	19
2.2.	Eserlerinin Muhtevası ve Muasırlarıyla Mukayese	29
2.2.1.	Siyasî Hayat	29
2.2.2.	Sosyal ve İktisadî Hayat	32
2.2.3.	Dinî Hayat	38
2.2.4.	Hal Tercümelerine Dair Malumat	41
2.2.5.	Şam ve Kahire Dışındaki Yerlere Dair Malumat	43
2.2.6.	Diğer Hâdiseler	45
2.3.	Müellifin Kaynak Kullanımı	47
2.4.	Hatîb el-Cevherî’ye Yönelik Eleştiriler	49
SONUÇ		51
KAYNAKÇA		53
EKLER		58
EK 1	Memlûkler Dönemi Sultanları	58
EK 2	Memlûkler Dönemi Abbâsî Halifeleri	60
EK 3	<i>Hatîb el-Cevherî’nin ed-Dürrü’l-manzûm fîmâ verede fî Mısr ve ehlühâ min mevcûd ve ma’dûm adlı eserinin yazma nüshası</i>	<i>61</i>
ÖZGEÇMİŞ		68

KISALTMALAR

a.mlf.	aynı müellif
b.	bin, ibn (oğlu)
bk.	bakınız
çev.	Çeviren
ÇÜİFD	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	editör
MÜİFV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	neşreden
ö.	ölümü
s.	sayfa
tah.	tahkik eden
ts.	tarihsiz/tarihi yok
v.dğr.	ve diğerleri
vs.	vesâire
yy.	yüzyıl

EKLER

Ek 1 *Memlûkler Dönemi Sultanları*

Ek 2 *Memlûkler Dönemi Abbasî Halifeleri*

Ek 3 *Hatîb el-Cevherî'nin ed-Dürri'l-manzûm fî mâ verede fî Mısr ve ehlühâ min mevcûd ve ma'dûm adlı eserinin yazma nüshası*

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Çalışmanın konusu Hatîb el-Cevherî'nin (ö. 900/1495) hayatı, şahsiyeti, ilmî yönü, tarihçiliği ve tarih alanında kaleme aldığı *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zaman* ve *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr* adlı eserlerinin incelenmesidir. Her bir eser farklı tarih anlayışı çerçevesinde kaleme alındığından tarihçinin, tarih anlayışının tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Memlûk Devleti'nin son dönem tarihçilerinden Hatîb el-Cevherî'nin tarihçiliği ile ilgili çalışma yapılması gerekli görülmüştür. Çalışmanın amacı ise bahsi geçen bu iki eser üzerinden Hatîb el-Cevherî'nin tarih anlayışını ortaya koymaktır.

Memlûkler dönemindeki ilmî faaliyetin belki de en yoğun olduğu sahalardan biri tarihtir. Bu dönemde pek çok tarihçi yetişmiş ve onların kaleme aldığı siyasî, idarî, kurumsal, mahallî tarih eserleri, şehir tarihleri, hacimli ansiklopedileri, siyer ve biyografi eserleri daha sonra kendi sahalarında vazgeçilmez kaynaklar hâline gelmiştir. Nitekim Memlûk Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar neredeyse her döneminde muasır tarihçilerin olduğu bilinmektedir. Bu tarihçilerin kaleme aldıkları eserlerin büyük bir kısmının günümüze ulaşması ise bu sahada araştırma yapan kimseler için büyük şans olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Hatîb el-Cevherî ise, Memlûk Devleti'nin son döneminde yetişen ve dönemin meşhur tarihçileri arasında gölgede kalmış bir âlimdir. Bunun sebebi olarak Hatîb el-Cevherî'nin muasırlarından yalnızca Memlûkler döneminin değil Orta Çağ İslam dünyasının en büyük tarihçilerinden kabul edilen, Mısır tarih ekolünün kurucusu ve Memlûk tarih araştırmacılarının başucu kitabı niteliğinde kaleme aldığı *Kitabü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, eseri ile tanınan tarihçi Makrîzî (ö.845/1442), dönemin meşhur tarihçileri arasında zikredilen muasır tarihçilerden İbn Hacer (ö.852/1449), Aynî (ö. 855/1451), İbn Tağriberdî (ö.874/1470) ve Sehâvî (ö.902/1497) gibi tarihçilerin olması etkilidir. Bu geleneğin bir devamı olarak da özellikle Memlûkler döneminin sonunda yetişen tarihçilerden biri ise Hatîb el-Cevherî'dir. O, bu geleneğin bir devamı niteliğinde âdeta bir halkasını teşkil etmektedir. Kaleme aldığı eserler ise Memlûk Devleti'nin son döneminin aydınlatılmasında önemli rol oynayan kaynaklardandır.

Hakkında çok fazla malumat bulunmamakla birlikte bir süre hatiplik ve kadî nâibliği yapan Hatîb el-Cevherî, görevden alındıktan sonra da geçimini baba mesleği

olan kuyumculuk ve eser istinsahıyla sağlamış ve bu vazifeleri esnasında edindiği tecrübeleri eserlerine de yansıtmıştır. Onun tarihe ilgi duymasında İbn Hacer, İbn Tağriberdî ve Sehâvî gibi muasır tarihçilerin eserlerini istinsah etmesi etkili olmuştur. Diğer yandan *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zaman* adlı eserinde Memlûk döneminin meşhur tarihçilerinden olan Makrîzî, Aynî ve İbn Tağriberdî'den alıntılarda bulunmuştur. Hatîb el-Cevherî'nin kaleme aldığı eserler gerek Memlûk Devleti'nin son dönemi hakkında çoğunluğunun müellifin müşahedesine dayanması gerekse iktibaslarla bilgilerin teyit edilmesi ve mukayesesi bakımından oldukça mühimdir. Ayrıca Hatîb el-Cevherî'nin bir yandan da tüccar sınıfına mensubiyeti onun Memlûk Devleti sosyal hayatı, âlimleri ve devlet görevlileri hakkında aktardıklarını farklı bir bakışı yansıtmaları bakımından önemli kılmalıdır.

Çalışmamızda ele aldığımız eserler, dönemin genel tarihçilik anlayışını yansıtmalarının yanında kronolojik olarak yazılan, ilgi çekici hâdiseleri öne çıkaran bir usûlde kaleme alınmıştır. Özellikle müellifin, *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr* adlı eseri Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay (872-901/1468-1496) dönemiyle ilgili müşahedelerine dayanan kayıtlar içermesi ve dönemin algısına yönelik izler taşıması hasebiyle dikkate alınmalıdır. Yine Hatîb el-Cevherî'nin bahsedilen eserinde muasır olan tarihçilerden İbn Tağriberdî ile ilgili yorumlar yapması oldukça kıymetlidir. Ancak tüm bu özelliklerine rağmen Fatih Yahya Ayaz'ın Memlûk dönemi tarihçilerini ele alan *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler* adlı kitabı, bir makalesi ve Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*'nin ilgili maddesi hariç Hatîb el-Cevherî ve eserleriyle ilgili modern bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla böyle bir çalışma, literatürdeki bir boşluğu doldurmak bakımından da önem arz etmektedir.

2. Çalışmanın Sınırları ve Yöntemi

Çalışmada Hatîb el-Cevherî'nin tarihçiliği, müellifin *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zaman* ve *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr* adlı eserleri üzerinden incelenmiştir. Bahsi geçen eserlerde Hatîb el-Cevherî'nin usûlü, üslûbu ve kaynak kullanımı yanında eserin muhtevasında müellifin tarihçiliğine yönelik değerlendirmelere imkân sağlayacak veriler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma boyunca bilimsel araştırma usûlüne uygun şekilde yargılayıcı ifadelerden kaçınılarak tasvirî bir üslûp benimsenmeye çalışılmıştır. Yine çalışmada, parçadan bütüne yönelme usûlü tercih edilmiştir. Eserin muhtevasına yönelik tespitlerimizde, Hatîb el-Cevherî'nin muasır olan tarihçilerden istifade edilmiş, onların bazı hâdiseleri ele alış biçimleri de zikredilmek suretiyle mukayeselerde bulunulmuştur.

Bununla, toplumun farklı bir kesimine mensup olan Hatîb el-Cevherî'nin olaylara yaklaşımını ve özellikle müşahidi olduğu hâdiselerle ilgili değerlendirme ve tenkitleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak Hatîb el-Cevherî hakkında bilgilerin oldukça sınırlı olması ve muasırı olan iki tarihçi dışında onun hayatı ve tarihçiliğinin konu edilmemesi çalışmamızın zorluklarından olduğu belirtilmelidir.

Teknik bazı hususlara işaret etmek gerekirse çalışma boyunca ismi geçen şahısların vefat yılları, devlet ve sultanların hükümlerlik yılları parantez içerisinde hicrî ve miladî olarak verilmiştir. Benzer şekilde eserlerde gün, ay ve yıl şeklinde aktarılan hâdiselerin tarihleri hicrî ve miladî şekilde belirtilmiş, hâdiselere dair net bir tarih verilmediği durumlarda hicrî tarihe işaret edilmekle yetinilmiştir. Yine metinde geçen şehir isimleri, bazı resmî vazifeler ve çok bilinmediğini düşündüğümüz döneme has bazı kavramlarla ilgili dipnotlarda bilgi verilmiştir.

Hatîb el-Cevherî (ö. 900/ 1495) ve Tarihçiliği başlıklı çalışmamız genel bir girişten sonra iki ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konu, önem, amaç, yöntem ve sınırlılıklarından sonra dönemin dinî, siyasî ve sosyal yapısının ortaya konulmasının gerekliliğinden hareketle “Hatîb el-Cevherî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bakış” başlıklı bir kısım da eklenmiştir. Burada hem Hatîb el-Cevherî'nin doğumundan vefatına kadar olan süreçteki siyasî durum ortaya konulmuş hem de dönemin ilmî muhiti hakkında özet bilgi verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde “Hatîb el-Cevherî'nin Hayatı ve Eserleri” başlığı altında müellifin eğitimi, hocaları ve eserleri hakkında malumata yer verilmiştir. Eserlerinden bahsedilen kısımda, müellifin *Nüzhetü'n-nüfus ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zaman* ve *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr* adlı eserlerinin kapsadıkları dönem, nüshaları ve neşirleri ile alakalı bilgiler ana hatlarıyla ortaya konulmuştur. Bu kısımda özellikle eserlerin isimlendirilmesiyle ilgili, nâşir Hasan Habeşî'nin tespitlerinden istifade edildiği de belirtilmelidir.

Hatîb el-Cevherî'nin tarihçiliğinin ele alındığı ikinci bölümde ise, müellifin usûlü ve eserlerinin muhtevası tespit edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak, bahsi geçen eserler üzerinden müellifin usûl ve uslûbuna dair ayrıntılı tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Ardından eserlerin muhtevası incelenmiş ve bu kısımda diğer tarih eserleriyle mukayese yoluna gidilmiştir. Eserlerin kaynakları hususunda her iki eserin de nâşiri olan Hasan Habeşî'nin tespitlerinden faydalanılmış, çalışmamız neticesinde de bu tespitler tarafımızca

teyit edilmiştir. Bu kısımda son olarak “Hatîb el-Cevherî’ye Yönelik Eleştiriler” başlığı altında Hatîb el-Cevherî’nin muasırı olan Sehâvî ve İbn İyâs’ın (ö. 930/ 1524), onun hakkındaki eleştirilerine yer verilmiş ve kısmen de olsa bu eleştirilere dair değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışma, çeşitli tespit ve değerlendirmelerimizin ortaya konulduğu sonuç kısmıyla nihayete erdirilmiştir.

3. Çalışmanın Kaynakları

Çalışmanın konusu olması hasebiyle Hatîb el-Cevherî’nin *Nüzhetü’-n-nüfûs ve’l-ebdân fî tevârîhi’z-zaman* ve *İnbâü’l-hesr bi-ebnâi’l-‘asr* adlı eserler çalışmanın ana kaynaklarını teşkil etmektedir. Hatîb el-Cevherî’nin biyografisinde ve eserlerinin isimlendirilme hususlarında kitapların mukaddimelerinden faydalanılmıştır.¹ Müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerine dair malumatta Sehâvî’nin *ed-Dav’ü’l-Lâmi’ li-ehli’l-karni’t-tâsî*² adlı eserine başvurulmuştur. Yine müellifin biyografisi ile alakalı İbn İyâs’ın *Bedâi’u’z-zühûr fî vekâi’i’d-dühûr*³ adlı eserinden ve Ziriklî’nin (ö.1893-1976) şahısları alfabetik olarak ele alan meşhur eseri *el-A’lam*’dan⁴ istifade edilmiştir. Müellifin muasırlarından olan Makrîzî’nin, *Kitabü’l-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi-zikri’l-hutat ve’l-âsâr*⁵ adlı eserine ise Memlûkler dönemiyle ilgili çeşitli kavramların izahı için başvurulmuştur.

Hatîb el-Cevherî’nin bahsi geçen kitaplarının muhtevası ile ilgili mukayeseler için dönemin çeşitli tarihçilerinin eserleri esas alınmıştır. Bunlardan ilki Mısır tarih ekolünün kurucusu Makrîzî’nin Memlûk tarihçileri için başucu kitabı niteliğinde olan *Kitâbü’s-Sülûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk*⁶ adlı eserdir. Yine Makrîzî’nin talebesi ve Hatîb el-Cevherî’nin muasırı olan İbn Tağrıberdî’nin (ö. 874/1470), *en-Nücûm’üz-zâhire fî mülûki Mısır ve’l-Kâhire*⁷, *el-Menhelü’s-sâfi ve’l-müstevfi ba’de’l-Vafi*⁸ ve

¹ Hatîb el-Cevherî, Ali b. Dâvud es-Sayrafî, *Nüzhetü’-n-nüfûs ve’l-ebdân fî tevârîhi’z-zamân*, nşr. Hasan Habeşî, Kahire 1970, I, 3-14 (nâşir mukaddimesi); Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr bi-ebnâi’l-‘asr*, nşr. Hasan Habeşî, Kahire 1970, s. 10-16 (nâşir mukaddimesi).

² Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav’ü’l-Lâmi’ li-ehli’l-karni’t-tâsî*, I-XII, Kahire, ts.

³ İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed, *Bedâi’u’z-zühûr fî vekâi’i’d-dühûr*, nşr. Muhammed Mustafa, I-V, Kahire 1982-1984.

⁴ Ziriklî, Hayreddin b. Muhammed, *el-A’lam*, nşr. Dârü’l-ilm, Beyrut 2002, IV, 287-288.

⁵ Makrîzî, *Kitabü’l-Mevâ’iz ve’l-i’tibâr bi-zikri’l-hutat ve’l-âsâr*, I-II, Beyrut, ts.

⁶ el-Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitabü’s-Sülûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr, I-XII, Kahire 1956-1973.

⁷ İbn Tağrıberdî, Ebü’l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf, *en-Nücûm’üz-zâhire fî mülûki Mısır ve’l-Kâhire*, nşr. Dârü’l-Kütüb, XVI, Kahire ts.

⁸ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü’s-sâfi ve’l-müstevfi ba’de’l-Vafi*, tah. Muhammed M. Emin, VII, Kahire ts.

*Havâdisü'd-dühûr fî meda'l-eyyâm ve's-şühûr*⁹ adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca yine Hatîb el-Cevherî'nin muasırı olan Abdülbâsıt el-Malatî'nin (ö. 920/1514) *Neylû'l-emel fî zeyli'd-Düvel*¹⁰ adlı eserinden de istifade edilmiştir.

Çalışma sürecinde Memlûk tarihçiliği ve Memlûk tarihçileri üzerine yapılan araştırmalar bize oldukça katkı sağlamıştır. Ülkemizde bu sahada tespit edilebilen ilk çalışma Samira Kortantamer'in "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış"¹¹ ve Memlûk tarihçiliğinde üslûba yönelik kaleme aldığı "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru el-'Acâib ve'l-Garâib"¹² adlı makaleler, çalışma sürecinde Memlûkler dönemini anlama hususunda faydalı olmuştur. Abdullah Mesut Ağır'ın çevirdiği David Ayalon'un *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*¹³ adlı eserden, Memlûkler dönemine has askerî kavramların anlaşılması noktasında istifade edilmiştir.

İsmail Yiğit'in *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*¹⁴ adlı değerli eseri Memlûkler döneminde ilmî muhit ve Burcî Memlûkler dönemi siyasî hâdiselerin anlaşılması konusunda faydalı olmuştur. Yine Yiğit'in "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış"¹⁵ adlı makalesine de bu bağlamda başvurulmuştur.

Çalışmada gerek Memlûk siyasî tarihi ve müesseseleri gerekse bu dönem tarih yazıcılığına dair çalışmaları bulunan Fatih Yahya Ayaz'ın pek çok eserinden istifade edilmiştir. Bunlardan Ayaz'ın *Memlûkler (1250-1517)*¹⁶ adlı kitabı, Memlûkler dönemi hakkında kıymetli malumat sunması sebebiyle araştırma süresince sıklıkla istifade ettiğimiz bir eserdir. Yine Ayaz'ın *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*¹⁷ adlı kıymetli eseri konumuzla doğrudan ilgili olması sebebiyle çalışmamız süresince başucu eserlerimizden olmuştur. Memlûk tarihçilerini ve dönemin tarih anlayışını ortaya koyan bu eser, müellifimiz Hatîb el-Cevherî hakkında bilgiler sunması sebebiyle büyük önem

⁹ İbn Tağrıberdî, *Havâdisü'd-dühûr fî meda'l-eyyâm ve's-şühûr*, tah. Muhammed K. İzzeddin, I-II, 1990.

¹⁰ Malatî, Zeyneddin Abdülbâsıt b. Halil b. Şahin ez-Zâhîrî, *Neylû'l-emel fî zeyli'd-Düvel*, nşr. Ömer A. Tedmürî, Beyrut, 2002.

¹¹ Kortantamer, Samira, "Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I, s. 31-35, 1983.

¹² Kortantamer, "Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru el-'Acâib ve'l-Garâib", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX/1, s. 69-87, 1994.

¹³ Ayalon, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, çev. Abdullah M. Ağır, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

¹⁴ Yiğit, İsmail, *Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, VII.

¹⁵ Yiğit, İsmail, "Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Türkler*, V, 748-756, 2002.

¹⁶ Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

¹⁷ Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

arz etmektedir. Ayaz'ın *Memlûkler Dönemi Vezirlik*¹⁸ başlıklı kitabı ise bu dönemde devletin çeşitli kademelerinde görev alan devlet adamları ve bunların görevlerine dair aktardığı geniş malumat sebebiyle çalışmamıza önemli katkı sağlamıştır. Ayaz'ın "Memlûkler Döneminde Biyografi Yazıcılığı ve İbn Tağriberdî (ö. 874/1469)"¹⁹ isimli makalesine Hatîb el-Cevherî'nin muasırlarından olan İbn Tağriberdî'ye dair malumat vermesi sebebiyle başvurulmuştur. Yine Düzenli ve Ayaz'ın "Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri"²⁰ adlı makaleleri bu dönem tarih yazıcılığı ile alakalı farklı bir bakış sunması sebebiyle istifade edilen çalışmalardan olmuştur.

Ayrıca çeşitli kısımlarda *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*'nin ilgili maddelerine çalışma süresince sıklıkla başvurulmuştur.

4. Hatîb el-Cevherî'nin Yaşadığı Döneme Genel Bakış

A. Siyasî Tarih

Hatîb el-Cevherî, 15. yy. Kahiresi'nde yaşamış âlimlerden birisidir. Onun hayatı Burcî Memlûkler dönemine (784-923/1382-1517) tekabül etmektedir. Hatîb el-Cevherî, yaklaşık seksen bir senelik hayatında birçok sultanın dönemini müşahade etmiş özellikle 850'li yıllardan sonrasında olayların içerisinde yer almıştır. Onun eserlerinde bazen ayrıntılı ve bazen de özet bir şekilde aktardığı bu dönemle ilgili genel bir resim ortaya koymak yararlı olacaktır.

Hatîb el-Cevherî doğduğu sırada Burcî Memlûkleri'nin büyük sultanlarından olan el-Melikü'l-Mükeyyed Şeyh el-Mahmûdî (815-824/1412-1421) tahttaydı. Bu sultanın dönemindeki önemli olay kendisine isyan eden bir nâibi bertaraf etmek için Şam seferine çıkmasıdır. Bu sefer sonucunda el-Melikü'l-Mükeyyed Şeyh el-Mahmûdî Mısır'dan sonra Suriye'de de istikrarı sağlamıştır. Bu dönem, dış siyaset bağlamında Osmanlı Devleti (1300-1922) ile ittifakın kurulmaya çalışıldığı bir dönemdir.²¹

Burcîler döneminin bir başka önemli sultanı, el-Melikü'l-Eşref Barsbay (825-841/1422-1438)'dir. Bazı tarihçiler tarafından bu dönemin el-Melikü'z-Zahir Berkuk'tan

¹⁸ Ayaz, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, İSAM yayınları, Ankara 2017.

¹⁹ Ayaz, "Memlûkler Döneminde Biyografi Yazıcılığı ve İbn Tağriberdî (ö. 874/1469)", *İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı: 10-11 Kasım 2016, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, ed. Prof. Dr. Hidayet Aydar, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, s. 187-206.

²⁰ Düzenli, Aygül-Ayaz, "Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri", *ÇÜİF Dergisi*, 17/2, Temmuz-Aralık 2017.

²¹ Yiğit, İsmail, *Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Memlûkler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, VII, 110-112; Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s. 57; Yiğit, İsmail, "Şeyh el-Mahmûdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, ss. 58-60, İstanbul 2010.

(784-791/1382-1389 ve 792-801/1390-1399) sonraki en büyük sultan sayılmıştır. Barsbay, dış gelişmelerde Kıbrıs'ı fethetmesi, iç siyasette ise sükûnet ve istikrarı sağlaması sebebiyle dönemin büyük sultanı kabul edilir. Ancak bu dönemde halkın haksız vergilere maruz bırakılması ve maddî tasarrufları sebebiyle Barsbay'ın, ağır şekilde eleştirildiği belirtilmelidir.²²

Hatîb el-Cevherî'nin gençlik çağlarına rastlayan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak (842-857/1438-1453) da Burcîler döneminin öne çıkan sultanları arasında sayılmalıdır. Onun döneminde de içerde sükûnet ve istikrarın sağlandığı ifade edilmektedir. Dış siyasette de Akkoyunlu, Dulkadiroğulları, Osmanlı, Timur ve Karakoyunlu devletleriyle iyi ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Yine Akdeniz'de devam eden korsan sorunu sebebiyle Rodos adasına düzenlenen üç sefer onun döneminde öne çıkan hâdiseler arasında zikredilmelidir.²³

Hatîb el-Cevherî'nin yaşadığı dönemde öne çıkan bir başka Burcî Memlûk sultanı da el-Melikü'l-Eşref İnal (Aynal) (857-865/1453-1461)'dir. Kan dökmekten hoşlanmayan, yönetimde mâhir bir sultan olarak nitelenen el-Melikü'l-Eşref İnal döneminde özellikle sultan memlûklerinin çıkardığı isyanlar dönemin önemli hâdiseleri arasındadır. Bu dönemde Kıbrıs'da sükûneti tesis için düzenlenen seferle, Osmanlı Devleti ve Karamanoğlu ile ilişkiler de kaydedilmesi gereken hâdiselerdir.²⁴

el-Melikü'l-Eşref İnal'ın haleflerinden el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem'in (865-872/1461-1467) saltanat dönemi, Dulkadiroğulları'na bey tayini meselesi ve Karamanoğulları ile ilişkiler bakımından öne çıkmaktadır.²⁵

Hatîb el-Cevherî'nin dönemini müşahade ettiği ve ayrıntılı bilgiler sunduğu el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay da Burcî Memlûkler döneminin en uzun süre tahtta kalan sultanı olarak dikkat çeker. Onun dönemi özellikle Osmanlı Devleti ile gerginleşen ilişkiler sebebiyle dış siyasetin öne çıktığı bir devredir. Bıraktığı çok sayıda mimari eserle de bilinen el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay, Hatîb el-Cevherî'nin muasırı olduğu son Memlûk sultanıdır.²⁶

²² Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 113-114; Ayaz, *Memlûkler*, s. 59; Koprman, Kâzım Yaşar, "Barsbay", *DİA*, V, ss. 84-85, İstanbul 1992.

²³ Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 115-116; Ayaz, *Memlûkler*, s. 60; Çubukcu, Asri, "Çakmak, el-Melikü'z-Zâhir", *DİA*, VIII, ss. 92-93, İstanbul 1993.

²⁴ Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 117-118; Ayaz, *Memlûkler*, s. 61; Tomar, Cengiz, "el-Melikü'l-Eşref, İnal", *DİA*, XXVIII, ss. 63-64, Ankara 2004.

²⁵ Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 119; Ayaz, *Memlûkler*, s. 61; Özcan, Abdulkadir, "Hoşkadem", *DİA*, XVIII, ss. 249-250, İstanbul 1998.

²⁶ Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 120-123; Ayaz, *Memlûkler*, 61-62; Yiğit, İsmail, "Kayıtbay", *DİA*, XV, ss. 80-81, Ankara 2002.

B. İlmî Muhit

Memlûkler dönemi, ilmî faaliyetler yönüyle başka dönemlerle kıyaslanamayacak kadar zengin bir devredir. Başta tefsir, hadis, fıkıh, kalam olmak üzere, lugat ilimleri, tarih, coğrafya ve tabakat sahalalarında büyük alimler yetiştiği gibi bu alanlarda çok sayıda eser de kaleme alınmıştır.²⁷ Dönemin büyük âlimlerinden biri ve Hatîb el-Cevherî'nin de muasırı olan Süyûtî'nin (ö. 911/1505) sadece hadis alanında takriben yüz elli hocadan ders aldığını söylemesi bu durumu teyit etmektedir.²⁸ Şüphesiz bu sahalanın içerisinde hadis ve tarih en fazla öne çıkanlardır. Özellikle tarih sahasında toplumun her kesiminden tarihçilerin çıkması bunların yüzlerce cilt tutan eserlerinin günümüze ulaşmış olması burada özellikle vurgulanmalıdır. Hatîb el-Cevherî de tarihçiliğin bu verimli döneminde bu alanda eser kaleme almış bir âlimdir. Dolayısıyla onun yaşadığı dönemdeki öne çıkan tarihçileri ana hatlarıyla tanıtmak dönemdeki ilmî muhiti nispeten de olsa anlamak açısından faydalı olacaktır. Bu noktada söz konusu tarihçilerin önemli bir kısmının muhaddis ve fakih kimlikleriyle de tanındığına işaret etmek gerekir.

Bu tarihçilerin başında gelen isim, Memlûkler dönemiyle sınırlı olmayıp Orta Çağ İslam dünyasının da en büyük tarihçileri arasında sayılan, Mısır tarihçiliğine damgasını vuran ve Mısır tarihçiliği ekolünün kurucusu olan Makrîzî'dir.²⁹ Onu takip ederek bu geleneği sürdüren talebesi İbn Tağriberdî, daha sonra Sehâvî ve İbn İyâs'dır.³⁰ Makrîzî'nin şöhretini sağlayan eserlerden biri ve Memlûk tarihçileri için baş ucu kitabı niteliğinde olan *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, hususî tarih kaynaklarından sayılmaktadır. Bu eserde, İslam öncesi döneme dair kısa bilgilerin ardından İslamiyet'in doğuşu, halifeler ve Abbâsîler döneminde (750-1258) hâkim olan devletlere dair malumat verilir. Eserde Mısır'da hüküm süren Selâhaddîn Eyyûbî (567-589/1171-1193) ile başlanılarak Eyyûbî (657-866/1171-1462) ve Memlûk devletlerinin tarihi yer alır. 568/1172 senesinden itibaren krolonojik olarak hâdiselerin anlatıldığı bir eserdir.³¹ Makrîzî'nin bir diğer önemli eseri, *el-Hıtat* adıyla meşhur olan *Kitabü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. Mısır topografyası ve tarihi hakkında çok kıymetli malumat içerir.³² Makrîzî'nin vefeyât eserleri

²⁷ Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 252; Ayaz, *Memlûkler*, s. 137.

²⁸ Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 252.

²⁹ Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 328; Ayaz, Fatih Yahya, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 80.

³⁰ Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 328.

³¹ Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 80-81.

³² Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 150; İpşirli, Mehmet, "el-Hıtatü'l-Makrîziyye", *DİA*, XVII, ss. 402-404, İstanbul 1998.

arasında zikredilen eseri, *Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebîr*'dir.³³ *Dürerü'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi a'yâni'l-müfide*³⁴ bir başka biyografi eseridir.

Makrîzî'nin muasırı olan Takıyyüddin İbn Şühbe'nin (ö. 851/1448) kendisinden önceki Dimaşklı tarihçiler arasında zikredilen Birzâlî (ö. 739/1339), Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) eserlerine zeyl olarak kaleme aldığı *Târihu İbn Kâdî Şühbe*³⁵ adlı eseri Makrîzî'nin *es-Sülûk*'u ile karşılaştırma yapılmasını mümkün kılması yönüyle de önem arz eden bir kaynaktır.³⁶

Muhaddis ve müverrih olan İbn Hacer'in (ö. 852/1449) tarih sahasında kaleme aldığı *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-'umr*³⁷ adlı kıymetli eseri, Makrîzî ve İbn Kâdî Şühbe'nin eserleriyle kıyaslandığında muhteva yönüyle zayıf kalsa da, vefeyât kısmı faydalı bilgileri kapsamaktadır.³⁸ Vefeyât kitapları arasında yer alan *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yani'l-mieti's-sâmine*³⁹ İbn Hacer'in hicrî sekizinci yüzyıl ricaline tahsis edilmiş önemli bir eserdir.

Makrîzî ve İbn Hacer'in muasırlarından olan Aynî'nin (ö. 855/1451) tarih alanında şöhretini sağlayan, yirmi ciltlik umumî dünya tarihi hüviyetine sahip *İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zaman*⁴⁰ adlı eserdir. Bu eser, muhtevası ve hacmiyle Memlûk tarihi araştırmacıları için önemlidir. Ayrıca *Dîvânü Lugati't-Türk*'ten istifade eden tarihçilerden olması yönüyle öne çıkan Aynî'nin bu eseri, Türk tarihi için de oldukça mühimdir.⁴¹

Dönemin meşhur müessese tarihçilerinden İbn Şahin ez-Zâhirî (ö.873/1468) Memlûk teşkilatına dair kaleme aldığı *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik*⁴² adlı eseri oldukça kıymetlidir. İbn Şahin ez-Zâhirî meşhur tarihçi Abdülbâsit el-Malatî'nin de babasıdır.

Memlûk döneminin meşhur tarihçilerinden olan İbn Tağrıberdî, Makrîzî'nin talebesi ve Hatîb el-Cevherî'nin muasırıdır. İbn Şahin ez-Zâhirî gibi İbn Tağrıberdî'yi diğer

³³ Makrîzî, *Kitâbü'l-Mukaffe'l-kebîr*, nşr. Muhammed el-Ya'lâvî, I-VIII, Beyrut 1991.

³⁴ Makrîzî, *Dürerü'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi a'yâni'l-müfide*, nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî, I-II, Dimaşk 1995.

³⁵ İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed, *Târihu İbn Kâdî Şühbe*, nşr. Adnan Derviş, I-V, Dimaşk 1977-1997.

³⁶ Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 98-99.

³⁷ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-'umr*, nşr. Hasan Habeşî, I-IV, Kahire 1969.

³⁸ Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 103.

³⁹ İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yani'l-mieti's-sâmine*, nşr. Abdülvâris Muhammed Ali, I-IV, Beyrut 1997.

⁴⁰ Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zaman*, nşr. Muhammed M. Emin, I-IV, Kahire 1987-1992.

⁴¹ Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 350.

⁴² Garsüddin Halil İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik*, nşr. Paul Ravaisse, Paris 1894.

tarihçilerden ayıran özelliği bilhassa evlâdünnâs⁴³ kavramıyla ifade edilen Memlük emîrlerinin hür olarak doğan oğullarından oluşan sosyal ve askerî bir sınıfa mensup tarihçi olmasıdır. İbn Tağrıberdî'nin, Memlük kaynakları arasında zikredilen *en-Nücûm 'üz-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire* adlı eseri önemlidir. İbn Tağrıberdî'nin, hocası Makrîzî başta olmak üzere kendisinden önce yaşamış İbn Şeddâd (ö. 684/1285), Baybars el-Mansûrî (ö. 725/1325), Yûnûnî (ö. 726/1326), Nüveyrî (ö. 733/1333), Zehebî (ö. 748/1348) gibi pek çok âlimden istifade ederek kaleme aldığı eseri, “kültü” ifadeleriyle başlayan açıklamalarının yer almasıyla meşhurdur.⁴⁴ Memlükler'in ilk dönemine dair kaleme alınan vefeyât kitaplarından olan Safedî'nin (ö. 764/1363) *el-Vâfi*⁴⁵ adlı eserine zeyl olarak kaleme aldığı *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi* ve bu eserin muhtasarı olan *ed-Delîlü's-şafi 'ale'l-Menheli's-sâfi*⁴⁶ önemli biyografik eserleridir.

Hatîb el-Cevherî'nin muasırı olan Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi* adlı eseri ise hicrî dokuzuncu yüzyıl ricaline tahsis edilmiş mücessem eserdir. Tenkitçiliği ile meşhur olan Sehâvî,⁴⁷ Hatîb el-Cevherî'nin muasırı olması ve Hatîb el-Cevherî hakkında eserinde en fazla malumat veren müellif olması yönüyle de mühimdir.

Memlükler döneminin meşhur muhaddis, müfessir ve müverrihlerinden olan ve Hatîb el-Cevherî'nin muasırı Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muhâdara fî ahhâri Mısır ve'l-Kahire*⁴⁸ hususî tarihler arasında zikredilen önemli bir eserdir.⁴⁹

Mısır tarihçiliği ekolünün son temsilcisi olan İbn İyâs, dönemin meşhur âlimlerinden bilhassa Süyûtî'den dersler okumuştur. Dönemin son tarihçilerinden biri ve evlâdünnâstan olan İbn İyâs'ın kaleme aldığı, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr*, en meşhur eseridir.⁵⁰

⁴³ Bk. es-Seyyid, Seyyid Muhammed, “Evlâdü'n-Nâs”, *DİA*, XI, ss. 525-526, İstanbul 1995.

⁴⁴ Yiğit, *Memlükler*, VII, s. 351; Ayaz, *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 111-112.

⁴⁵ Safedî, Salâhaddin Halil b. Aybek, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Helmut Ritter, Sven Dederin v.dğr. , X-XXX, Wiesbaden-Beyrut 1962-2004.

⁴⁶ İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlü's-şafi 'ale'l-Menheli's-sâfi*, nşr. Fehim M. Şeltût, I-II, Kahire 1998.

⁴⁷ Bk. Yiğit, *Memlükler*, VII, s. 353; Ayaz, *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 194-196; Tomar, “Sehâvî, Şemseddin”, *DİA*, XXXVI, s. 314, İstanbul 2009.

⁴⁸ Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Hüsnü'l-muhâdara fî ahhâri Mısır ve'l-Kahire*, I-II, Kahire, ts.

⁴⁹ Bk. Yiğit, *Memlükler*, VII, s. 269; Ayaz, *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 123; Özkan, Halit, “Süyûtî”, *DİA*, XXXVIII, s. 196, İstanbul 2010.

⁵⁰ Bk. Yiğit, *Memlükler*, VII, s. 355; Ayaz, *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 125; Razûk, Muhammed, “İbn İyâs”, *DİA*, XX, ss. 97-98, İstanbul 1999.

BÖLÜM I

HATİB el-CEVHERÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Hatîb el-Cevherî'nin hayatına dair gerek yaşadığı dönemin kaynaklarında gerekse sonraki dönem kaynaklarında pek fazla malumat bulunmamaktadır. Muasırı tarihçilerden Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi* adlı eserinde Hatîb el-Cevherî'nin hayatına takrîben bir sayfa yer ayırmıştır. Diğer kaynaklarda ise sadece ismi ve eserlerine dair kısa bilgi verilmiştir.⁵¹

Hatîb el-Cevherî, 14 Cemâziyelâhir 819/9 Ağustos 1416'da⁵² Kahire'de doğdu. Tam ismi, Ali b. Davud b. İbrahim olup el-Cevherî, el-Kâhirî, el-Hanefî nisbesiyle bilinmektedir.⁵³ İbn İyâs hangi sebeple olduğunu belirtmeksizin bu nisbelere, el-İsrâilî'yi de ekler.⁵⁴ Kahire'deki Cevheriyyûn çarşısında⁵⁵ babasıyla birlikte kuyumculuk yapması sebebiyle kendisine “el-Cevherî”, kuyumculuk mesleği para ayarlarıyla da ilgili olması nedeniyle “es-Sayrafî” ve babasına nispetle “İbnü's-Sayrafî” lakapları da verilmiştir.⁵⁶

Hatîb el-Cevherî'nin geniş sülalesi ile alakalı bir malumat bulunmamakla birlikte Babası Davud b. İbrahim (ö. 853/1449), el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî ve el-Melikü'l-Eşref Barsbay dönemlerinde aralıklı olarak ardından el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın saltanatının son yıllarında vefatına kadar devletin sayrafî ve dîvânü'l-müfred görevlisi⁵⁷ idi. Uzun yıllar dîvânü'l-müfredde bu görevi yürüttüğü

⁵¹ Bk. Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Mektebetü'l-Müsenna, Beyrut, ts., VII, 89; Ziriklî, *el-A'lam*, IV, 287-288.

⁵² *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde bu tarih 14 Cemâziyelevvel 819 (10 Temmuz 1416) şeklinde verilmiştir. Bk. Kurşun, Zekerîya, “Hatîb el-Cevherî”, *DİA*, XVI, s. 460, İstanbul 1997.

⁵³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi*, nşr. Dârü'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut ts., V, 217.

⁵⁴ İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, III, 309.

⁵⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, V, 218.

⁵⁶ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 3 (nâşir mukaddimesi).

⁵⁷ Dîvânü'l-müfred el-Melikü'z-Zahir Berkuk tarafından kendisine ait memlûklerin (askerlerin) maaş vs. ihtiyaçlarının giderilmesi için kurulan dîvandır. Nezâretü'l-hâssın (Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *es-Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, Kahire 1914, III, 456; Ayaz, “Burcî Memlûkler Döneminde Üstâdârlık (Saray Ağalığı)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1, ss. 306-307;) teşekkülünden sonra vezirin elinde olan bu önemli görev artık bu dîvanın başında bulunan üstâdârın (Makrîzî, *el-Hitat*, II, 222; Ayaz, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık (1250-1382)* MÜİFV Yayınları, İstanbul 2008, s. 49-53; a.mlf. “Burcî Memlûkler Döneminde Üstâdârlık (Saray Ağalığı)”, 303-321.) eline geçmiştir. Üstâdârın vazifesi, zamanla daralmış bir süre sonra sadece sultanın, mutfak giderlerini ve memlûklerinin et ihtiyacını karşılamakla sınırlanmıştır. Dîvânü'l-müfred hakkında geniş bilgi için bk. Kalkaşendî, *es-Subhu'l-a'sâ*, III, 457; Makrîzî, *el-Hitat*, II, 223-224; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* III/1, 402,

anlaşılan Davud b. İbrahim ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır.⁵⁸ Bu bilgi de Sehâvî'nin yukarıda aktardığımız kaydının yanı sıra yaptığı yorumdur. Sehâvî, Hatîb el-Cevherî'nin babasından bahsederken “Babası, oğlundan daha hayırlı idi.”⁵⁹ şeklindeki bir değerlendirmesini ekler. Sehâvî'nin bu değerlendirmesi Hatîb el-Cevherî ile alakalı olumsuz kanaatlerini ortaya koymaktadır.

Hatîb el-Cevherî, Kahire'de babasının himayesinde yetişmiştir. Geçimini, o sırada yaşayan büyük âlimlerin ve şeyhlerin eserlerini istinsah ederek ve bazı zamanlarda da Kahire'deki Cevheriyyûn çarşısında babasıyla birlikte kuyumculuk yaparak sağlamıştır. Sehâvî'nin, Hatîb el-Cevherî'nin hayatı ile ilgili aktardığı bilgilerden dönemin büyük emîrlerinden Devâdâr Emîr Yeşbek'ten (ö. 885/1480)⁶⁰ istinsahla ilgili para talep ettiği dolayısıyla bu işi bir geçim kaynağı hâline getirdiği anlaşılmaktadır.⁶¹

Hatîb el-Cevherî, babasının 852-853/1449 senesindeki vefatından sonra bir yandan Kahire'de Sultan Berkuk Camii'nde⁶² hatîb nâibliği yapmış bir yandan da ilim ve ticaret ile meşgul olmuştur. Hatîb el-Cevherî, 871/1468 senesinde Muhibbüddin İbn Şihne'nin (ö.890/1485)⁶³ Hanefî başkadılığı sırasında kadı nâibliklerinden birine tayin edilmiş, bir süre sonra bu görevinden alınmış ve bir daha da herhangi bir resmî görev verilmemiştir. Hatîb el-Cevherî, bu görevleri esnasında devlet kademesinden bazı kimselerle dostane ilişkiler de kurmuştur.⁶⁴ Ayrıca onun, kadı nâibliği vazifesini icra ederken, para karşılığı eserleri istinsah etmesi ve ticaretle meşgul olması, bu vazifelerden elde ettiği gelirin, geçimi için yeterli olmadığı veya dönemin ekonomik şartları sonucu yüklenen vergilerin⁶⁵ ağırlığıyla ilişkili olmalıdır.

Hatîb el-Cevherî, 3 Şevval 900/27 Haziran 1495 Cuma günü Emevî Camii'nde⁶⁶ hutbe verdiği sırada bayılmış, bu sırada namazı Eşrefiyye Dârü'l-hadis görevlilerinden

Ayaz, “Memlükler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'ûs (ö. 693/1294)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, ss. 94-95 (dipnot), 2005; Koprman, “Divan” (Memlükler), *DİA*, IX, s. 383, İstanbul 1994.

⁵⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, III, 210; Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr*, nşr. Hasan Habeşî, Kahire 1970, s. 10 (nâşir mukaddimesi).

⁵⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, III, 210.

⁶⁰ Hayatı için bk. Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, IV/1, İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, IV, 170-171; Malatî, *Neylül-emel*, VII, 271.

⁶¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, V, 219.

⁶² Bk. Makrîzî, *el-Hitat*, II, 418.

⁶³ Özen, Şükrü, “İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl”, *DİA*, XXI, ss. 220-222, İstanbul 2000.

⁶⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, V, 218; Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 10, 16; Ziriklî, *el-A'lam*, IV, 287.

⁶⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, V, 218; Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s.14 (nâşir mukaddimesi).

⁶⁶ Yâzîcî, Tâlib, “Emeviyye Camii”, *DİA*, XI, ss. 108-109, İstanbul 1995.

İbn Ümmü'l-Hasan kıldırmıştır. Namaz bitiminde gözlerini açan Hatîb el-Cevherî, eve götürülmesinin ardından vefat etmiştir.⁶⁷

1.2. Eğitimi

Hatîb el-Cevherî, tarihle meşgul olan ve tarih yazımına katkı sağlayan âlimlerdendir. Hayatı, geçimini temin, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılama, tarih kitaplarını inceleme ve kitapların istinsahıyla geçmiştir. Sehâvî, İbn Kesîr'in umumî tarih eserleri arasında zikredilen *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eserini istinsah ederken, eserin ciltlerinde verilen örnekleri okudukça Hatîb el-Cevherî'nin zaman zaman ağladığını, güldüğünü, şaşırdığını hatta kızgınlıktan varakları parçalamaya dahi kalktığını söyler.⁶⁸ Hatîb el-Cevherî, *el-Hidâye*'nin⁶⁹ şerhini, müellifin yazdığı hat ile yazmış, İbn Tağrîberdî'nin de tarih kitaplarından birkaçını istinsah etmiştir. Dolayısıyla Hatîb el-Cevherî'nin tarih eserlerini istinsah etmesinin yanında kendisinin de eser kaleme alması onun, tarih ilmine karşı ciddi bir ilgisinin olduğunu göstermektedir.

Hatîb el-Cevherî, bir yandan geçimini temin etmekle ilgilenirken bir yandan da o dönemin meşhur hocalarından farklı ilimler tahsil etmiştir. Kendisi nahiv, fıkıh, usûlü'd-dîn, tefsir, lugat, meânî, beyan, mantık, kıraat, tarih gibi aklî ve naklî ilimlere dair dersler almıştır. Aynı zamanda hafız da olan Hatîb el-Cevherî'nin, dönemin meşhur Hanefî Başkadısı Aynî'nin *el-Umde*⁷⁰ adlı eserini, Kudûrî'nin (ö. 428/1037) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı *el-Muhtasar*⁷¹ adlı eserini, İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) Arap gramerine dair kaleme aldığı manzum eseri olan *el-Elfiyye*'yi,⁷² Abdullah b. Osman el-Hazrecî'ye (ö. 672/1230) ait olduğu kabul edilen aruz ve kafiye üzerine kaleme alınan *el-Hazreciyye*⁷³ adlı eseri okuduğu nakledilir. Yine aruz konusunda dönemin bazı büyük âlimlerinden ders aldığı da bilinmektedir.⁷⁴ Ayrıca Hatîb el-Cevherî kendi eserinde binicilik eğitimi aldığını da belirtmiştir.⁷⁵ Şu hususa dikkat çekmek gerekir ki tespit edebildiğimiz kaynaklar doğrultusunda Hatîb el-Cevherî'nin

⁶⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, V, 218; Busravî, Ali b. Yusuf, *Târîhu'l-Busravî*, tah. Ekrem Hasan 'Ulebî, Dimaşk 1987-1988, I, 163; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 3 (nâşir mukaddimesi).

⁶⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, V, 218.

⁶⁹ Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı eseri. Bk. Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", *DİA*, XVII, ss. 471-473, İstanbul 1998.

⁷⁰ Bk. Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmiu's-Sahîh", *DİA*, VII, ss. 120-121, İstanbul 1993.

⁷¹ Bk. Koca, Ferhat, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, ss. 64-66, İstanbul 2006.

⁷² Bk. Turan, Abdülbaki, "el-Elfiyye", *DİA*, XI, ss. 28-29, İstanbul 1995.

⁷³ Abdullah b. Osman el-Hazrecî'ye (ö. 672/1230) ait olduğu kabul edilen aruz ve kafiye üzerine kaside. Bk. Topuzoğlu, Tefvik Rüştü, "el-Hazreciyye", *DİA*, XVII, s. 146, İstanbul 1998.

⁷⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi*, V, 218; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 6 (nâşir mukaddimesi), Kurşun, "Hatîb el-Cevherî", 460.

⁷⁵ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 177.

almış olduğu tahsil, ona, hocalarının halefi olacak mahiyette bir nitelik getirmemiştir. Bununla birlikte hocası İbn Hacer'in, Hatîb el-Cevherî'nin arkasında namaz kılmış olması önemli bir hâdisedir. Bu noktada Hatîb el-Cevherî'nin, İbn Hacer'in hizmetinde bulunmayı talep ettiği fakat İbn Hacer'in cemaatinden bazı kimselerin bunu hoş karşılamaması sebebiyle vazgeçtiğine de işaret etmek gerekir.⁷⁶

1.2.1. Hocaları

Hatîb el-Cevherî'nin asrı, Makrîzî, İbn Hacer, İbn Tağrıberdi, Sehâvî, Süyûtî, İbn İyâs gibi meşhur tarihçilerin asrıdır. Bu meşhur tarihçiler aynı asırda toplanan, alanlarında otorite isimlerdir. Hatîb el-Cevherî bu denli tarihçinin yetiştiği, ilgi ve itibar gördüğü bir dönemde yaşamış, onlarla tanışmış, bir kısmının öğrencisi, bir kısmının da hocası olmuştur.⁷⁷ Aktarılan bu bilgilerle birlikte öğrencilerinin kimler olduğuna dair ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Hatîb el-Cevherî'nin nerede ve ne zaman ders aldığını tam olarak tespit edilemeyen ancak ulaşabildiğimiz bilgiler doğrultusunda ders aldığı hocalarına dair kısaca bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Şemseddin Muhammed b. Ali ez-Zerâtî (ö. 825/1422):⁷⁸ Kıraat âlimlerindendir. Hatîb el-Cevherî de kendisinden kıraat ve tecvid ilmi almıştır.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449): Tam adı Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî'dir. Kahire Şafii Başkadılığı, müftü, hadis müderrisliği gibi önemli vazifeleri üstlenmiş dönemin meşhur hafızıdır. Hadis öğrenmenin kendisine Allah tarafından sevdirdiği ve sonrasında ilim yolculuğu başladığı rivayet edilen İbn Hacer, Zehebî'yi (ö. 748/1348) örnek alarak hadis ve tarihin birbirine olan yakınlığını fark etmiş, tarih bilmenin önemini anlayarak tarihe ilgi duymaya başlamıştır. Beş yüzün üzerinde ve aralarında kadın hocaların da bulunduğu,⁷⁹ Fâtıma el-Makdisiyye (ö. 801/1399), Fâtıma et-Tenûhiyye (ö. 803/1401), Zeyneddin el-İrâkî (ö. 806/1404), Heysemî (ö. 807/1405), İbnü'l-Kattân es-Semennûdî (ö. 813/1411), Siraceddin Ömer el-Bulkînî (ö. 805/1403) gibi hocalardan ilim almıştır. Farklı alanlarda ilim tahsil eden İbn Hacer, Bûsîrî (ö.840/1436), İbn Hümmam (ö. 861/1457) ve Sehâvî

⁷⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, V, 218.

⁷⁷ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, s. 6 (nâşir mukaddimesi); Ayaz, *Memlükler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 119; Kurşun, "Hatîb el-Cevherî", 460.

⁷⁸ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 510.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, Muhammed, *İbn Hacer'in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*, Araştırma Yayınları, Ankara 2008, s. 127-191.

başta olmak üzere çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. 852/1449 senesinde Kahire’de vefat etmiştir.⁸⁰

Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451): Tam adı Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-Aynî’dir. Türk Hanefî fakihi, tarihçi, muhaddis ve dil âlimidir. Müderrislik, başkadılık, muhtesiblik gibi önemli vazifeleri üstlenmiştir. Zeyneddin el-İrâkî, Siraceddin Ömer el-Bulkînî, Nûreddin Heysemî gibi âlimlerden dersler almıştır. İbn Tağriberdî ve Sehâvî ise yetiştirdiği öğrencilerdendir. 855/1451 senesinde vefat etmiştir ve kendi kurduğu Medresetü’l-Ayniyye’ye⁸¹ defnedilmiştir.⁸²

Sa‘deddin İbnü’l-Deyrî (ö. 867/1464): Tam adı Ebü’s-Saâdat Sa‘deddin Sa‘d b. Muhammed b. Abdillâh en-Nâblusî el-Makdisî’dir. Dönemin Hanefî fakihlerindendir. 768/1367 senesinde Kudüs’te doğmuştur. Nablus veya Kudüs yakınlarındaki Deyr isimli yere nisbetle İbnü’l-Deyrî olarak anılmıştır. İlk eğitimini Hanefî Başkadısı olan babası Şemseddin ed-Deyrî’den (ö. 827/1424) almıştır. İbnü’l-Deyrî fıkıh, akaid, nahiv başta olmak üzere pek çok ilim tahsil etmiştir. Burhâneddin İbn Cemâa (ö. 790/1388), Şemseddin İbnü’l-Hatîb (ö. 797/1395), Şehabeddin İbnü’l-Mühendis (ö. 830/1426-1427) gibi âlimlerden dersler almıştır. İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) ve İbnü’l-Kerekî (ö. 922/1516) öğrencileri arasında zikredilir. 867/1464 senesinde Kahire’de vefat etmiştir.⁸³

Ebü’l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed eş-Şümünnî (ö. 872/1468): Dönemin Hanefî fakihidir. 801’de İskenderiye’de doğmuştur. Siraceddin Ömer el-Bulkînî, İbnü’l-İrâkî (ö.826/1423), Yahyâ b. Yûsuf es-Seyrâmî, İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457), İbn Hacer el-Askalânî, Şemseddin el-Bisâtî (ö. 842/1439) gibi âlimlerden aklî ve naklî ilimleri okumuştur. Hatîb el-Cevherî, Sehâvî ve Süyûtî gibi isimler öğrencileri olmuştur. 872/1468 senesinde Kahire’de vefat etmiştir.⁸⁴

İbn Kutluboğa (ö. 879/1474): Tam adı Ebü’l-Adl Zeyneddin Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî’dir. Hanefî fakihi ve hadis âlimidir.

⁸⁰ İbn Tağriberdî, *el-Menhelü’s-sâfi*, II, 17-28; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Yayınları, İstanbul 1998, s. 213-216; Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, XIX, ss. 514-531, İstanbul 1999.

⁸¹ İbnü’l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü’z-zeheb fî ahbârî men zeheb*, nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd, Kahire 1986, XI, 708.

⁸² İbn Tağriberdî, *en-Nücûm’üz-zâhire*, XV, 286; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü’s-sâfi*, I, 392; Ayaz, *Memlûkler’de Tarih ve Tarihçiler*, s. 53-60; Koçkuzu, A. Osman, “Aynî, Bedreddin”, *DİA*, IV, ss. 271-272, İstanbul 1991; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 217-218.

⁸³ İbn Tağriberdî, *el-Menhelü’s-sâfi*, V, 387-388; Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-Lâmi*, III, 249; Özel, Ahmet, “İbnü’l-Deyrî”, *DİA*, XXI, ss. 15-16, İstanbul 2000.

⁸⁴ Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-Lâmi*, II, 174-176; Özel, “Şümünnî”, *DİA*, XXXIX, ss. 261-262, İstanbul 2010.

802/1399 senesinde Kahire’de doğmuştur. “Âllame Kâsım” veya “Kâsım el-Hanefî” olarak anılmaktadır. Şemseddin İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429), Şerefeddin Mûsâ b. Ahmed es-Sübkî (ö. 840/1437), Şemseddin el-Bisâtî, Takıyyüddin el-Makrîzî, İbn Hacer el-Askalânî, Sa‘deddin İbnü’d-Deyrî gibi birçok âlimden ilimler tahsil etmiştir. Muhibbüddin İbnü’s-Şihne, Hatîb el-Cevherî ve Sehâvî kendisinden ilim alan öğrencilerindendir. 879/1474 senesinde Kahire’de vefat etmiştir.⁸⁵

Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 879/1474): 788/1386 senesinde Bergama’da doğmuştur. Cemalleddin İbnü’l-Hâcib’in (ö. 646/1249) nahiv alanındaki *el-Kâfiye* adlı eseri ile çok meşgul olması sebebiyle kendisine “Kâfiyeci” lakabı verilmiştir. İlim yolculuğuna çıkan Kâfiyeci, çok sayıda hocadan ilim tahsil etmiştir. Burhâneddin Haydare b. Mahmûd el-Herevî, Şemseddin Muhammed b. İbrâhim eş-Şîrâzî, Abdülvâcid b. Muhammed el-Kütâhî, İbn Melek (ö. 821/1418’den sonra), Hâfızüddin el-Bezzâzî (ö. 824/1424) ve Molla Fenârî (ö. 834/1431) hocaları arasında sayılmaktadır. Süyûtî ve Zekerıyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) başta olmak üzere çok sayıda talebe yetiştirmiştir. 4 Cemâziyelevvel 879/16 Eylül 1474 tarihinde Kahire’de vefat etmiştir.⁸⁶

Emînüddin el-Aksarâyî (ö. 880/1475): Türk asıllı Hanefî fakihidir. 797 senesinde Kahire’de doğmuş, burada vefat etmiştir. Öğrencileri arasında Sehâvî de zikredilir.⁸⁷ Nâşir Hasan Habeşî, Hatîb el-Cevherî’nin hocası el-Aksarâyî tarafından methedildiğini, ahlakı, okumaları ve ilmi birikimiyle hocasının dikkatini çektiğini söyler.⁸⁸

1.3. Eserleri

1.3.1. *Nüzhetü’n-nüfûs ve’l-ebdân fî tevârihi’z-zaman*

Hatîb el-Cevherî’nin umumî tarih kitapları arasında zikredilen eseridir. Hasan Habeşî, incelemelerinde *Nüzhetü’n-nüfûs ve’l-ebdân “fî tevârihi ehli’z-zaman”* ve “*fî târihi’z-zaman”* şeklinde olmak üzere eserin isminin ikinci kısmında farklılık olduğunu tespit etmiştir. Eserin nâşiri Hasan Habeşî, bu durumun Hatîb el-Cevherî’nin kendi yazmasından mı yoksa müstensihinden mi kaynaklandığını kesin olarak tespit edilmediğini belirtir. İbn Tağrıberdi başta olmak üzere birkaç tarihçinin bu eserden

⁸⁵ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, IX, 487; Sakallı, Talat, “İbn Kutluboğa”, *DİA*, XX, ss. 152-154, İstanbul 1999.

⁸⁶ Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara*, I, 549; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, IX, 488-490; Gökbulut, Hasan, “Kâfiyeci”, *DİA*, XXIV, ss. 154-155, İstanbul 2001.

⁸⁷ Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara*, I, 478; Malatî, *Neylû’l-emel*, I, 40; Ziriklî, *el-A’lam*, VIII, 168.

⁸⁸ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s.13 (nâşir mukaddimesi).

Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârihi'z-zaman şeklinde bahsetmesinden hareketle, Hasan Habeşî, eserin isimlendirilmesinde “ehl” kelimesinin olmadığını yahut “tevârih” kelimesinin “târîh” kelimesinden bedel olacağı kanaatine varmaktadır.⁸⁹

Kitabın bölüm sayısı konusunda ihtilaf vardır. Kitabın iki bölüm olduğunu söyleyenler olmakla birlikte üç bölümden oluştuğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Eserin birinci bölümünde, Hz. Peygamber’in hayatının konu alındığı, nesebinin Hz. Adem’e dayandırılmak suretiyle âdeti bir peygamberler tarihinden bahsedildiği ve bu bölümün müellifin kendi el yazısıyla yazılmış olduğu söylenmektedir. Yaklaşık dört yüz varak olduğu belirtilen eserin bu kısmı Hindistan’da Rampur Raza kütüphanesinde bulunmaktadır.⁹⁰ Neşredilen kısmı itibariyle kitabın ikinci ya da üçüncü bölümü olan ve müellifin ismiyle de anılan el-Cevheriyye kısmı, *Nüzhetü'n-nüfûs* adıyla 784/1382 senesinden 849/1446 senesine kadar Memlûk tarihini kapsar. Siyasî tarih açısından bu eserde, Bahrî Memlûkleri dönemine son verip, Burcî Memlûkleri dönemini baştan el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’un tahta çıkışından başlatılarak, el-Melikü’z-Zâhir Çakmak’ın saltanatının takriben sekiz senesini içeren Memlûk tarihi ele alınmıştır. Bu eser Hasan Habeşî tarafından dört cilt olarak neşredilmiştir.

1.3.2. *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l- ‘asr*

Müellifin umumî tarihler arasında zikredilen bir diğer eseridir. Bu eser de Hasan Habeşî tarafından neşredilmiştir. Nâşir, eserin isimlendirilmesi ile ilgili Hatîb el-Cevherî’nin, hocası İbn Hacer’in *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l- ‘umr* adlı eserinden etkilenecek böyle bir isimlendirmede bulunmuş olabileceğini ifade etmektedir. Eserin isminde geçen “hesr” kelimesine dair nâşir, “Hesr kelimesi ya müellifin türettiği veya tahrif olmuş bir kelimedir.” şeklinde yorum yapmakta, “hesr” kelimesinin “aslan” manasında kullanıldığını ve bu kelimeyle el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay’ın kastedilebileceğini ileri sürmektedir.⁹¹

İnbâü'l-hesr, Burcî Memlûk döneminin güçlü sultanlarından sayılan el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay’ın saltanat dönemini içerir.⁹² 873-886/1468-1481 senelerini kapsayan kitabın 877 Rebûlevvel’den 885 senesinin başlarına kadar olan kısım eksiktir. Eser kapsadığı seneler itibariyle sınırlı bir mahiyette olsa da muhtevası itibariyle önem

⁸⁹ Eserin isimlendirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 12 (nâşir mukaddimesi).

⁹⁰ Kurşun, “Hatîb el-Cevherî”, 460; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 8 (nâşir mukaddimesi).

⁹¹ Eserin isimlendirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 21 (nâşir mukaddimesi).

⁹² Yiğit, *Memlûkler*, VII, s. 120-123; Ayaz, *Memlûkler*, 61-62.

arz etmektedir. Hatîb el-Cevherî'nin, kadı nâibliği görevini el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'ın saltanatından kısa bir zaman önce üstlendiği bilinmekle beraber görevden alınma tarihi kesin olarak tespit edilememektedir. Dolayısıyla eserinde bahsettiği hâdiselerin, hangi kısımlarını görevdeyken kaleme aldığı bilinmemektedir. Ayrıca eser, Memlûk dönemi Mısır toplumu, ulemâ ve devletin çeşitli kademelerinde bulunan devlet görevlileriyle ilgili bilgiler içermesi yönüyle de oldukça önemlidir.⁹³

1.3.3. Diğer Eserleri

Hatîb el-Cevherî'nin bazı araştırmacılara göre *İnbâü'l-hesr* adlı eserinin bir parçası görülen *Sîretü'l-Eşref Kayıtbay terâcim-i ahvâl* türünden kaleme aldığı bir eserdir. Yazma nüshası ise British Museum'da bulunmaktadır.⁹⁴ Hatîb el-Cevherî'nin diğer bir eseri ise Mısır ve Mısır toplumu hakkında malumat veren *ed-Dürrü'l-manzûm fîmâ verede fî Mısr ve ehlihâ min mevcûd ve ma'dûm* (*ed-Dürrü's-şemîn fîmâ verede fî Mısr ve a'mâlihâ bi'l-huşûş ve'l-'umûm*) adlı eserdir. Bu eserin birer yazma nüshası Kahire, Paris ve Viyana kütüphanelerinde bulunmaktadır.⁹⁵

⁹³ Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 119-123; Kurşun, "Hatîb el-Cevherî", 460.

⁹⁴ Kurşun, "Hatîb el-Cevherî", 460.

⁹⁵ Kurşun, "Hatîb el-Cevherî", 461.

BÖLÜM II

HATİB el-CEVHERÎ'NİN TARİHÇİLİĞİ

2.1.Hatîb el-Cevherî'nin İlmî Usûlü ve Üslûbu

Hatîb el-Cevherî'nin kronolojik olarak tasnif edilen *Nüzhetü 'n-nüfûs ve 'l-ebdân* adlı eserinde hâdiseler neredeyse gün, ay, yıl şeklinde oldukça ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Müellif bu eseri başlıklandırmada farklı usûl takip etmiştir. Nitekim müellif, bazen seneleri direkt söyleyerek bazen de Hz. Peygambere atıfla hicrî vurgusu yaparak kaleme almıştır.⁹⁶ Hatta bazı başlıklarda seneyi zikrettikten sonra Hz. Peygambere ve ashabına dua ifadesine yer vermiştir.⁹⁷ Hicrî 799 senesi hâdiselerini anlatacağı başlıkta ise müellif, hamdele ve salveleye yer vermiştir. Müellifin bu şekilde kaleme aldığı başlıklardan hareketle onun Hz. Peygamber'e ve ashâbına büyük muhabbet beslediği, bunu da her vesileyle ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Hatîb el-Cevherî, zikrettiği hâdiselerin akışı içerisinde yer almayan bazı hâdiseleri, “Zikrû bakıyyeti'l-havâdis” veya “Ve bakıyyetü'l-eşyâi ala ma kânet aleyhi fî's-seneti'l-hâliye” şeklindeki başlıklar altında bu hâdiseleri anlatmaktadır.⁹⁸ Müellifin bu usûlünün, muasırı tarihçilerden Aynî'nin *İkdü 'l-cümân* adlı eserinde de görüldüğü belirtilmelidir.⁹⁹ Müellif, bazı senelerde dönemin iktisadi durumuyla ilgili malumatı “el-Es'âr fî hâzihi's-sene” başlığı altında meydana gelen fiyat değişimlerine işaret etmektedir.¹⁰⁰ Ayrıca belirtmek gerekir ki müellif, 801-830/1398-1427 seneleri arası olayları aktarırken diğer senelerde olduğu gibi ayları başlıklandırarak değil hâdiseleri müstakil başlıkta kaleme alarak gün ay şeklinde aktarır.¹⁰¹

Eserin müellifi, sultanların tahta geçtiği seneyi ve sultanın ismini müstakil başlıklar altında aktarır. Müellif, dönemin sultanlarının zikredildiği senelerde, sultanların kökeni, Mısır'a gelişleri ve nisbeleri dâhil hayatı hakkında kısa bilgiler verir ve daha öncesinde yaptığı görevlerden de bahseder.¹⁰² Tahta çıkan her bir sultanın önce Türk Memlûk sultanları arasındaki sırasını daha sonra sultanların oğullarını da dâhil

⁹⁶ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü 'n-nüfûs*, I,182, 281,321, IV, 137, 297.

⁹⁷ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü 'n-nüfûs*, I, 166.

⁹⁸ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü 'n-nüfûs*, III, 51,71,95, IV, 281.

⁹⁹ Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 57.

¹⁰⁰ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü 'n-nüfûs*, III, 69, IV, 280.

¹⁰¹ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü 'n-nüfûs*, II, 49, 74, 145; III, 18, 42, 50.

¹⁰² Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü 'n-nüfûs*, I, 33-35, III, 5-6, IV, 16-19.

ederek ayrı bir sıralama yapar. Müellif, vermiş olduğu bu sıralamayla birlikte bahsettiği sultandan önceki diğer Türk Memlûk sultanlarının isimlerini de zikreder. Nitekim 784 senesinde tahta çıkan el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’un Mısır’da hüküm süren ve babası sultan olmayan Türk Memlûk sultanlarının sekizincisi ve genel toplamda ise yirmi beşincisi olduğunu söyler. el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’tan önce tahta çıkan diğer Memlûk sultanlarının isimlerini ve görev sürelerinin bilgisini verir.¹⁰³ Aynı senenin başında müellif, el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’un çocukluk dönemi, sultan olmadan önce hâssakiyye,¹⁰⁴ âhur emîrliği,¹⁰⁵ mukaddemu elf¹⁰⁶ emîri gibi görevleri üstlendiğinden bahseder ve emîr-i kebîr¹⁰⁷ olarak vasıflandığını aktarır.¹⁰⁸ Sultanın ahlakına dair kısa bilgi verdikten sonra tahta çıkışı anlatılır. Saltanatı hakkında bilgi vermeden el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’un faziletli, başarılı ve yardımsever birisi olduğundan bahseden müellif, onun sîreti ile başlamanın daha güzel olacağını düşündüğünü ve bu şekilde başlangıç yaptığını aktarmaktadır.¹⁰⁹ Onun bu usûlü dönemin genel anlayışından farklıdır. Zira diğer tarihçiler, bu tür nitelikleri, sultanın vefatından bahsettikleri kısımlarda zikrederler. Müellif, kısa girişin ardından saltanat töreni ve saltanat alametlerine dair bilgiler sunmaktadır. Hatîb el-Cevherî’nin, sultanların tahta çıkışlarını hicrî takvimi esas alarak belirtmekle birlikte el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’un tahta çıktığı ayı, Rumî takvime göre de belirtmiş olması¹¹⁰ oldukça ilginçtir. Müellif sultanların lakaplarına dair de malumat vermektedir. Nitekim Sultan Berkuk’un “el-Melikü’z-Zâhir” lakabını aldığını belirtmiş, sultanın bu lakabı almasında ise halifenin etkili olduğunu söylemiştir.¹¹¹

Dönemin sultan, halife, ümerâ, ulemâ ve devletin çeşitli kademelerinde görev yapan devlet görevlilerine dair bilgiler verdikten sonra o senenin hâdiselerini anlatır. Ancak 794,796 ve 797 senelerinde olduğu gibi bazı senelerde bu durumun aksine olaylara dair kısa bilgi aktardıktan sonra o dönemin siyasîleri hakkında bilgi

¹⁰³ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfus*, I, 40-44.

¹⁰⁴ Sultanın muhafız birlikleri. Hâssakiyye hakkında geniş bilgi için bk. Ayalon, *Araştırmalar*, s.19.

¹⁰⁵ Önemli askerî görevlerden sayılan ahır emîri, sarayın ahırlarından ve buradaki hayvanlardan sorumludur. Emîrî ahır hakkında geniş bilgi için bk. Ayalon, *Araştırmalar*, s. 100; Ayaz, “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu”, *ÇÜİFD*, 7/1, s. 146; 2007.

¹⁰⁶ Memlûk ordusunun rütbece en yüksek mevkiine sahip grup. Mukaddemu elf hakkında geniş bilgi için bk Ayaz, “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu”, s. 48.

¹⁰⁷ Atabek de denilen rütbeli üst düzey emîrlerin en kıdemlisi. Emîr-i kebîr hakkında bk. Ayalon, *Araştırmalar*, s. 93; Ayaz, *Memlûkler*,104.

¹⁰⁸ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfus*, I, 35.

¹⁰⁹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfus*, I, 35-36.

¹¹⁰ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfus*, I, 38.

¹¹¹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfus*, s. 38.

vermektedir.¹¹² Yine bazı senelerde dönemin halifesini zikretmediği veya halifeye dair oldukça kısa bilgi verdiği görülmektedir.¹¹³ Yine belirtmelidir ki müellif, sadece 835 senesinde Nil nehrinin durumu ile alakalı bilgi vererek senenin hâdiselerini anlatmaya başlamaktadır.¹¹⁴ Müellif, sene başlarında Memlûk sultanlarından bahsederken genellikle Mısır ve Şam sultanı olarak vurgulamaktadır fakat 847 senesinde el-Melikü’z-Zâhir Çakmak’dan bahsederken Mısır, Şâm, Hicaz ve Kıbrıs sultanı ifadesini kullanır.¹¹⁵

Hanefî mezhebine mensup olan müellif, her sene dönemin kadılarından bahsederken ilk olarak dönemin Şâfiî kadılarına dair bilgi verir hatta bazı seneler sadece Şâfiî kadıların isimlerini aktarmakla yetinir.¹¹⁶ Müellifin eserinde, ümerâ, ulemâ ve devletin çeşitli kademelerinde görev yapan devlet görevlilerine dair bilgileri düzenli bir şekilde aktarmadığı görülmektedir. Ancak 801, 822 ve 843 senelerinde müellifin, görev ve görevlileri daha düzenli aktardığı tespit edilmektedir.¹¹⁷

Müellif bu eserinde şiihlere ve atasözlerine de yer verir.¹¹⁸ Nitekim 784 senesinde el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’u metheden kasidelerden de bahseder.¹¹⁹ Yine o, 842 hâdiselerinden Emîr Korkmaz eş-Şa‘banî’nin görevlendirmesini anlattığı yerde emîrin ahmak ve hafif meşrep bir adam olduğunu söyler. Emîrin yalnız bırakıldığını ve yaşantısında sıkıntılar çektiğini belirttikten sonra sebebi olarak emîrin kötülük yapması olduğunu vurgular. Daha sonra şu atasözü tam da bu durumu doğrular diyerek hâdiseyi noktalar.¹²⁰ “Eden, bulur.” manasına gelen atasözünü söylemesi müellifin, emîr hakkındaki kanaatini belirtmesi yönüyle de mühimdir.

Müellif, bahsettiği senenin hâdiselerini oldukça uzun ele almış ve seneyi, devlet erkanının, ulemânın çeşitli kademelerinde görev alan ve dönemin meşhur isimlerinin yer aldığı vefeyât kısmıyla bitirmiştir. 849 senesi hariç her yılın sonuna eklediği vefeyât kısımlarını, “Zikrû men mâte fî hâzihi’s-sene mimmen lehû zikr mine’l-a‘yan”, “Zikrû men tüvüffîye fî hâzihi’l-âm mine’l-meşahir”, “Zikrû men tüvüffîye fî hâzihi’s-sene”, “Zikrû men tüvüffîye mine’r-rüesâi ve’l-a‘yan bi-Mısır ve’ş-Şâm” gibi başlıklar altında

¹¹² Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 341, 372, 397.

¹¹³ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, II, 207, 323.

¹¹⁴ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, II, 228.

¹¹⁵ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, IV, 267.

¹¹⁶ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 504.

¹¹⁷ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 502-504, II, 435-436, IV, 137-138.

¹¹⁸ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 44-46, II, 190, 416, III, 276, 287, 288.

¹¹⁹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, s. I, 44-46.

¹²⁰ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, IV, 23.

kaleme almıştır.¹²¹ Ayrıca vefat edenleri Mısır ile sınırlı tutmayarak diğer İslam ülkelerinden vefat edenlerin bilgisini de vermiştir.¹²² Bunlara ek olarak bazen salgından vefat etme gibi çoğunluğun ölüm sebebinin ortak olduğu hususta ölüm sebeplerini de başlıkta zikrederek anlatmıştır.¹²³ Müellif 791 senenin vefeyât kısmında bahsettiği yirmi beş kişiden yalnızca üç kişinin tâundan vefat ettiklerini söyler. Bu oldukça az bir sayıdır ancak bu şekilde başlıklandırma yapması dönemde salgın hastalığın olduğuna işaret etmesi yönüyle mühimdir. Nitekim 791 senesinin hâdiselerini aktaran muasırı İbn Tağrıberdî hemen sene başında tâun salgınından bahseder ve Mısır’da vâki olan bu salgın sebebiyle dönemin önde gelen isimleriyle birlikte birçok insanın vefat ettiği bilgisini aktarır.¹²⁴

Müellifin gerek başlık gerekse içeriğin taksiminde bir usûl belirlememesi sebebiyle olaylar arasındaki bağlantının kurulması zorlaşmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi birkaç sene hariç devletin çeşitli kademelerindeki görevliler hakkında düzenli bilgiye ulaşılamaması okuyucu adına zorlayıcı bir unsurdur. Müellifin eserini neşreden Hasan Habeşî’nin dipnotlarda da işaret ettiği gibi müellifin dil bilgisi hataları yaptığı görülmektedir ve bu hatalar oldukça fazladır. Müellif eserinde fasih dil kullanmakla beraber Mısır halkının konuştuğu lehçenin kelimelerine de yer vermesi dikkat çekmektedir. Hırsız manasına gelen “داس” kelimesi ve eğiş denilen eğri demir veya araklamak manasına gelen “منشالة” kelimesi buna örnek olarak verilebilir. Bu bir yönüyle eserinde kullandığı mahallî kelimeleri tespit etmek açısından faydalı olsa da metnin anlaşılabilir olmasını engellemektedir.

Müellifin üslûbunda dikkat çeken bir diğer nokta ise aktardığı bazı bilgilerin sonunda “Ve’l-ilmü indallah” veya “Vallahu a’lemu” şeklinde belirtmesidir. Nitekim müellif, 784 senesinde el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’tan önceki sultanların isimleri ve görev sürelerinden bahsetmesinin ardından “ve’l-ilmü indallah” demektedir.¹²⁵ Yine 784 senesini anlatan müellif, el-Melikü’z-Zâhir Berkuk’un saltanat mevkibi düzenlendiği günü saatiyle birlikte vererek Ay’ın balık burcunda olduğunu ifade etmiştir. Tam bu noktada müellif, “Vallahu a’lemu” diyerek sultanın bineğine de güneşin doğduğunu aktarır. Ay’ın balık burcunda olmasından hareketle de böylesi

¹²¹ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 88-160, II, 21-119, III, 34-57, IV, 217.

¹²² Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, IV, 124.

¹²³ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 274, 338.

¹²⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm’üz-zâhire*, XI, 382.

¹²⁵ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 40.

durumun, devletin ve sultanın hakimiyetinin uzun süreceğine işaret olduğu çıkarımında bulunarak hâdiseyi bitirir.¹²⁶ Aynı usûlü hâssakiyye görevini yürüten emîrlerin aldıkları paraların düzenlenmesi hususunda bilgi verdiği 843 senesinde müellif, emîrlerin aldığı bu meblağın yüz ile bin dinar arasında olduğunu söyler. Makrîzî'nin böyle söylediğini¹²⁷ ifade ederek, Aynî'nin ise üç bin dinar şeklinde ifade ettiği bilgisini verir. Ve bu hususu da “Vallahu a'lemu” şeklinde noktalar.¹²⁸ Ayrıca bu hâdisi müellifin, karşılaştırmalı bilgi vermesi ve Makrîzî'nin aktarımını esas aldığını belirtmesi yönüyle de mühimdir.

Hatîb el-Cevherî'nin, *İnbâü'l-hesr bi-ebnâ'i'l-'asr* adlı eseri, hâdiselerin neredeyse gün, ay, yıl şeklinde aktarıldığı kronolojik olarak tasnif edilen diğer eseridir. Müellif, eserini başlıklandırmada farklı bir usûl takip etmiştir. Nitekim 874, 877 ve 886 senelerine doğrudan seneyi belirterek kaleme alırken, 873 senesine besmele ve dua ederek başlar.¹²⁹ 873 senesi, eserin ilk senesi olması hasebiyle besmeleyle başlaması ve “Ey Kerîm Rabbim, senden hayır ve lütuf dilerim.” şeklindeki dua ile devam etmesi dikkat çekmektedir. 875 senesini kaleme alırken de seneyi belirttikten sonra seneye atıfla “mübarek” ve “uğurlu” manasına gelen ifadelere yer vermektedir.¹³⁰ Müellif, 876 senesine ise hicrî vurgusu yaparak, Hz. Peygamber'e salât ü selâmla başlar.¹³¹ Hâdiseleri genellikle müstakil olarak başlıklandırmadan sene içerisinde hicrî ayları belirterek olayları kaleme alır. Ancak 874 senesinde müellifin, Şam bölgesi nâiblerini müstakil başlık altında ele aldığı görülmektedir.¹³² Müellifin hicrî ayları başlıklandırmasına gelince, hicrî ayların “mübarek”, “mahfuz”, “Allah'ın ayı” ve “mükerrem” gibi sıfatlarla kaleme alındığı ve bu durumun eserin neredeyse tamamında görüldüğü belirtilmelidir.¹³³

Hatîb el-Cevherî'nin, her senenin başında dönemin sultanı, halifesi, devletin önemli kademelerindeki görevlileri saydığı görülmektedir. Daha sonra kronolojik bir şekilde siyâsî, askerî, sosyal gelişme ve hâdiseleri anlatmaktadır. Nitekim müellif, her senenin başında yeni bir seneye başlandığını ifade ettikten sonra sultandan önce dönemin halifesinden bahseder. Dönemin halifesini zikrederken halifenin isminden

¹²⁶ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 44.

¹²⁷ Bk. Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, IV/3, 1160.

¹²⁸ Bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, IV, 146.

¹²⁹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 1, 115, 469, 509.

¹³⁰ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 183.

¹³¹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 316.

¹³² Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 116.

¹³³ Bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 117, 136, 151, 161, 165.

başka hiçbir öneminin bulunmadığını, sarayda kendisine tahsis edilen yerde ikamet ettiğini ve her türlü ihtiyacının giderildiğini belirtir.¹³⁴ Müellifin, dönemin halifesi ile ilgili verdiği en uzun malumat budur, diğer senelerde ise müellif, halifenin yalnızca ismini zikretmiş yahut sarayın avlusunda kendisine tahsis edilen yerde ikamet ettiğine işaret ederek isminden başka bir önemi yoktur şeklinde belirtmiştir.¹³⁵ Halife zikredildikten sonra dönemin sultanı olan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'dan bahseden müellif, daima övücü sözler kullanır. Müellifin, sultandan bahsederken övücü ifadeler kullanması ve sultana dualar etmesi yalnızca sene başlarında değil, eserin tamamında dikkat çekmektedir. Nitekim sene başlarında Sultan el-Melikü'l-Eşref'in, el-Mahmûdî, el-Eşrefî ve ez-Zâhirî gibi lakaplarını söyler.¹³⁶ Müellif bazı senelerde ise sultanın ismi ve lakaplarını belirtmesinin ardından sultanı, "Mısır, Hicaz ve Şam'ın sultanı" yahut "Hâdimü'l-hameyn" gibi ifadelerle takdim eder.¹³⁷ Eserin müellifi, her sene başında Sultan el-Melikü'l-Eşref'ten bahsettikten sonra "Allah ona yardım etsin, onu aziz kılsın, Allah hakimiyetini dâim kılsın" gibi dua ifadelerine yer verir.¹³⁸

Eserin müellifi, sene başlarında devletin çeşitli kademelerinde görev yapan ulemâ ve ümerâyâ dair malumat verir. Her senenin başında verilen bu malumatın düzenli bir şekilde olduğu görülmektedir. Müellif, istisnasız sene başlarında dönemin halifesi, sultanını zikrettikten hemen sonra ulemâ sınıfına mensup olan başkadıları sırasıyla Şafîi, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre sayar.¹³⁹ Bazı senelerde ise başkadıları zikrettiği yerde "Bir önceki sene görev yapanlar aynı görevlerine bu sene de devam etmiştir." şeklinde açıklama yapar ve herhangi bir sebeple görev değişikliği yapılan başkadılar olmuş ise bunu da belirtir. Nitekim 874 senesinde başkadıları zikrettiği yerde müellif, Malikî Başkadısı Hüsameddin İbn Hureyz (ö.873/1469) hariç diğer kadılar görevine devam etmektedir, şeklinde belirtir ve adı geçen başkadının vefat etmesi dolayısıyla yerine de kardeşi Siraceddin Ömer İbn Hureyz'in (ö. 892/1487) geçtiği bilgisini verir.¹⁴⁰

Hatîb el-Cevherî, her ayın ilk gününün ne zaman olduğunu söyler ve Kıptî takvimde hangi aya denk geldiğini de belirtir. Genellikle ayların başında şeyhülislam, başkadılar ve nâiblerinin âdet olduğu üzere Kal'atü'l-Cebel'e çıkarak sultanı ziyaret

¹³⁴ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 1.

¹³⁵ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 115, 183, 316, 469.

¹³⁶ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 1, 115, 183.

¹³⁷ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 183, 316.

¹³⁸ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 183, 316.

¹³⁹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 1, 469.

¹⁴⁰ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 115.

ettiklerinden ve yeni aya girilmesi sebebiyle sultanı tebrik etmelerinden bahseder.¹⁴¹ Müellif, onların bu ziyaretlerinde herhangi bir gelişme olmuş ise bunu da aktarır. Nitekim müellif, 875 senesinin Cemâziyelâhir ayında, ayın birinin Pazar gününe denk geldiğini söyler ve Kıptî takvimin ise üçüncü ayı olan Hatur ayının on dokuzu olduğunu belirtir. Sultanı ziyaret ve tebrik amacıyla şeyhülislam ve başkadıların kaleye gittiğini söyleyen müellif, sultanın huzurunda dua ettiklerini ve bunun dışında hiçbir şeyin konuşulmadığını da aktarır.¹⁴² Ancak eserin müellifi, bazı aylarda sultanı tebrik için giden heyete dair de bilgiler vermektedir. Nitekim 876 senesinin Cemâziyelâhir ayında müellif, sultanı tebrik için kaleye giden heyette Hanbelî başkadısının vefat etmesi sebebiyle bulunmadığını aktarır ve başkadıların, sultanın yeni ayını tebrik ettiklerini, dua ettikten sonra da ayrıldıklarını belirtir.¹⁴³ Bu hususla ilgili müellif, 875 senesinin Rebûlâhir ayında sultanı tebrik için şeyhülislamların ve başkadıların kaleye çıktıklarını aktarır. Kendisinin de Hanefî başkadısının nâibi olarak huzurda bulunduğunu aktaran müellif, sultanın yalnızca sır kâtibi (kâtibü's-sır)¹⁴⁴ ile konuştuğunu söyler. Bu konuşmanın, bir yanı eğri olan İbn Tolun Camii'nin¹⁴⁵ yıkımı sebebiyle gerçekleştiğini de ifade eder.¹⁴⁶

Hatîb el-Cevherî, yukarıda ifade edildiği gibi genelde bu usûlde aylara başlamış olsa da bazı aylara salgın hastalık, iktisadî durum ve Nil nehriyle ilgili malumat vererek başlangıç yapmıştır. Nitekim 873 senesinin Şaban ayının hemen başında müellif, tâûn hastalığının Kahire ve Bulak¹⁴⁷ şehrinde yayıldığı haberini vermiştir.¹⁴⁸ Yine bu senenin Şevval ayında tâûn salgınının Mısır beldelerinde azaldığını söyler ve hamd eder. Bununla birlikte ölü sayılarında azalma olsa da salgının devam ettiğini de vurgular.¹⁴⁹ Eserin müellifi, 873 senesi Rebûlevvel ayının hemen başında fiyatlarla ilgili malumat vermektedir. Gıda ürünlerinin fiyatlarından bahseder ve pahalılığına da vurgu yapar.¹⁵⁰

¹⁴¹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 7, 31, 68, 290, 487.

¹⁴² Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 230.

¹⁴³ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 359.

¹⁴⁴ Memlükler dönemindeki görevlerden birisi olan sır kâtipliği (kâtibü's-sır), sivil bürokratların yürüttüğü ve inşa divanının başkanlığını da ifade eden en önemli görevlerdendir. Sır kâtipliği ile ilgili geniş bilgi için bk. Ayaz, "Sır Kâtibi", *DİA*, XXXVII, ss. 116-117, İstanbul 2009.

¹⁴⁵ Makrîzî, *el-Hitât*, II, 265; Behrens-Abouseif, Doris, "İbn Tolun Camii", *DİA*, XX, ss. 416-418, İstanbul 1999.

¹⁴⁶ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 216.

¹⁴⁷ Mısır'da tarihî bir şehir. Bk. Makrîzî, *el-Hitât*, I, 199; Kallek, "Bulak", *DİA*, VI, s. 387, İstanbul 1992.

¹⁴⁸ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 55.

¹⁴⁹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 61.

¹⁵⁰ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 17.

876 senesinin Muharrem ayının başında ise müellif, Nil'in suyunun arttığının müjdesini verir.¹⁵¹

Müellif, eserinde bahsettiği senenin hâdiselerini oldukça uzun ele almış ve seneyi, devlet erkanının, ulemânın çeşitli kademelerinde görev alan ve dönemin meşhur isimlerinin yer aldığı vefeyât kısmıyla bitirmiştir. Daha önce de işaret edildiği gibi eserin 877 senesinin vefeyât kısmı yoktur ve 885 senesinin vefeyâtına dair müstakil başlık olmamakla beraber paragraf başında vefeyâttan bahseder ve sadece bir kişinin hâl tercümesine yer vererek seneyi bitirir.¹⁵² Yine 886 senesinde vefeyâta dair müstakil başlık bulunmamaktadır. Eserin müellifi, “Zikrû men bellağatna vefâtuhi fî hâzihi's-sene” başlığı altında geniş bir vefeyât kısmına yer verir.¹⁵³ Bu kısımda müellifin, ulemâ ve ümerâdan olan meşhur kişilerin hâl tercümelerine yer vermesi ve hâl tercümelerinde ayrıntılı bilgiler sunmasıyla eserinin kıymetini oldukça artırmaktadır. Ayrıca müellif vefat eden kimselerin hâl tercümesine yalnızca vefeyât kısmında değil bazen de metin içerisinde yer verir.¹⁵⁴ Yine döneme damgasını vuran Dulkadiroğlu Şahsuvar Bey isyanı¹⁵⁵ neticesinde ölenlerin de “Şahsuvar isyanında ölen kimselerin bahsi” şeklinde alt bir başlıkla, vefeyât kısmı içerisinde ele alır.¹⁵⁶

Müellif eserinde gün, ay, yıl şeklindeki hâdiseleri ayrıntılı ve geniş malumatla aktarır. Hâdiselerin insicamına ve kullandığı dilin fasih olmasına dikkat eden müellif, bu yönüyle eserin anlaşılır olmasına katkı sağlamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi devletin çeşitli kademelerindeki görevliler hakkında düzenli bilgiye ulaşılması okuyucu adına kolaylaştırıcı bir unsurdur. Ayrıca eserin nâşiri Hasan Habeşî'nin dipnotlarda işaret ettiği gibi müellifin dil bilgisi hataları yaptığı ve bu hataların eserde oldukça fazla olduğu görülmektedir. Müellif eserini kaleme alırken sıklıkla şiirlere yer vermesi dikkat çekici bir unsurdur.¹⁵⁷ Eserin neredeyse tamamında dikkat çeken bir diğer unsur ise müellifin, “İnşallah”, “Vallahu hâkimü'l-mülk”, “La ilahe illallah” ve “Vallahu a'lemu” gibi ifadelerle sıklıkla yer vermesidir.¹⁵⁸ Yine müellifin, sene ve ayların zikredildiği kısımlarda dua ve temmenni ifadelerine yer vermesi, Sultan el-Melikü'l-Eşref

¹⁵¹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 316.

¹⁵² Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 508-509.

¹⁵³ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 80, 167, 295, 446.

¹⁵⁴ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 193, 197, 198, 202, 211.

¹⁵⁵ Bk. Ayaz, “Memlûk Tarihçilerine Göre Dulkadiroğlu Şahsuvar Bey İsyanı”, *Belleten*, 77/279, s. 419, 2003.

¹⁵⁶ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 108-109.

¹⁵⁷ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 42, 132, 206, 259, 300,

¹⁵⁸ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 12, 21, 46, 190, 209, 319.

Kayıtbay’a adının her geçtiği yerde dua etmesi, sır kâtibi görevinde bulunan İbn Müzhir el-Ensârî’den (ö. 895/1490) ve büyük devâdârlık¹⁵⁹ vazifesini yürüten emîrden bahsettiği yerde kendisinden hayırla bahsetmesi,¹⁶⁰ vefat eden kimselerin hâl tercümelerinin akabinde dua ifadeleri kullanması¹⁶¹ dikkat çeken diğer unsurlardır. Müellifin eserinde görülen bu dua dilinin eserin tamamında fark edilmesi, müellifin eserine, tarihçiliğiyle beraber sûfî meşrep özelliğini de yansıttığı tespitini haklı çıkarır mahiyettedir.

Müellifin eserinde hâdiselerden bahsederken sıklıkla sebebini belirten “bisebebi” yahut “yani” ifadelerine yer vermesi bir başka dikkat çeken husustur.¹⁶² Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer husus ise hâdiseleri aktardıktan sonra bir diğer hâdiseye başlamadan hâdisenin bittiğine işaret eden “انتهى (Bitti)” ifadesini kullanmasıdır.¹⁶³ Yine belirtmek gerekir ki 874, 875 senelerinin havâdisini bitirdikten sonra “İşittiğim ve müşahade ettiğim hâdiselerle dolu bir seneyi geride bıraktım. Allah’a hamd ederim”¹⁶⁴ ifadesine yer vermesi oldukça mühim bir bilgidir. Müellifin eserine yansıttığı bu üslûb hâdiseleri anlaşılır kılması ve onların daha dikkatle takip edilmesini sağlaması yönüyle oldukça önemlidir. Ayrıca müellif eserinde sadece 873 senesinin bitiminde o senenin hâdiselerinden genel olarak bahsederek bir özet yapar.¹⁶⁵

Müellif, eserinde, “kultü” ve “küntü” ifadelerini kullanarak müşahade ettiği hâdiseleri ayrıntılarıyla aktarır.¹⁶⁶ Nitekim, her ayın başında sultanı tebrik etmeye giden heyet arasında Hanefî başkadısının nâibi olarak huzurda bulunduğunu belirtirken bu üslûbu görmekteyiz.¹⁶⁷

Hatîb el-Cevherî’nin, *Nüzhetü’n-nüfûs ve’l-ebdân ve İnbâü’l-hesr bi-ebnâ’i’l-’asr* adlı eserlerinin incelenmesi neticesinde müellifin usûl ve üslûbu hususunda benzerlikler olmakla birlikte farklılıklar söz konusudur. Nitekim her iki eserde de hâdiselerin neredeyse gün, ay, yıl şeklinde aktarıldığı kronolojik olarak tasnif edildiği

¹⁵⁹ Bazı İslâm devletlerinde başlangıçta hükümdarın divit takımından sorumlu olan, daha sonraki dönemlerde ise çok çeşitli ve önemli vazifeler üstlenen saray görevlisine verilen ad. Devâdâr hakkında geniş bilgi için bk. Çubukçu, “Devâdâr”, *DİA*, IX, ss. 221-222, İstanbul 1994.

¹⁶⁰ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 4, 7, 35, 68, 121, 134, 208, 213, 313, 386.

¹⁶¹ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, 108-114, 167-175, 298, 300, 302.

¹⁶² Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 26, 37, 83, 118, 256, 289.

¹⁶³ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 34, 45, 84, 123, 481.

¹⁶⁴ Bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 182, 294.

¹⁶⁵ Bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, 114.

¹⁶⁶ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, 34, 38, 68, 82, 85, 86, 100, 121, 164, 216, 224, 243, 265, 281, 335, 416, 427, 478.

¹⁶⁷ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, 7, 68, 164, 216.

görülmektedir. Eserlerde, başlıklandırmalar farklı usûllerde kaleme alınmış, sultanlar, halife, başkadılar başta olmak üzere devletin çeşitli kademelerinde vazifelerini yürüten önemli devlet adamlarına dair geniş malumat verilmiştir. Verilen bu malumat sunuş yönüyle farklılık arz etmektedir. Yine müellif eserlerinde, bahsettiği senelerin hâdiselerini oldukça uzun ele almış ve çoğunlukla seneleri, devlet erkanının, ulemânın çeşitli kademelerinde görev alan ve dönemin meşhur isimlerinin yer aldığı vefeyât kısmıyla bitirmiştir. Hatîb el-Cevherî eserlerinden âdet üzere sultanların Kal‘atü’l-Cebel’de meydan adı verilen yerde çevgân oyunu¹⁶⁸ oynadıklarından da bahseder.¹⁶⁹ Müellifin eserlerinde muasırlarından alıntı yaparken “Kâle Makrîzî” yahut “Kâle Cemaleddin Yusuf b. Tağriberdî” şeklinde ifade etmektedir.¹⁷⁰ Bu üslûbu bilhassa *İnbâü’l-hesr* adlı eserinin vefeyat bölümlerinde yoğunluktadır. Müellif İbn Tağriberdî’nin alıntı yaptığı yerlerde “İbn Tağriberdî’nin tarihinde” şeklinde açıklama yapmakta, *Havâdisü’l-dühûr* adlı eserinden alıntı yaptığı zaman ise “Havâdis” şeklinde belirtmektedir.¹⁷¹ Yine bu üslûbu da müellifin *İnbâü’l-hesr* adlı eserinde dikkat çekmektedir. Ayrıca eserlerinde dikkat çeken bir diğer unsur ise müellifin, hocalarından “Şeyhimiz” diye bahsederek onlarla ilgili malumat sunmasıdır.¹⁷² Müellifin, *İnbâü’l-hesr* adlı eserinde hocası ve aynı zamanda Hanefî Başkadısı İbn Şihne ile alakalı hâdiseleri de aktarmaktadır.¹⁷³

Nüzhetü’n-nüfûs adlı eserinde sultanların hâl tercümeleriyle başlamanın önemini vurgulayan müellifin, diğer eserinde büyük övgülerle bahsettiği Sultan el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay’ın hâl tercümesine yer vermediği dikkat çekmektedir. Hatîb el-Cevherî’nin *Sîretü’l-Eşref Kayıtbay* adlı bir başka eseri, bazı araştırmacılara göre *İnbâü’l-hesr*’in bir parçası kabul edilmektedir. Müellifin usûl ve üslûbu dikkate alındığında bu bilgiyi destekler mahiyette olduğu açıktır. Nitekim bahsi geçen eserin isimlendirmesinden bahsedildiği kısımda da vurgulanan “hesr” kelimesini müellifin Sultan el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay’a ithafla vermiş olabileceği fikri, sultandan büyük övgülerle bahsetmesi ve adının geçtiği her yerde Sultan el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay’a

¹⁶⁸ Polo oyununa benzeyen atlı top oyunu. Çevgân hakkında geniş bilgi için bk. Halıcı, Feyza, “Çevgân”, *DİA*, VIII, ss. 294-295, İstanbul 1993; Çıplak, Esra, “Memlûklerde La‘bü’l-Kürre “Çevgân”, *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, 4/2, ss. 255-263, 2021.

¹⁶⁹ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 73; a.mlf., *İnbâü’l-hesr*, s. 281, 287, 290, 343, 442.

¹⁷⁰ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, 72, 76, 83, 89, 90, 100, 108, 109, 174,

¹⁷¹ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 74, 76, 84, 89, 90, 100, 108.

¹⁷² Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, II, 363, 463, IV, 65, 79; a.mlf., *İnbâü’l-hesr*, s. 35, 134, 231.

¹⁷³ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 37, 126, 134, 136, 189, 194, 248, 220

dualar etmesi, onun, Sultan'ın sîretini müstakil bir başlıkta yahut sîretine dair bir eser kaleme almış olmasının mümkün olduğunu düşündürmektedir.

Eserlerin usûl ve üslûbları bakımından okuyucuya kolaylık sağlaması, anlaşılır bir dil ve hâdiselerin insicamı yönüyle müellifin, *İnbâü'l-hesr bi-ebnâ'i'l-'asr* adlı eserinde de bu hususlara daha dikkat edilerek kaleme alındığı söylenmelidir. Ayrıca eserleri tekdüzelikten kurtaran şiirlere ve atasözlerine yer verilmesi ve bilhassa şiirlerin yoğun olduğu *İnbâü'l-hesr* adlı eserde bu unsur dikkat çekicidir. Ayrıca eserlerin nâşiri Hasan Habeşî'nin de işaret ettiği gibi dil bilgisi hatalarının olması okuyucunun dipnotlara sık sık başvurmasına sebep olmaktadır ve dipnotlara bakılmaksızın manaların yanıltıcı olabileceğini belirtmek gerekir. Bu durum da okuyucuyu metinden koparacak bir unsurdur. Buna karşın müellifin bilhassa *İnbâü'l-hesr bi-ebnâ'i'l-'asr* adlı eserini usûl ve üslûb yönüyle *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân* adlı eserden daha dikkatle kaleme aldığı eserlerin incelenmesi neticesinde tespit edilmiştir.

2.2.Eserlerinin Muhtevası ve Muasırlarıyla Mukayese

2.2.1. Siyasî Hayat

Hatîb el-Cevherî'nin *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân* adlı eseri Memlûkler döneminin 784-849/1382-1446, *İnbâü'l-hesr bi-ebnâ'i'l-'asr*'ı ise 873-886/1468-1481 seneleri arasını ihtiva eder. Siyasî tarih açısından *Nüzhetü'n-nüfûs*, el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un tahta çıkışından başlar ve el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın saltanatının takriben sekiz senesini ihtiva eder. *İnbâü'l-hesr* ise el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'ın saltanatının yaklaşık on üç senesini içerir. Eserlerin tamamı incelendiğinde müellifin, dönemin sultan, halife, ümerâ, ulemâ ve devletin önemli kademelerinde görev yapan devlet görevlilerine dair verdiği malumat dikkat çekmektedir.

Çalışmanın tarihçinin usûl ve üslûbuna dair bölümünde Hâtib el-Cevherî'nin, tahta çıkan her bir sultanın hayatı hakkında bilgi verdiğine işaret edilmişti. Burada şunu belirtmek gerekir ki, Hatîb el-Cevherî tahta çıkan her bir sultanın kökenini söyleyerek Bahrî ve Burcî ayrımı yapmaksızın Türk Memlûkleri şeklinde sultanlardan ve sultanların oğullarından olmak üzere bahsi geçen sultanın devletin kaçınıcı sultanı olduğu bilgisini vermektedir. Hatîb el-Cevherî'nin, sultanları dönemlerine göre ayırmadan ve oğullarını dâhil etmeden genel Memlûk sultanları arasındaki sıralamasını vererek birinci sıralama; yine sultanların dönemlerine ayırmadan sadece oğullarını dâhil ederek ikinci bir sıralama yapmaktadır. Muasırlarından İbn Tağriberdî'de de bu tarz bir

usûlü görmekteyiz. İbn Tağriberdî, bahsettiği sultanın, Memlûk sultanlarının tamamı arasındaki sırasını, Bahrî veya Burcî Memlûklerden ve oğullarından sultan olanlar arasındaki sırasını vermek suretiyle iki taksim yapar.¹⁷⁴ Dolayısıyla Hatîb el-Cevherî'nin bahsi geçen tasnifinde muasırı İbn Tağriberdî'den etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim her iki müellifin de yöntemleri birbirine benzemekle beraber taksimler nevi itibarıyla değişiklik arz etmektedir. İbn Tağriberdî ve diğer âlimlerin eserlerini istinsah etmesiyle tarih ilmine merak duyan ve kendi eserlerini kaleme alan Hatîb el-Cevherî'nin, İbn Tağriberdî'nin usûlüne farklı bir boyut kazandırarak bu geleneği sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca sultanların hayatlarına dair verdiği bilgiler müellifin, İbn Tağriberdî ve Makrîzî'nin eserlerinden iktibaslarla oluşturulmuştur.¹⁷⁵ Nitekim el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un lakabının verilmesinde halifenin etkisinden bahsettiği kısım İbn Tağriberdî'den iktibasla kaleme alınmıştır.¹⁷⁶

Müellif eserinde Sultan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak ile ilgili ilginç bilgiler vermektedir. Sultanın tahta çıkışı ve o esnadaki bazı gelişmelerden bahseden müellif, el-Melikü'z-Zâhir Çakmak'ın tahta çıktığı 19 Rebûlevvel 842/9 Eylül 1438 senesi Çarşamba günü olduğunu belirtir. O gün şiddetli sıcaklıkla beraber yağmurun yağdığını, rüzgârın şiddetli esmesiyle güneşin dahi görünmez olduğunu ve yoğun yağışın cumartesi gününe kadar devam ettiğini aktarır. Müellif gök bilimcilerin, “Böylesi hava olaylarının gerçekleşmesi, fitneye ve gelecek sıkıntılı günlere işarettir, böyle devam ederse deniz geri çekilecek.” dediklerini de nakleder. Bundan dolayı halkın büyük bir korkuya kapıldığını da ekler. Müellif hâdiseyi aktardıktan sonra “Her durumda yardım istenecek olan Allah'tır.” diyerek konuyu kapatır.¹⁷⁷ Müellifin bu hâdiseyi Makrîzî'den iktibas ettiği tespit edilmekle birlikte Makrîzî, bu hâdisayla alakalı “Allah dilemedikçe gerçekleşmez.” yorumunda bulunur.¹⁷⁸ Müelliflerin bu gibi yorumları, onların itikadî yaklaşımlarını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Müellif, 843 senesinin Rebûlâhir ayında Sultan el-Melikü'z-Zâhir Çakmak döneminde Bahâeddin İbn Hiccî'nin (ö. 850/1446) yerine Dımaşk Şâfî başkadalılığına Şemseddin Muhammed b. İsmail el-Venâî'nin (ö. 849/1444) tayin edildiğinden bahseder. Müellifin aktardığı malumattan, onun görevlendirmesinde Sultan ile yakınlığının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim müellif, emîrliği döneminde Sultan

¹⁷⁴ Örnekler için bk. İbn Tağriberdî, *en-Nücûm 'üz-zâhire*, XI, 216, XII, 168, XV, 465, XVI, 162, 373.

¹⁷⁵ Örnekler için bk. Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, I/2, 267, III/1, 754, IV/3, 1076.

¹⁷⁶ İbn Tağriberdî, *en-Nücûm 'üz-zâhire*, XI, 221.

¹⁷⁷ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfus*, IV, 26-27.

¹⁷⁸ Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* IV/3, 1089-1090.

Çakmak'ın Venâî ile yakın bağ kurduğundan, fıkıh ve Arapça sahalarında ilmî derinliğiyle meşhur olan bu âlimin ilim meclislerine de devam ettiğinden bahseder. Sultan Çakmak'ın tahta çıktığı zaman da Venâî'yi başkadılığa tayin ettiğini ve ona değerli hediyeler takdim ettiğini söyler. Müellif ayrıca bu konuyla ilgili ilginç bazı hususlara da işaret eder. Nitekim “Venâî'nin göreve tayin edilmesinde güç sahiplerinin etkisi olduğu gibi onun azline de bu durum sebep olmuştur.” şeklindeki yorumu bunlardandır. Yine başkadı Venâî'nin azledilmesiyle ilgili olarak “Onun Dımaşk saltanat nâibi ile olan yakın ilişkileri Sultan Çakmak'ı rahatsız etti ve göreve getirildikten birkaç ay sonra yine Sultan tarafından azledildi.” şeklindeki ifadeleri de bu minvaldedir.¹⁷⁹ Makrîzî de bu hâdiseyi benzer ifadelerle aktarmaktadır.¹⁸⁰

Hatîb el-Cevherî, devletin çeşitli kademelerinde görev yapan devlet adamlarına ve resmî kurumlara dair malumat vermektedir. Nitekim 873 senesinin başında resmî görevlilerle ilgili bilgileri düzenli bir şekilde aktarır. Ardından isyancı bir beyin, Atabek makamında görevli olan emîri esir aldığı bu sebeple de bu vazifenin boş olduğunu vurgular. Müellif bu emîr için otuz dört bin dinar fıde istendiğini de belirtir.¹⁸¹ Görevlilere dair malumat sunmaya devam eden müellif, mukaddemu elf adı verilen rütbeli emîrlerin sayısının Muhammed b. Kalavun döneminde yirmi dört olduğunu söyleyip bu emîrlerin sayısının on dörde indirildiğinden bahseder. Akabinde askerî sınıfa mensup görevlilerin rütbelerini de belirtir.¹⁸² Bu malumat askerî yapıya sahip Memlûk Devleti'nin bu yönüne işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Müellif, ordu nâzırlığı görevinde yirmi yaşından küçük birisinin bulunduğunu aktarır. Yine hazine nâzırı görevini yürüten kişiden bahsederken de sadece isminin olduğunu belirtir işleri bu kişinin amcasının yürüttüğünü, oğlunun ise kâtipliğini yaptığını belirtir. “ed-Devle” adı verilen vezâret divanını ise halktan bir et tüccarının yürüttüğünü, bu zatın ise liyakat sahibi olmadığını ve eski bir vezirin yakını olması sebebiyle bu görevi yürüttüğüne işaret eder. Müellifin aktardığı bu malumat oldukça ilgi çekici ve devletin bürokrasi sınıfına dair bilgiler sunması yönüyle de mühimdir. Daha sonra müellif, Şam bölgesi nâiblerinden bahsederek bunların toplamda on vali olduğunu

¹⁷⁹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, IV, 156-157; Düzenli, *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 132.

¹⁸⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, IV/3, 1168; Düzenli, *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 132.

¹⁸¹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 2; Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 120.

¹⁸² Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 3; Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 120.

ve buradaki valilerin de başı kabul edilen “melikü’l-ümerâ (beylerbeyi)” zannettiğini de ilave eder.¹⁸³

Hatîb el-Cevherî, 5 Recep 874/8 Ocak 1470 tarihinde mirasçısı bulunmayan mülkleri idare eden divana yani divânü’l-mevârise kırk beş kaydın yapıldığını belirtir.¹⁸⁴ Daha sonra müellif, Şam beldelerinden gelen haberden bahsederek Dımaşk’ta bir çuval buğdayın fiyatının yirmi dinar, bir çuval arpanın ise on dinardan fazla olduğunu vurgular. Kahire’de ise vefat edenlerin sayısının arttığını ifade eder. Bu sebeple de divanü’l-mevârise Çarşamba günü yapılan yüz kayıttan söz edildiğini ifade eder. Hâdisenin devamında müellif, Kahire’de on yedi kişinin namazının kılındığını belirtirerek “Bu haberin verilerine itimat edilemez.” şeklinde yorum yapmaktadır. Ardından da Sultan el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay’ın 10 Recep 874/13 Ocak 1470 Salı günü Şah Suvar’la yapılan mücadeleden sağ kurtulan her bir sultan memlûküne dört aylık câmekiyye verdiğini ve yardım yaptığını aktarır.¹⁸⁵

Müellif, Sultan el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay devlet görevlilerine dair ilginç bir hâdiseyi daha aktarır. Söz konusu hâdiseye göre, 26 Rebûlevvel 874 tarihinde her mezhepten başkadılarının ve çeşitli devlet görevlilerinin bir araya geldiği bir meclis tertip edilir. Müellif, bu meclisin tertip edilmesinin sebebini, Seyyidüddin eş-Şerîf Nakîbü’l-Eşref ve kardeşinin şehirde bozgunculuk çıkarmaya çalışması olarak aktarır. Hâdisenin devamını ise müellif, “Sultan -Allah ona yardım etsin- bu duruma çok öfkelenildi ve o zatın kardeşine ‘Ey şeytan, ey bedbaht’ şeklinde hitap etti. Bu durum karşısında korkuya kapıldılar ve eş-Şerîf Nakîbü’l-Eşref ‘Sultanımız, Allah’a tövbe ettim, bizi bağışlayın.’ diyerek yalvardı. Sultanın herhangi bir kimseyi bu şekilde azarladığı pek görülmezdi. Bu hâdisе bana bir şairin ‘Ey saçlarım! Muhabbet beslediğine bunu yapan kimse düşmanına kim bilir neler yapar?’ beytini hatırıma düşürdü.” şeklinde aktarır ve yorumuna yer verir. Müellif hâdisenin sonunda sultana dua eder ve sultanın daima Hakkın yanında olduğunu vurgular.¹⁸⁶

2.2.2. Sosyal ve İktisadî Hayat

Hatîb el-Cevherî eserlerinin muhtevasında ağırlıklı olarak dönemin iktisadî durumuyla ilgili önemli malumat verir.¹⁸⁷ Daha önce de belirtildiği gibi bazen bu

¹⁸³ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 4-7; Ayaz, *Memlûkler’de Tarih ve Tarihçiler*, s. 120.

¹⁸⁴ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 52.

¹⁸⁵ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 53-54.

¹⁸⁶ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 142-142.

¹⁸⁷ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, II, 178, 181, 195, 276, 289, III, 69-71, 160, IV,

malumatı “fiyatlar” başlığı altında aktarır. Müellif, 787 senesinin sonunda Nil’in suyunun artmamasına rağmen bu durumun tahıl ürünlerinin fiyatlarını etkilemediğini söyler. Devamında ise o seneki tahıl ürünlerinin fiyatlarını açıklar.¹⁸⁸ Müellif, 813 senesinin Recep ayında tahıl ürünlerinin fiyatlarıyla birlikte et, hayvan derileri, zeytin ve altın fiyatlarından da bahseder.¹⁸⁹ 843 senesinin Şevval ayı hâdiselerine, tahıl ürünlerinde indirim yapıldığını ve bunun neticesinde bu ürünlere talebin arttığını belirterek başlar.¹⁹⁰ Müellif, 873 senesi Rebîülevvel ayının başında da fiyatlarla ilgili malumat vermektedir. Bahsi geçen ayda, dut gibi ürünlerin fiyatlarında artış olduğunu ve bu artışın özellikle tahıl ürünlerinde görüldüğünü belirtir. Buğday fiyatlarının dokuz yüz dirheme ulaştığını aktaran müellif, arpanın önemli olduğunu vurgulayarak fiyatının altı yüz dirhem, fasulyenin ise dört yüz dirhem olduğunu söyler. Diğer gıda ürünlerinin de pahalı olduğunu vurgular.¹⁹¹ Yine müellif bu senenin Recep ayının başında, Kahire halkının yapılan zamlardan muzdarip olduklarına ve geçim sıkıntısı çektiklerine değinir. Bu sebeple de halkın iktidarı sert bir şekilde eleştirdiklerini ifade eder. Müellif bu hâdiseyi, “Allah bize, ehlimize ve mallarımıza selamet ve afiyet versin.” şeklinde dua ederek bitirir.¹⁹² Ayrıca Hatîb el-Cevherî, 873 senesi Şaban ayının hâdiselerine tâûn salgınının Mısır’ın farklı beldelerinde hızlı bir şekilde yayıldığı haberiyle başlar.¹⁹³ Bahsi geçen senenin Şevval ayında ise Mısır’da salgından ölenlerin sayısında azalma olduğunu ifade eder. Ancak salgının devam ettiğini de vurgular.¹⁹⁴ Müellifin aktardığı bu bilgilerden, o sene halkın bir yandan salgınla diğer yandan da ekonomik sıkıntılarla mücadele ettiği anlaşılmaktadır.

Hatîb el-Cevherî 873 senesinde, insanların yapılan zamlar ve fiyatların aşırı pahalı olması sebebiyle geçim sıkıntısı çektiklerini ve endişeli olduğunu vurgular.¹⁹⁵ 874 senesinin Ramazan ayında sultanın huzuruna çıkan muhtesibin, halkın buğday, arpa, ekmek fiyatlarındaki artışlar sebebiyle zorlandığını dile getirdiğini aktarır. Buğday fiyatlarının bin üç yüz dirheme çıktığını öğrenen sultanın, bin dirheme düşürülmesini emrettiğini belirtir. Bunun neticesinde dokuz yüz dirheme ulaşan arpa fiyatlarının ise artık altı yüz dirhemden satıldığına da değinir. Hâdisenin devamında müellif, insanların

280-281; a.mlf., *İnbâü'l-hesr*, s. 17, 50, 115, 162, 212.

¹⁸⁸ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 123.

¹⁸⁹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, II, 287.

¹⁹⁰ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, IV, 171.

¹⁹¹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 17.

¹⁹² Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 50.

¹⁹³ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 55.

¹⁹⁴ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 61.

¹⁹⁵ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 26.

fiyatların düşmesi sebebiyle alışveriş yapabildiklerini ve sultana da dua ettiklerini aktarır.¹⁹⁶ Müellifin eserlerinde yer verdiği malumat dönemin ekonomisinin değerlendirilmesi yönüyle önem arz etmektedir. Ayrıca belirtmelidir ki eserinde sıklıkla dönemin iktisadî durumuyla alakalı malumat veren müellif, bunlara dair genellikle kişisel yorumlarına yer vermez, yukarıda belirtildiği gibi sadece dua eder.

Hatîb el-Cevherî, 848 senesinin Muharrem ayında fiyatların yükselmesi sebebiyle Kahire’de halkın ayaklandığını aktarır. Hayat pahalılığından bunalan halkın Bulak sahilinde toplandığını ve bu durumun sorumlusu olarak gördükleri muhtesibi görünce de onu taşlamaya başladıklarından bahseder. Müellif hâdisenin devamında muhtesibin, dönemin sır kâtibi Kemaleddin İbnü’l-Bârîzî’nin (ö. 853/1449)¹⁹⁷ evine sığınarak canını kurtardığını belirtir. Hatîb el-Cevherî halkın muhtesibi taşlarken “Ey mel’un, ey Râfîzî” gibi ağır ifadeler kullandığını da ekler.¹⁹⁸ Müellifin bahsettiği bu hâdisе muasır tarihçilerin eserlerinde de benzer ifadelerle aktarılmıştır.¹⁹⁹ Müellifin, halkın muhtesibi taşlarken “Ey mel’un, ey Râfîzî” şeklindeki ifadelere yer veren tek âlim olduğu vurgulanmalıdır. Müellif, bahsi geçen hâdiseden hemen önce tâûn salgınının devam ettiğini, salgın sebebiyle toplumun her kesiminden insanın vefat ettiğini ve vefat edenlerin sayısının bine ulaştığını aktarır.²⁰⁰ Bu hâdiseler neticesinde bahsi geçen senede halkın, salgınla ve ekonomik sıkıntılarla mücadele ettiği görülmektedir.

Hatîb el-Cevherî Sultan el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay dönemde hırsızlık yapan kimseler hakkında da malumat vermektedir. Nitekim 874 senesinin Safer ayında hırsızlık sebebiyle idam edilen bir kişiden bahseder. Müellif, “O, bunu hak etmişti.” şeklinde yorumunda bulunarak sebebini de şöyle açıklar: “Çünkü o, bir defa hırsızlık yaptı, eli kesildi, tekrar hırsızlık yaptı bacağı kesildi, üçüncü defa ise idam edilmesine karar verildi ve idam edildi.” Hâdisenin devamında ise müellif, bu kişinin elinin çocukluk yaşlarda hırsızlık sebebiyle kesildiğini belirtir.²⁰¹ 876 senesinin Rebûlevvel

¹⁹⁶ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 162.

¹⁹⁷ Hayatı için bk. Abdülbâsî el-Malatî, *Neylû’l-emel*, V, 352; Düzenli, *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 335.

¹⁹⁸ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, IV, 298.

¹⁹⁹ İbn Tağrıberdî, *Havâdisü’d-dühûr*, I, 104; Abdülbâsî el-Malatî, *Neylû’l-emel*, V, 184;

²⁰⁰ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, IV, 298.

²⁰¹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 127.

ayında ise hırsızlık olaylarından bahseden müellif, olaya karışan üç kişi hakkında sultanın, bu kişilerin idam edilmesine karar verdiğini aktarır.²⁰²

Müellif, sadece 873 senesinin hâdiselerini ele aldığı bölümün son kısmında bu seneyi özetler. Bu kısımda insanların salgın ve toplumda çıkan fitneler sebebiyle zor günler geçirdiğini belirtir. Yine Şah Suvar isyanında çok insanın öldüğünü, Mısır ve Halep askerlerinin büyük sıkıntılar çektiğini, salgın sebebiyle sultanın memlûklerinin Mısır'ı terk etmeye başladığını ve onların çoğunun öldüğünü aktarır. Bununla birlikte Mısır ve Şam beldelerindeki pahalılığa dair “Gazze ve Kudüs’de hayat bu beldelerden daha ucuzdur.” şeklinde malumat verir. İnsanların karanlıkta güvenli yolculuk yapamadığının da bilgisini veren müellif, “Ömrümde şu üç sene hariç bu denli zor ve sıkıntıyla geçen sene hatırlamıyorum. Bu seneler, 872, 873 ve inşallah bahsedeceğim 874 senesidir.” şeklinde yorum yapar. Hatîb el-Cevherî’nin yaşanan üzücü hâdiselerden etkilenmesi sebebiyle, sadece bahsi geçen bu seneyi özetleme ihtiyacı duyduğu düşünülmektedir.

Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr* adlı eserinde 874 ve 875 senelerinin hâdiselerini bitirdikten sonra “Bu sene, işittiğim ve müşahade ettiğim hâdiselerle geçti.” ifadesine yer vermiştir.²⁰³ Müellifin bu usûlü, bahsi geçen eserin diğer senelerinde görülmemektedir. Ancak 873, 875 ve 877 senelerinde müellifin aktardığı hâdiselerden olayların müşahidi olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁴ Nitekim bu durum bilhassa müellifin, başkadıların, nâiblerin ve şeyhülislamın her ayın başında âdet olduğu üzere Kal’atücebel’e çıkarak sultanın yeni ayını tebrik etmelerinden bahsettiği kısımlarda görülmektedir. Müellif, 873 senesinin Muharrem ayında başkadıların, sultanın yeni ayını tebrik ettiklerini aktarırken “Ben de kadı nâibi olarak katılanlar arasındaydım.” ifadesine yer verir. Hâdisenin devamında ise o, Fatıha sûresi okunduğunu, dua edildiğini ve ayrılmadan önce sultanın, el-Melikü’z-Zâhir Hoşkadem’in memlûklerinin satın alınması için meclis tertip edilmesini emrettiğini ifade eder. Tertip edilen mecliste, Sultan el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay’ın eski sultanın memlûklerini on bin dirhem vererek satın aldığını ve onların sayılarının ise beş yüz olduğunu belirtir. Müellif, İbn Tağrıberdî’nin Memlûkler döneminde eski sultanın memlûklerinin satın alınması hâdisesinin örfî olduğunu söylediğini de aktarır. Bu hâdise, müellifin kadı nâibliği yaptığını söylemesi ve Memlûk döneminde örfî olan eski sultanın memlûklerinin tekrar

²⁰² Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 333.

²⁰³ Bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 182, 294, 446.

²⁰⁴ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 7, 68, 76, 332, 395, 416, 478.

satın alınması hâdisesinin müşahade ettiğini belirtmesi yönüyle oldukça mühimdir.²⁰⁵ Bu hâdiseyi müellifin muasırı tarihçi olan Abdülbâsıt el-Malatî, eski sultanın memlûklerinin sayısını ve onlara ödenen paraya dair malumatı kısaca aktarmaktadır.²⁰⁶ İbn Tağriberdî'nin eserlerinde bu hâdiseye yer almamaktadır.

Müellif 873 senesinin Zilhicce ayının hâdiselerini anlattığı yerde Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay adına düzenlenen törene dair “Sultan, siyah işlemeleri olan beyaz elbisesini giydi ve altın kaplama kılıcını kuşandı. Sultanın atının eyeri de altın kaplamaydı. Eyerin alt kısmında ve atın boynunda işlemler vardı. Sultan atına bindikten sonra dört mezhebin başkadıları ve nâibleri de atlarına bindiler. Sultanın atının ayaklarının altına ipekler serildi. O gün gerçekten de görülmeye değer bir gündü.” şeklindeki malumatı verir. Müellif hâdisenin devamında İbn Tağriberdî'den orada bulunan halkın kalabalık olduğuna fakat az dua edildiğine dair cümlelerini de aktarır. Bunun üzerine Hatîb el-Cevherî “Ben o gün Hanefî Başkadısı Muhyiddin İbn Şihne'nin nâibi olarak onların arasındaydım. İnsanların, sultanın hakimiyetinin dâim ve güçlü olması için Allah'a âdetâ yalvardıklarını gördüm. İbn Tağriberdî'nin hakikati nasıl gizlediği üzerine durmadım.” diyerek hâdiseyi aktarır. Ancak bu hâdiseye dair İbn Tağriberdî'nin eserlerinde herhangi bir malumata ulaşamamaktadır.

Müellif, 873 senesinin Zilkâde ayı hâdiselerinde Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'ın Kahire dışına silahsız yolculuk yaptığının bilgisini aktarır. Bu durum karşısında şaşırarak sultanın memlûklerinin “Böylesi yerlere sultan nasıl silahsız gelir?” şeklindeki yorumlarına ve sultanı methettiklerine dair malumat verir. Hâdisenin devamında “Sultanın yanında emîrlerin tamamı vardı.” diyerek müşahedisini aktaran müellif, İbn Tağriberdî'nin hazırlık yapmadan ve memlûkleri olmaksızın, uzak mesafeye yolculuğa çıkmasını kimsenin methetmediğini belirttiğine dikkat çeker. Hatîb el-Cevherî, İbn Tağriberdî'nin bu ifadelerine yorum yapmamaktadır.

Hatîb el-Cevherî'nin, muasırı tarihçi olan İbn Tağriberdî'nin eserlerinden alıntı yaptığı “İbn Tağriberdî'nin tarihinde” yahut “Havâdis” şeklinde belirttiğini müellifin usûlü ve üslûbu bölümünde işaret edilmişti. Müellifin bu usûlünden hareketle bahsedilen hâdiseler İbn Tağriberdî'nin ulaşabildiğimiz tarih eserlerinde tespit edilememektedir. Dolayısıyla bu durum, onun başka tarih eserlerinde bu malumatın yer

²⁰⁵ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 7-8, Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 121.

²⁰⁶ Malatî, *Neylû'l-emel*, VI, 339.

aldığını yahut el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'ın tahta çıkışının bilgisi ile bitmekte olan *Nücûm'üz-zâhire* adlı eserinin devamı olabileceğini düşündürmektedir.

Hatîb el-Cevherî sultan memlûkleri ve evlâdünnâs için yapılan ödemeler ve et istihkakıyla ilgili müşahedelerine dayanan malumatı da vermektedir. Nitekim 873 senesinin Rebûlâhir ayının hâdiselerini anlattığı yerde müellif bu malumatı, “26 Rebûlâhir Perşembe günü, başkadılar ve nâibleri, ulemâ ve şeyhlerin birçoğu sultanın huzurundaydılar. Ben de Hanefî başkadılarla birlikte meclisde idim. Emîrler ve mübâşirler de konunun ehemmiyeti üzerine orada idiler. Sultan el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay, -Allah yardımcısı olsun- evlâdünnâs, başkadılar ve sır kâtibiyle -ki Allah onu muhafaza etsin- uzunca sohbet etti. Sultan, -Allah ona yardım etsin- “câmekiyye” adı altında sultan memlûklerine her ay yapılan aylık ödemelerle ilgili konuşma yapmaya başladı. el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî zamanında her bir sultan memlûküne aylık on bin dinar verilirdi. Sonra el-Melikü'l-Eşref Barsbay on sekiz bin dinar vermişti. el-Melikü'z-Zâhir Çakmak döneminde daha da artırdı ve yirmi sekiz bin dinar vermeye başladı. Sultan, sultan memlûklerinin askerlik kabiliyetlerini test etmek için sert yaylar getirterek onları imtihan etti ve sultan, her ay sultan memlûklerine ve evlâdünnâsa kırk beş bin ila kırk altı bin dinar arasında verileceğini söyledi. Daha sonra Sultan, sultan memlûklerine el-Melikü'l-Eşref Barsbay'dan daha fazla ödeme yapan biri olmasına rağmen ödemelerde kesinti yaptı ve ödemeleri bin dinar olarak belirledi. Aylık et istihkakı, hayvan yemi ve diğer istihkaklarda da kesinti yaptı. Et istihkakını yüz seksen dirhemden yüz otuz dirheme düşürdü. Bu karar sebebiyle sultanın emîrleri gücenmişti. Sultan bu kararı maddî külfet sebebiyle almıştı. Sultanın vermiş olduğu bu karar, onlara zulmetmek veya düşmanlık besleme niyetiyle değildi. Ancak ben daha önceki sultanların bu niyetlerle maaşlarında kesinti yaptığı kimselerin haberini de işitmiştim.”²⁰⁷ şeklinde uzunca aktarır. Müellifin, el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay dönemi câmekiyye ve aylık istihkaklarla ilgili detaylı verdiği bu malumat, Burcî Memlûk döneminin son dönemlerinin iktisadî açıdan aydınlatılmasını sağlayan kıymetli bilgilerdir. Ayrıca müellifin, sultanın bunu hiçbir art niyet sergilemeden yaptığını ifade etmesi ve üzerine herhangi bir menfî yorum yapmamasından hareketle sultanın bu kararını onayladığını söylemek yerinde olacaktır. Bahsi geçen hâdiseyle birlikte müellifin, aylık ödemelerin kesintileriyle ilgili evlâdünnâstan olan İbn Tağrıberdî'den yaptığı iktibas ve yorum da bu kanaatimizin oluşmasında büyük öneme sahiptir.

²⁰⁷ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 33-37; Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, s. 121.

Nitekim, müellif aynı senenin hâdiselerinden bahsettiği yerde İbn Tağrıberdî'nin maaş kesintileriyle ilgili “Bu hâdisе acı gerçektir lakin o insanlara yapılan bir zulüm değildir, et istihkakı aşağı yukarı üç yüz rıtl²⁰⁸ oldu. İnsanlar bu durumu eleştirmeye başladılar ve maaş kesintileri sebebiyle korkuya kapıldılar. Bunu onaylayan insanlar ve maaş kesintileriyle görevlendirilen devâdâr ise emniyette.” ifadelerine yer vermiştir. Bu hâdiseye dair bir diğer muasır tarihçi Abdûlbâsıt el-Malatî eserinde, yapılan bu kesinti ile ilgili meclisteki tartışmalara değinir. Bu durum karşısında maaş ve erzaklardaki kesinti sebebiyle sultana, adaletsizlikle ve zulmetmekle itham edildiğini belirtir. Huzurda bulunan kadıların bir kısmının da bu şekilde düşünmekte olduğunu vurgular. Kadıların bir kısmının ise sultanın amacına yönelik yapılan bir durum olduğunu düşündüğünü nakleder. Daha sonra “Allahu a‘lemu” diyerek hâdiseyi bitirir.²⁰⁹ İbn Tağrıberdî'nin maaş kesintilerinin zulüm olmadığını belirtmesine rağmen, müellif, “Allah’a yemin olsun ki adı zikredilen İbn Tağrıberdî’ye, aylık istihkakların iki üç katı verilseydi elbette bunu kabul ederdi. Fakat o, buna nâil olamadı.” şeklinde ağır eleştiride bulunur.²¹⁰

2.2.3. Dinî Hayat

Müellif, *İnbâü’l-hesr* adlı eserinde Rebîülevvel ayında düzenlenen mevlid-i nebî kutlamalarına dair malumatı düzenli bir şekilde aktarır, ancak *Nüzhetü’n-nüfûs* adlı eserinde bu kutlamalara dair malumatı bazı senelerde belirtir.²¹¹ Nitekim 26 Rebîülevvel 842/16 Eylül 1438 tarihinde âdet olduğu üzere her sene mevlid-i nebî kutlamaları yapıldığından bahseder. Ulemâ, ümerâ ve önemli devlet erkanının da bulunduğu beliren müellif, “O gün görkemli ve görülmesi gereken bir kutlamaydı.” şeklinde yorum yapmaktadır. En güzel renklerle süslemelerin yapıldığı, en iyi yemeklerle donatılan sofraların kurulduğuna da değinir ve meclisin akşam namazı sonrası dağıldığını aktarır.²¹² Müellif genellikle kutlamaya katılan heyete dair genel bilgi verirken bazı senelerde ise katılanların isimlerini de zikreder. Nitekim müellif, 874 senesinin Rebîülevvel ayında her sene âdet olduğu üzere kutlama gerçekleştiğini ve bu kutlamaya başkadıların, şeyhülislamın ve ümerâdan önemli kimselerin katıldığını ifade eder. Müellif devamında ümerânın önde gelenlerinden Emîr Yeşbek, Emîr Kansu

²⁰⁸ Ağırlık birimi. Kallek, “Rıtl”, *DİA*, XXXV, ss. 52-55, İstanbul 2008.

²⁰⁹ Malatî, *Neylû’l-emel*, VI, 353.

²¹⁰ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 24. Ayaz, *Memlûkler’de Tarih ve Tarihçiler*, s. 122.

²¹¹ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 168, III, 274, 307, 372; IV, 27, 153, 197; a.mlf., *İnbâü’l-hesr*, s. 21, 140, 334.

²¹² *Nüzhetü’n-nüfûs*, IV, 27.

el-Ahmedî, Emîr Canıbek, Emîr Laçın ve Emîr Sudun da aralarında bulunduğu belirtilir. Bununla birlikte tabılhâne emîrleri (kırklar emîrleri) ve onlar emîrlерinden de kimselerin bulunduğunu söyleyerek çok büyük sofraların kurulduğunu aktarır.²¹³ Yine 876 senesinin Rebûlevvel ayında âdet olduğu üzere bu sene de mevlid-i nebî kutlamalarından bahseden müellif, kutlamaya katılan heyet arasında başkadılar ve Kahire'deki mukaddemu elf emîrlерinden sekiz kişinin bulunduğunu bilgisini verir. Kutlamaya çok kişinin katılmadığını da aktaran müellif, gösterişli bir kutlama olduğunu da ekler.²¹⁴

Hatîb el-Cevherî, Memlûkler döneminde yaygınlaşan ve her sene Ramazan ayında sultanın huzurunda gerçekleşen *Sahîh-i Buhârî*²¹⁵ okumalarından,²¹⁶ hatimlerinden bahseder ve bu okumaların sebeplerine dair de bilgi verir.²¹⁷ Nitekim müellif, *Sahîh-i Buhârî* okumalarıyla ilgili 841 senesinin Ramazan ayında bu okumaların el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî günlerinden itibaren âdet hâline getirildiğini söyler. Müellif bu hâdiseyi özetle şu şekilde ifade eder: “Vebanın Kahire’de hızlı yayılması üzerine Sultan el-Melikü'l-Eşref Barsbay, fakihleri ve şeyhler huzuruna çağırarak onlara, vebanın bu derece yayılmasının sebebini sordu. Onlar da böyle musibetin, toplumda günahların artması, kadınların süslenerek çarşı pazarlarda rahatça gezmeleri, zinanın yaygınlaşması sebebiyle olduğunu söylediler. Bu hâdisе üzerine âlimler uzun süre istişare ettiler ve kadınların sokağa çıkmalarına yasak getirilmesi hususunda ittifak ettiler. Bunun üzerine kadınların Kahire’de sokağa çıkması yasaklandı ve yasağa uymayanların ölümle cezalandırılacağı söylendi. Yine *Sahîh-i Buhârî* okumaları hususunda da karar aldılar ve bu musibetin ortadan kalkmasına vesile olması niyetiyle okundu.”²¹⁸ Hatîb el-Cevherî bu hâdiseyi Makrîzî’den alıntı yaparak aktarır.²¹⁹ İbn Tağrıberdî’nin de bu hâdiseyi daha kısa olmakla birlikte benzer ifadelerle aktardığı görülmektedir.²²⁰ Müellifin muasırlarından İbn Hacer’in eserinde bu hâdisе tespit edilememekle birlikte salgın hastalıklardan kurtulma ve insanların itikatlarını güçlendirme niyetiyle Ramazan ayında *Sahîh-i Buhârî* okumaları yaptıklarının bilgisini

²¹³ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, 140.

²¹⁴ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, 334.

²¹⁵ Kur’ân-ı Kerim’den sonra en güvenilir kaynak kabul edilen, Buhârî’nin sahih hadisleri topladığı eseridir. Bk. Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, *DİA*, VII, ss. 114-123, İstanbul 1993.

²¹⁶ Altuntaş, Mustafa Celil, “Osmanlı Döneminde Buhârîhânlık Geleneğinin Başlaması ve Osmanlı Hadisçiliğine Etkisi” *Sahîh-i Buhârî: Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Serdar Demirel v.dğr., İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 187.

²¹⁷ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, III, 403-405, IV, 171; a.mlf., *İnbâü'l-hesr*, s. 257, 263, 413.

²¹⁸ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, III, 403-405.

²¹⁹ Bk. Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* IV/2, 1032-1033.

²²⁰ Bk. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûm'üz-zâhire*, XV, 93.

vermektedir.²²¹ Bu hâdiseden hareketle o dönemde musibetlerin sebebi olarak gösterilen kadınların, toplumda aleyhlerine -şerî deliller getirerek- hüküm veren bir ulemâ ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu hâdis e o dönemde kadına bakış açısını yansıtm ası yönüyle de mühimdir.²²² Bu noktada Memlûkler döneminde kadınların siyasî, ilmî ve sosyal hayatta oldukça etkili oldukları da belirtilmelidir.²²³

Müellif, sultanın, 875 senesinin Ramazan ayında *Sahîh-i Buhârî* okumalarına katılmadığını ifade eder.²²⁴ Yine aynı senenin Ramazan ayında gerçekleşen hatim töreninde ise Hanbelî başkadısı hariç diğer kadıların ve nâiblerinin, ulemânın, ümerânın ve devletin önemli kademelerinde görev yapan kimselerin bulunduğuna işaret eder. Ayrıca sultanın, *Sahîh-i Buhârî* kârihlerine bin dirhemden bin dinara kadar para verdiğini de aktarır.²²⁵ Müellif, her sene Rebûlevvel ayında düzenlenen mevlid-i nebî kutlamalarına ve Ramazan ayında yapılan *Sahîh-i Buhârî* okumalarına dair ayrıntılı malumatı bilhassa *İnbâü'l-hesr* adlı eserinde vermektedir.

Hatîb el-Cevherî eserlerinde, husûf ve kûsûf²²⁶ ile ilgili hâdiselere de yer verir. Husûf ile alakalı olarak müellifin yalnızca ayın durumu hakkında bilgi vererek hâdiseleri aktardığı görülmektedir.²²⁷ Müellif, 834 senesinin Cemâziyelâhir ayında gök bilimcilerin insanlara Güneş tutulmasının gerçekleşeceği hususunda uyardığı hâdiseyi aktarır. Hâdisenin devamında bu haberi duyan insanların o gün oruç tuttuklarını ve hayır yaptıklarını söyler. Fakat Güneş tutulmasının gerçekleşmediğini fark eden insanların, kendilerini uyaran gök bilimcileri yalanlamaya başladıklarını belirtir. Çok geçmeden Endülüs'ten gelen haberle Güneş tutulmasının gerçekleştiğinin bilgisine ulaşıldığını ekler.²²⁸ Yine müellifin 28 Rebûlevvel 842/18 Eylül 842 tarihinde Cuma günü gerçekleşen Güneş tutulması ile alakalı nakilleri de dikkat çekmektedir. Müellif, o gün hiç kimsenin kûsûf namazı kılmadığını aktararak, insanların bu hâdiseyi Şâm ve Mısır

²²¹ İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 222, 354.

²²² Bk. Düzenli, *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi (648-923/1250-1517)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021, s. 343-344.

²²³ Bk. Yiğit "Memlûk Zamanında (1250-1517) Kadın", *Diyanet İlmî Dergisi*, 40/2, ss. 131-144, 2004.

²²⁴ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 257.

²²⁵ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 263-265.

²²⁶ Kûsûf, Güneş için kullanıldığında Ay'ın Güneş'le dünya arasına girerek güneş ışığını engellemesi yani Güneş tutulması olayını ifade eder. Husûf ise Ay ile ilgili olarak kullanıldığında Dünya'nın Ay ile Güneş arasına girerek Ay'ın yüzeyine güneş ışığının ulaşmasını engellemesi yani Ay tutulması demektir. Kûsûf ve Husûf ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Kûsûf", *DİA*, XXVI, ss. 576-577, Ankara 2002.

²²⁷ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 10, 53.

²²⁸ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, III, 320.

halkının sultanlarına itaati terk ettikleri şeklinde yorumladıklarını belirtir.²²⁹ Böylesi ilginç bir hâdis e Mısır toplumunun iktidara karşı tepkisini ortaya koymas ı açısından mühimdir. Hatîb el-Cevherî'nin bu hâdiseyi Makrîzî'den iktibas ettiğ i anlaşılmaktadır.²³⁰ Bu noktada bahsi geçen hâdisenin, İbn Tağrıberdî'nin eserlerinde tespit edilemediğ ini de belirtmek gerekir. Bu iki hâdiseden hareketle toplumda gök bilimcilere itimat edildiğ i, o günü ibadetle geçirmeye dikkat edildiğ i hatta arka planda siyasî boyutu da barındırdığ ı ve Müslümanların önem verdiğ i bir ibadet olduğ unu söylemek yerinde olacaktır. Ayrıca müellifin bu hâdiseyi Makrîzî'den olduğ u gibi aldığ ı tespit edilmektedir.²³¹ Husûf ile ilgili müellif, 15 Muharrem 873/5 Ağustos 1468 tarihinde Ay tutulmasının uzun süre gerçekleştiğ inden bahseder ve Ay'ın rengine dair malumat verir. Akabinde “faydalar” ifadesiyle paragrafa başlayan müellif, “Bir kişı, Şeyh Nâsirüddin Muhammed İbnü'l-İhmîmi'ye (ö. 902/1497) Ay tutulması hakkında sordu, Şeyh ise o kişıye, Ay'ın durumu hakkında bilgi verdi ve “Ay tutulması bazen gece bazen de gündüz gerçekleşir, görünen o ki 14 Muharrem gündüzü veya geces i, aynı şekilde ayın on beşinde, on altısında da gerçekleşebilir.” demiştir. Daha sonra müellif, “انتهى (Bitti)” ifadesiyle hâdiseyi bitirir.²³² Müellifin 873 senesi Muharrem ayında belirttiğ i Ay tutulmasına dair Abdülbâsıt el-Malatî ise bunun Muharrem'in on beşinci geces i gerçekleştiğ ini ve Ay'ın renginin başlangıçta siyah, daha sonra yeş ile çalan bir renk olduğ unu belirtir.²³³

2.2.4. Hal Tercümelerine Dair Malumat

Hatîb el-Cevherî, el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un hal tercümesinden bahsettiğ i yerde ona dair bazı menkıbelere de işaret eder. Bazı gök bilimcilerin ve falc ıların Ramazan ayının sonunda birtakım kehanetlerin gerçekleşeceğ inden bahsettiklerini aktaran müellif, Sultan el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'un baş ına kötü bir şeyin geleceğ ini bildirdiklerini de söyler. Bu söylentiler Sultan'ın kulağ ına ulaşınca, Sultan şüphelenir ve meydana kılınacak olan bayram namazına iştirak etmediğ ini de belirtir. Müellif bu hâdisenin sonunda “Sultan'ı bu durumdan ne yakın dostları ne de bir elçi kurtardı, onu ancak Allah kurtardı.” yorumunda bulunmuştur.²³⁴ Sultan'dan büyük övgülerle bahseden Hatîb el-Cevherî, onun cesur, gözü pek, cengâver ve vakarlı bir kişı olduğ unu

²²⁹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, IV, 37.

²³⁰ Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* IV/3, 1090.

²³¹ Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* IV/2, 855.

²³² Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 10.

²³³ Malatî, *Neylû'l-emel*, VI, 341.

²³⁴ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 493.

söyler. Devamında ise “Onun gözlerinden cesareti okunabiliyordu ve duruşu âdetâ mutluluğun ışıklarını gösteriyordu.” diyerek Sultan Berkuk’a övgüler dizer.²³⁵ Müellif uzun övgülerle bahsettiği bu sultanın bazı maharetleri ve kişisel özelliklerine de husûsen işaret eder. Nitekim Sultan Berkuk için “Sultan, uzun boylu, geniş omuzluydu ve pazuları kalındı, kollarını cübbenin altından çıkarırdı. Gür uzun sakalının ortasında gri bir sakal çizgisi vardı. Gözleri genişçe, konuşması ise fasihti. Zeki birisiydi, kavrayışı keskindi. Ata binmede de mahirdi ve özellikle at üstünde mızrak kullanmada oldukça kabiliyetliydi. Kur’an okur, *Sahîh-i Buharî* okumalarını dinlerdi. Dinî meselelere vâkıf birisiydi ve bu hususta ulemâ ve fukaha ile tartışmalar yapardı. Tevazu sahibi birisiydi, açık ve gizli çok sadaka verirdi.” ifadelerini kullanır.²³⁶ Müellifin genel usûlünün aksine Sultan Berkuk’u müstakil bir başlık altında aktarması, onun sultana duyduğu hürmetin bir göstergesidir. Yine Sultan el-Melikü’l-Eşref Kayıtbay’dan da övgüyle bahseden müellif, Sultan’ın saltanat döneminde pek çok hayır yaptığını da aktarır. Sultan’ın ihtiyaç sahiplerine, kabristanların iyileştirilmesine, Ezher Camii²³⁷ cemaatine ve zaviyelere dört bin dinara ulaşan yardımda bulunduğunu belirtir ve sultana dua eder.²³⁸

Müellifin, İbn Tağriberdî’ye yönelik menfî eleştirileri bilhassa onun hal tercümesine yer verdiği vefeyat kısmında görülmektedir. İbn Tağriberdî’nin hal tercümesinde müellif, onun aile efradına, resmî vazifelerine, tahsil ettiği ilimlere ve hocalarına dair ayrıntılı malumat verir. İbn Tağriberdî’nin kaleme aldığı eserleri de geniş bir şekilde ele alır. Daha sonra Hatîb el-Cevherî İbn Tağriberdî ile alakalı sert eleştiriler yapar. İbn tağriberdî’nin Arapça’sının iyi olmadığını ifade ederek eserlerinde lafız ve manada çok hatalar yaptığını hatta yazdıklarını başkalarına düzeltirdiğini, tarih hususunda çok fazla bilgi sahibi olmadığını, şahısların hal tercümelerini yazarken sevmediği kişileri eleştirmekten ve kötölemekten geri durmadığını ifade eder. Yine İbn Tağriberdî’nin *el-Bahrü’z-zâhir fî ‘ilmi’l-evâ’il ve’l-evâhir* adlı eseri kendisinin *Nüzhetü’n-nüfûs*’u telif başladığını duyunca kaleme aldığını vurgular.²³⁹ *Nüzhetü’n-nüfûs* adlı eserinde İbn Tağriberdî’den övgülerle bahseden müellifin diğer eserinde tam tersi bir tutum sergilediği dikkat çekmektedir. Ayrıca müellif, İbn Tağriberdî’nin adının geçtiği her yerde hâdiseden bahsettikten sonra “Allah onu bağışlasın.” ifadesine yer

²³⁵ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 496.

²³⁶ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 498.

²³⁷ Makrîzî, *el-Hıtat*, II, 273; Uzun, Mustafa İsmet, “Ezher”, *DİA*, XII, ss. 53-58, İstanbul 1995.

²³⁸ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 197.

²³⁹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü’l-hesr*, s. 178-182; Çuhadar, Mustafa- Yiğit, “İbn Tağriberdî”, *DİA*, XX, s. 388, İstanbul 1999.

verir.²⁴⁰ *Nüzhetü'n-nüfûs* adlı eserinde Makrîzî, İbn Hacer, Aynî gibi tarihçilerden övgüyle bahseder ve İbn Tağriberdî için “tarihçilerin kaynağı” ve “tarih ilmine hizmet edenlerin en yücesi” gibi methedici ifadeler kullanmaktadır.²⁴¹ İbn Tağriberdî'nin tahsil ettiği ilimlerden uzun ve detaylı bahseden, çok yönlü bir âlim olduğunu vurgulayan Hatîb el-Cevherî'nin bu şekildeki eleştirileri oldukça ilginçtir. Eserlerinde görülen bu çelişkili ifadeler karşısında çağdaş araştırmacılardan Sağır, kendi görüşlerinde dahi tutarlı olmayan bir kişinin, başkası hakkındaki farklı görüşlerinin dikkate alınmaması gerektiğini vurgular.²⁴² Bu malumat dönemin ulemâsı arasındaki ilişkileri belirtmesi yönüyle de oldukça mühimdir. Yine bu hususta çağdaş olan âlimlerin birbirleri hakkındaki cerh yorumlarının muteber olmadığı belirtilmelidir.

2.2.5. Şam ve Kahire Dışındaki Yerlere Dair Malumat

Hatîb el-Cevherî, eserinde yalnızca Mısır'daki hâdiselerden değil diğer İslam beldelerindeki gelişmelerden de bahseder. Nitekim 11 Recep 834/25 Mart 1431 tarihinde Pazartesi günü öğle namazından sonra Endülüs bölgesinde ve Gırnata bozkırında meydana gelen şiddetli depremin haberini ayrıntılarıyla anlatır. Meydana gelen deprem sebebiyle birçok konut yıkılmış ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Gırnata bozkırındaki üç şehrin âdeta yerin dibine battığını ifade eden müellif, diğer şehirlerin de zarar gördüğünü belirterek depremin şiddetini ve etkisini ortaya koyar. Deprem sırasında göçük altında ailesi kalan bir adamın feryat ederek yardım istediğini, eşinin ve çocuklarının bu göçükten çıkarıldığının haberini de aktarır. Hâdisenin devamında ise halkın, yaklaşık kırk beş gün sonra korkuyla şehirlerinden çıkıp çöle yerleştiklerini belirtir. Bunu fırsat bilen Frankların Gırnata'yı ele geçirmek üzere acımasızca saldırıda bulunduklarını anlatan müellif, Müslüman halkın buna fırsat vermeyerek son bir gayretle hücum etmesi üzerine sulh yapmak zorunda kaldıklarını aktararak hâdiseyi bitirir. Müellifin bu hâdiseyi Makrîzî'den doğrudan iktibas ettiği anlaşılmakla birlikte hâdisenin tarihi konusunda Makrîzî'den ayrıldığı tespit edilmiştir. Nitekim müellifin 11 Recep 834/25 Mart 1431 şeklinde belirttiği tarihi, Makrîzî 11 Şaban 834/ 24 Nisan 1431 olarak kaydetmektedir.²⁴³

²⁴⁰ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 84, 89, 90, 100, 108, 182.

²⁴¹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, II, 80, 321.

²⁴² Sağır, Abdullah, *İbn Tağriberdî'nin “el-Menhelü's-Sâfi” Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-Kültürel Hayat* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 47.

²⁴³ Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* IV/2, 856.

Müellifin eserlerinde Şam ve Kahire dışındaki diğer beldelerle alakalı aktardığı malumat da dikkat çekmektedir. Nitekim müellif, el-Melikü’z-Zâhir Çakmak döneminde 12 Zilhicce 847/1 Nisan 1444 tarihinde Kıbrıs’tan haraç ödemesi olarak madeni para ve altın geldiğinin haberini verir. Haraç gelirlerinin, zorla ve ücretsiz çalıştırılan insanlar tarafından binekler aracılığıyla Beyrut’a götürüldüğünü aktaran müellif, bu hâdisle ile alakalı herhangi bir yorumda bulunmaz.²⁴⁴ Yine 843 senesinin Zilkâde ayında müellif, kötü hâdiselerin yaşandığı günler diyerek konuya giriş yapar. Daha sonra, el-Melikü’z-Zâhir Çakmak’ın döneminde Cidde’den gelen tüccarlardan alınan vergiden bahseden müellif, bunun için sultanın ulemâdan fetva istediğini de belirtir. Bu verginin alınması hususunda fakihlerin ihtilafına yer vermekle birlikte bu durumun haram olduğunu öncelikle belirtir. Bazı fakihlerin maslahat gereği alınabileceğini söyleyerek cevaz verdiğini aktarır. Hâdisenin devamından sultanın bu fetva sonrası bahsi geçen vergiyi aldığı ve tasarruf ettiği anlaşılmaktadır. Makrîzî’nin “Böyle bir hâdisle, isyanlara benzer fitnedir.” şeklindeki yorumunu da aktaran Hatîb el-Cevherî anlatımını bu şekilde sonlandırır.²⁴⁵ Hatîb el-Cevherî’nin aktardığı hâdisle tam manasıyla anlaşılamamaktadır, bunun sebebi ise bu hâdiseyi Makrîzî’den iktibasla özetlemesidir.²⁴⁶ Müellifin bunu yaparken pek çok mühim ayrıntıyı çıkarmış olması, olayın anlaşılmasını hatta fakihlerin neye dayanarak böyle bir fetva verdiği meselesini de anlamayı engellemektedir. Bu hususta bir diğer önemli mesele ise bu hâdisenin sonunda Hatîb el-Cevherî’nin kendi yorumuna da yer vermesidir. Nitekim o, “Kahire ve Şam beldelerinden gelen tüccarlarla, Cidde’den gelen tüccarların arasındaki farkı keşke bilseydim. Bu hususta akl-ı selîm ve doğru yolda olan bir kimse asla fetva vermez. Şüphesiz, alınan bu verginin kullanılması haramdır ve bunu kullananlar fâsıktır. Tövbe etmedikleri sürece de şehadetleri geçerli olmaz. Fakat bunu gören ve işiten nerede?”²⁴⁷ şeklinde sitemkâr ifadelerle bu durumu tenkit etmektedir.

Hatîb el-Cevherî’nin 27 Rebûlâhir 791 tarihinde Gazze’den gelen bazı haberlerle ilgili aktardıklarına da işaret edilmelidir. Bu haberler, Dimaşk’ı Nasırîlerin istila etmeye çalışması, çok sayıda Memlûk emîrinin öldürülmesi ve tutuklanmasıyla alakalıdır. Bir süre sonra asılsız olduğu anlaşılan bu haberlerin, Kahire’de yayılmasında bozguncular etkili olmuş ve halkı büyük bir korkuya sevk etmiştir. Bunun ardından

²⁴⁴ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, IV, 380.

²⁴⁵ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, IV, 175.

²⁴⁶ Makrîzî, *Kitâbü’s-Sülûk* IV/3, 1187-1189.

²⁴⁷ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, IV, 176.

halkın dükkanlarını kapattığını ve ölülerini de defnetmekle meşgul olduklarını²⁴⁸ belirten müellifin kastı tam olarak anlaşılamamaktadır. Zira müellifin bu aktarımlarında birçok husus kapalı kalmıştır. Ancak Makrîzî'nin eserinden hareketle o dönemde halkın veba salgını sebebiyle çok kayıp verdiği bilgisine ulaşılmıştır.²⁴⁹ Daha önce de ifade edildiği üzere müellifin, konuyu özetlerken bazı ayrıntıları atlaması hususu bu hâdisenin de anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

Müellif, 12 Rebîülâhîr 843/22 Eylül 1439 tarihinde Hicaz'a giden kafil ve gönderilen mallar ile ilgili ayrıntılı bilgi verir. el-Melikü'z-Zâhir Çakmak, bu tarihte öğleden sonra, hapishanede olan Zeyneddin Abdülbâsî'ti (ö. 858/1454) çağırır ve serbest bırakılmasını ister. Hicaz'a gidecek kafilenin başında olan Zeyneddin Abdülbâsî doğrudan ailesiyle birlikte gönderilir. Hicaz'a gönderilecek olan bu kafilenin haberini alan halk onları büyük bir sevinçle uğurlar. Müellif, gönderilen mallar arasında, bin beş yüz dinar, elmas, mücevher gibi pahalı hediyeler, bin üç yüz irdeb²⁵⁰ tahıl, çok sayıda at, deve ve katır olduğunu söyler. Bununla birlikte Makrîzî'nin "Sıkıntılı günler yaşanan bir dönemde böylesi hürmet gösteren ve bu kadar çok mal gönderen başka birisini daha görmedim." şeklindeki yorumunu da aktaran müellif, bu hâdiseyi Makrîzî'den daha ayrıntılı ve uzun bir şekilde ele almıştır.²⁵¹ Bu hâdisi İbn Tağriberdî'nin eserinde bulunmamaktadır. İbn Hacer'in eserinde ise daha kısa bir şekilde aktarılmaktadır. Bununla birlikte İbn Hacer, Zeyneddin Abdülbâsî'a samur kürkünden bir cübbe giydirilerek Mekke'ye yola çıkarıldığının bilgisini de verir.²⁵²

2.2.6. Diğer Hâdiseler

Hatîb el-Cevherî, eserlerinde hocaları ile ilgili malumata da yer vermektedir. Nitekim müellif 27 Rebîülevvel 819/25 Mayıs 1416 tarihinde hocası Şeyh Bedreddin Muhammed el-Aynî'nin Mısır'da nâzırlık vazifesi ile görevlendirildiğini belirtir. Bu görev değişiminin Kadı Şehabeddin Ahmed es-Safedî'nin vefat etmesi sebebiyle gerçekleştiğini aktarır.²⁵³ Yine 837 senesinin Safer ayının hâdiseleri arasında özü itibarıyla siyasî bir mesele olan Kâbe'nin örtüsünün değiştirilmesi hususunda Timurlu hükümdarı Şâhruh b. Timur'dan (807-850/1405-1447) gelen talebin değerlendirilmesine

²⁴⁸ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 194.

²⁴⁹ Bk. Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* III/2, 600.

²⁵⁰ Hububat ölçümünde kullanılan eski hacim ölçüsü. Bk. Makrîzî, *el-Hıtat*, I, 101; Kallek, "İrdeb", *DİA*, XXII, ss. 440-442, İstanbul 2000.

²⁵¹ Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* IV/3, 1169; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, IV, 157-159.

²⁵² İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, IV, 139.

²⁵³ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, II, 363.

dair malumat verir. Bu durum sebebiyle tertip edilen mecliste müellif, ayrıntıya girmeden ulemâ arasında tartışmaların olduğunu ve “Şeyhimiz” diye hitap ettiği hocası Aynî’nin fetvası üzerine meclisin dağıldığını söyler. Ancak müellif, meclisteki diğer başkadıların tutumlarına dair herhangi bir bilgi vermez.²⁵⁴ Hatîb el-Cevherî’nin hocası Aynî’ye dair kısaca bahsettiği bu hâdisenin mahiyeti ancak muasır tarihçilerin eserleriyle mukayese edildiğinde anlaşılmaktadır.²⁵⁵

Müellif, 822 senesinde küçük yaşlardan itibaren çeşitli ilimleri tahsil eden, Şam fakihlerinden dersler alan bir zatın, Hac dönüşü Dımaşk’a vardığını belirtir. Bu zatın Dımaşk’a vardığı haberini alan Sultan el-Melikü’l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî’nin o zata, “Sana güzel bir vazife verelim, burada kal.” dediğini de aktarır. Bunun üzerine müellif, o zatın hocasının ise orada kalmaması gerektiğini söyleyerek ona şu nasihatta bulunduğunu aktarır: “Sen, vatanına dönüp vazifeni orada icraa etmelisin, Rum diyarına gitmelisin ve oradaki insanlara öğrendiklerini aktarmalısın.” Bu konuşmaları aktaran müellif, hâdisenin devamında o zatın hocasının ise kendi hocası da olan Muhyiddin el-Kafiyecî el-Hanefî olduğunu belirtir. Daha sonra hocasından övgülerle bahseder ve ona dua eder.²⁵⁶

Müellif eserlerinde diğer Mısırlı tarihçiler gibi Nil nehrinin debisiyle ilgili malumat verir. Bu malumat, eserlerde bazen ayların ve senelerin başında bazen de aktarılan hâdiseler arasında yer almaktadır.²⁵⁷ Nitekim müellif, 791 senesinin Ramazan ayında Nil’in suyunun arttığının bilgisini verir ve o günün, Kıbtî takvime göre Hristiyanlar için kutsal bir gün olduğunu da ifade eder.²⁵⁸ Hatîb el-Cevherî, 839 senesinin Rebîülevvel ayı hâdiselerine Nil’in debisi ile ilgili bilgi vererek başlar. Nil’in suyunun o ayda artmaya başladığını ve seviyesinde birkaç ay değişiklik olmadığını söyler. Bu sebeple de müellif hâdisenin sonunda hamd eder.²⁵⁹ 843 senesinde ise Nil’in suyunun neredeyse dibinin görünecek kadar azaldığını söyler ve sayısal değerlerle de

²⁵⁴ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, III, 302, 306; Düzenli, *Memlükler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 132.

²⁵⁵ Bu konuyla ilgili ayrıntılar için bk. Düzenli, *Memlükler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi*, s. 130-134.

²⁵⁶ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, II, 463.

²⁵⁷ Örnekler için bk. Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 137, 156, 252, 306, II, 228, III, 271-272, 331, 425, IV, 140, 197; a.mlf., *İnbâü’l-hesr*, s. 15, 79, 118, 210, 215, 316.

²⁵⁸ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, I, 252.

²⁵⁹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü’n-nüfûs*, III, 331.

ifade eder.²⁶⁰ 874 senesinin başlarında da Nil'in suyunun önceki seneye göre arttığından kısaca bahseder.²⁶¹

Müellif, eserlerinde hava olaylarına dair malumat da vermektedir. Nitekim 18 Cemâziyelâhir 789/6 Temmuz 1387 tarihindeki bahsettiği hâdisede “Kuzeyden gökyüzünde büyük bir yıldız belirdi ve bu yıldız batıya doğru uzanıyordu. Kuyruk kısmı ay ışığında daha parlak ve uzundu. Daha sonra batıdan güneye uzandı. İnsanlar bu sırada rahatsız edici ve korkutucu bir ses işittiler.” diyerek hâdiseyi bitirir.²⁶² Bu hâdiseyi Makrîzî de bu şekilde ifade etmekle birlikte geceye bir saat kala bu hâdisenin gerçekleştiğini belirtir.²⁶³ Müellif, 4 Safer 843/17 Temmuz 1439 tarihine denk gelen Perşembe gününde şiddetli yağmurun yağdığını, gökyüzünün ise tamamen kara bulutlarla kaplandığını söyler. Yaz günü böylesi bir halin vuku bulduğunu gören halkın, çok şaşırdığını ifade eden müellif, Güneş'in aslan burcunda olduğunu belirtir. Bunun yanında hâdisenin gerçekleştiği ayın Kıptî takvimdeki karşılığını verir. Hâdisenin bitiminde ise “Fakat Allah'ın dilediğini yaratmaya gücü yeter.” şeklindeki yorumuna yer verir.²⁶⁴ Hatîb el-Cevherî, 875 senesinin Muharrem ayında şiddetli sıcaklık sebebiyle çok sayıda insanın vefat ettiğini söylemiştir.²⁶⁵ 876 senesinin Cemâziyelâhir hâdiselerini anlattığı yer de ise sultanla birlikte emîrlerin yolculuklarından bahsederken “Hava akşam vaktinden sonra elli dereceye ulaşmıştı.” ifadelerine yer verir.²⁶⁶

2.3.Müellifin Kaynak Kullanımı

Müellifin *Nüzhetü'n-nüfûs* adlı eserinde kullandığı kaynakların çoğunu, muasırlarının eserleri oluşturmaktadır. Eserlerin asıl mukaddimelerinin olmamasından dolayı müellifin eserini oluştururken eserin sürecindeki aşamalarını, amacını ve kaynak kullanımında kaynakları seçme sebebinin ne olduğunu tam manasıyla tespit etmek zordur. Ancak muasırlarının eserlerine sıklıkla başvurması, eserini kaleme almadan önce muasırlarının eserlerini istinsah etmesi sonucu muasırlarının eserlerinin etkisi altında kaldığı hususunu yine dönemin müşade edenlerinin eserleri ana kaynak olması yönüyle de tercih etme sebepleri arasında olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca belirtilmelidir ki müellifin eserlerinde belirttiği kaynaklar, eserlerin nâşiri Hasan Habeşî

²⁶⁰ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, IV, 140.

²⁶¹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 118.

²⁶² Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 153.

²⁶³ Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk* III/2, 563.

²⁶⁴ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, IV, 145.

²⁶⁵ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 186.

²⁶⁶ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 261.

tarafından dipnotlarda belirtilmiştir.²⁶⁷ Hatîb el-Cevherî'nin bilhassa *Nüzhetü'n-nüfûs* adlı eserinde onun, Makrîzî'den aynen alıntı yaptığı yerde dahi ne müellifin ne de nâşirin buna işarete bulunmadığı belirtilmelidir. Müellif İbn Tağriberdî'nin alıntı yaptığı yerlerde "İbn Tağriberdî'nin tarihinde" şeklinde açıklama yapmakta, *Havâdisü'd-dühûr* adlı eserinden alıntı yaptığı zaman ise "Havâdis" şeklinde belirtmektedir. Yine bu üslûbu da müellifin *İnbâü'l-hesr* adlı eserinde dikkat çekmektedir.

Eserini oluştururken, Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) *Subhu'l-a'sâ, Kalâ'idü'l-cümân, Meâ'sirü'l-inâfe* ve *Nihâyetü'l-ereb* adlı eserlerinden,²⁶⁸ Makrîzî'nin *Kitabü's-Sülûk* ve *el-Hıtat* adlı eserlerinden,²⁶⁹ İbn Hacer'in *İnbâü'l-gumr, ed-Dürerü'l-kâmine*, ve *Ref'u'l-isr* adlı eserlerinden,²⁷⁰ Aynî'nin *İkdü'l-cümân* adlı eserinden²⁷¹, İbn Tağriberdî'nin *en-Nücûm'üz-zâhire, el-Menhelü's-sâfi* ve *Mevridü'l-letâfe* adlı eserlerinden,²⁷² İbn Şihne'nin *ed-Dürrü'l-Müntehab* adlı eserinden,²⁷³ Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-Lâmi'* ve *ez-Zeyl 'alâ Ref'i'l-isr* adlı eserlerinden,²⁷⁴ Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muhâdara* adlı eserinden, İbn İyâs'ın *Bedâi'u'z-zühûr*²⁷⁵ adlı eserinden faydalanmıştır.

Müellifin *İnbâü'l-hesr* adlı eserinde de kullandığı kaynakların çoğunu, muasırlarının eserleri oluşturmaktadır. Eserini oluştururken, Kalkaşendî'nin *es-Subhu'l-a'sâ* adlı eserinden,²⁷⁶ Makrîzî'nin *Kitabü's-Sülûk* ve özellikle *el-Hıtat* adlı eserlerinden,²⁷⁷ İbn Hacer'in *İnbâü'l-gumr* ve *ed-Dürerü'l-kâmine* adlı eserlerinden,²⁷⁸ İbn Tağriberdî'nin *en-Nücûmü'z-zâhire* adlı eserinden,²⁷⁹ Sehâvî'nin bilhassa *ed-Dav'ü'l-Lâmi'* ve *ez-Zeyl 'alâ Ref'i'l-isr* adlı eserlerinden,²⁸⁰ Süyûtî'nin *Nazmü'l-ikyân* adlı eserinden,²⁸¹ İbn İyâs'ın *Bedâi'u'z-zühûr* adlı eserinden²⁸² faydalanmıştır.

²⁶⁷ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 7 (nâşir mukaddimesi).

²⁶⁸ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 33, 35, 39, 49.

²⁶⁹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 34, 51, 52, 54, 56.

²⁷⁰ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 49, 92, 136, 171, 181, 271.

²⁷¹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 40, 44, 62, 69.

²⁷² Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 60, 92, 110, 113.

²⁷³ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 111.

²⁷⁴ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 76, 133, 258, 259.

²⁷⁵ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 111.

²⁷⁶ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 76.

²⁷⁷ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 3, 66, 88, 231, 238, 247.

²⁷⁸ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 82, 458.

²⁷⁹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 65, 228.

²⁸⁰ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 2, 3, 64, 183, 453.

²⁸¹ Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 66, 93, 175.

²⁸² Hatîb el-Cevherî, *İnbâü'l-hesr*, s. 86, 87, 184, 186.

2.4.Hatîb el-Cevherî'ye Yönelik Eleştiriler

Hatîb el-Cevherî'nin hayatına dair malumatın sınırlı olduğu daha önce belirtilmişti. Hatîb el-Cevherî'ye dair ona atfedilen menfî hâdiselere ve yorumlara bilhassa Sehâvî'nin eserinde rastlanmaktadır. Bu menfî hâdiselerin başında Hatîb el-Cevherî'nin kadî nâibliği görevinden alınmasına sebep olarak gösterilen saç, sakal ve elbisesinin avamdan farksız olması ve makamına yakışmayan hareketlerde bulunmasıdır.²⁸³

Onun eleştirilmesine sebep olan Sehâvî'nin anlattığı bir diğer hâdis ise şu şekildedir. Sehâvî kendisine bir muhbirin gelerek Hatîb el-Cevherî'nin kitap istinsahı için yüklü miktarda para istediğini belirtir. Hatîb el-Cevherî'nin istinsah karşılığında yüklü bir para istediğinin farkına varan Emîr Yeşbek bu duruma oldukça sert tepki göstermiş, Hatîb el-Cevherî'nin dövülmesini, uzaklaştırılmasını ve verilen ücretin geri alınmasını istemiştir. Ancak bir süre düşündükten sonra bunun kendisine yakışmayacak bir tavır olduğu kanaatine varan Devâdâr Emîr Yeşbek bu talebinden vazgeçmiştir.²⁸⁴

Hatîb el-Cevherî'nin babasından bahsettiği yerde ise Sehâvî, “Babası, oğlundan daha hayırlı idi.”²⁸⁵ şeklindeki bir değerlendirmesini ekler. Sehâvî'nin Hatîb el-Cevherî ile ilgili bahsettiği kısımlardan hareketle onunla alakalı menfî kanaatleri açıktır. Bu hususta şunu ifade etmek gerekir ki Sehâvî tenkitçi özelliğiyle ön plana çıkan ve pek çok âlime ağır eleştirilerde bulunan bir âlim olduğu²⁸⁶ göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla birlikte İbn Hacer'in, Hatîb el-Cevherî'nin arkasında namaz kılmış olması önemli bir hâdisedir ve Hatîb el-Cevherî'nin, İbn Hacer'in hizmetinde bulunmayı talep ettiği fakat İbn Hacer'in cemaatinden bazı kimselerin bunu hoş karşılamaması sebebiyle vazgeçtiği aktarılmaktadır. Bu malumat da Sehâvî'nin eserinde yer almaktadır.²⁸⁷ Sehâvî'nin, kendisinin de hocası olan İbn Hacer'in, cemaatinde bulunanlar arasından Hatîb el-Cevherî'nin arkasında namaz kılması gibi önemli bir hâdiseden kısaca bahsederken, eleştirdiği hususlardan uzunca bahsetmesi dikkat çekmektedir.

Hatîb el-Cevherî'yi eleştiren diğer bir âlim olan İbn İyâs ise “Kaleme aldığı tarih eseri gelişigüzel, söyleyeni ve rivayet edeni belli olmayan bir eserdir. Eserlerinde hata çoktur ve eserleri telif edilen pek çok eserden derleme yapılarak oluşturulmuştur.”

²⁸³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, V, 218; Ziriklî, *el-A'lam*, IV, 287.

²⁸⁴ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, V, 219.

²⁸⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, III, 210.

²⁸⁶ Ayaz, *Memlûkler'de Tarih ve Tarihçiler*, 194-195.

²⁸⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmi'*, V, 218.

şeklinde ifade eder. Ayrıca İbn İyâs bu sözlerle de yetinmeyerek, bütün tarihi bir kitapta toplayan kişinin, ne taşıdığını bilmeyen bir deveye benzediğine dair bir şiire de yer verir ve faziletten de yoksun biri olduğunu da söyler.²⁸⁸ Hatîb el-Cevherî'nin eserleri incelendiğinde eserlerin nâşirinin dipnotlardaki bilgi ve kaynakları göstermesinin sebebi olarak, aslında Hatîb el-Cevherî'nin mesnetsiz konuşmadığını ispatlamaya yönelik bir girişim olduğunu belirtir. Nâşir eserlerinde müellifin alıntı yaptığı kimselerden nadiren bahsettiğini de söyler.²⁸⁹ Ancak daha önce de belirtildiği gibi müellifin, Makrîzî'den aynen alıntı yaptığı yerde dahi ne müellifin ne de nâşirin buna işarette bulunmadığı belirtilmelidir. Müellifin bilhassa *Nüzhetü'n-nüfûs* adlı eserde farklı tarihçilerden iktibasları art arda yapması ve iktibas yaptığı kimseleri belirtmemesi, metinde üslûb farklılığına sebep olmuştur. Ayrıca müellifin, tahsil ettiği ilimler de göz önünde bulundurularak Arapça dil bilgisi kurallarında ciddi hatalar yapması ve bu durumun eserlerde açıkça görülmesi, müellife yapılan eleştirileri destekler mahiyettedir.

Hatîb el-Cevherî'nin hayatı hakkındaki malumatın az olması, bu malumattan bahseden âlimlerin ise Sehâvî'den iktibasla bahsetmeleri dikkate alınırsa, Hatîb el-Cevherî'nin ahlakına dair menfî söylemlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. İbn İyâs'ın, müellifin eserlerine dair eleştirileri ise birçok açıdan isabetli görülmektedir.

²⁸⁸ İbn İyâs, *Bedâi' u'z-zühûr*, III, 309.

²⁸⁹ Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 7 (nâşir mukaddimesi).

SONUÇ

İslam tarihinin ilmî açıdan en parlak dönemlerinden biri kabul edilen Memlûkler dönemi, bilhassa tarih sahasındaki çalışmalar sebebiyle altın çağ olarak nitelenmektedir. Bu dönemde pek çok siyer, biyografi, ansiklopedi, siyasî, idarî, kurumsal ve mahalli tarih eserleri ile şehir tarihini konu edinen kitaplar kaleme alınmıştır. Toplumun her kesiminden insanların ilmî çalışmalarda aktif katılımları neticesinde sonraki dönemler için başucu kitabı mahiyetinde pek çok eser telif edilmiştir.

Tarih sahasında eser kaleme alanlar arasında tüccar sınıfına mensup olan Kütübî ve Hatîb el-Cevherî gibi âlimler dikkat çekmektedir. Bunlardan Hatîb el-Cevherî toplumun farklı bir kesimine mensup olması ve bu özelliği sebebiyle olaylara yaklaşımında, dönemin tarihçilerinden farklılık arz etmesi açısından oldukça mühimdir. Hatîb el-Cevherî'nin, İbn Hacer, İbn Tağrıberdî ve Sehâvî gibi muasırı tarihçilerin eserlerini istinsah etmesiyle bu sahaya olan muhabbeti artmış, tarih sahasında yazılan eserleri okuyarak bir yandan bilgilerini derinleştirmiş diğer yandan ise çalışmamıza konu olan *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârihi'z-zaman* ve *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr* adlı eserlerini kaleme almıştır. Tespitlerimize göre Memlûk Devleti'nin son döneminin aydınlatılmasına önemli katkı sağlayan bu iki eser, bir tüccar tarafından kaleme alınmış olması bakımından da ayrı bir önem arz etmektedir.

Hatîb el-Cevherî eserlerini, nâşir Hasan Habeşî'nin belirttiği ve bizim de tespit ettiğimiz gibi Memlûkler döneminde yetişen pek çok tarihçinin eserinden istifade ederek kaleme almıştır. Müellifin bahsi geçen eserleri, genellikle muasırlarının rivayetlerini tekrar etse de bazen müşahede ettiği olayları aktararak başka kaynaklarda tespit edemediğimiz önemli bilgiler de sunmaktadır. Müellif *İnbâü'l-hesr* adlı eserinde her senenin olaylarını aktarmaya başlamadan önce dönemin sultan, halife ve devletin çeşitli kademelerindeki görevlilerle ilgili malumat vermiştir. Eserlerindeki vefeyât kısımları incelediğinde ise müellifin bazı sultan ve devlet görevlilerinin hal tercümelerini daha uzun tutup daha ayrıntılı anlattığı, hatta bazen bahsettiği şahıslara yönelik kişisel yorumlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu noktada Hatîb el-Cevherî'nin, Burcî Memlûkler döneminin kurucu sultanı olan el-Melikü'z-Zâhir Berkuk'a özel ilgi duyduğu ve onun duruşundan konuşmasına askerî kabiliyetlerinden zekâsına kadar bazı niteliklerini oldukça uzun ve ayrıntılı anlattığına hususen dikkat çekilmelidir. Yine müellifin muasırı tarihçilerden olan ve aralarında bir çekişme olduğu

anlaşılan İbn Tağrıberdî ile alakalı tenkit ve ilginç yorumları da dikkate değerdir. Ayrıca müellif eserlerinde, Memlûk idarî teşkilatında gerçekleşen liyakatsizlik, suistimal ve ihmallere dair hâdiselere değinmesi sebebiyle de verdiği malumat oldukça mühim ve dikkat çekicidir. Hatîb el-Cevherî'nin aktardıkları sadece Şam ve Kahire ile sınırlı kalmamış, diğer İslam beldeleri hakkında kısmen de olsa oldukça kıymetli malumat vermiştir. Onun eserleri, Memlûkler dönemi toplumu, ulemâsı, ümerâsı ve devlet görevlilerine dair verdiği malumat sebebiyle Memlûk Devleti'nin son döneminin aydınlatılmasında başvurulması gereken kaynaklar arasındadır.

Hatîb el-Cevherî'nin bilhassa *Nüzhetü'n-nüfûs* adlı eserinde usûl ve üslûbunun farklılaşması ve hâdiseleri aktarırken bazı tasarruflarda bulunması olayların tam manasıyla anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bunda müellifin istifade ettiği kaynaklardan alıntılar yaparken kullandığı eserlerin müelliflerinin üslûbuyla doğrudan alıntı yapması dolayısıyla Hatîb el-Cevherî'nin kendi usûl ve üslûbunun dışına çıkmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum müellifin hâdiseleri daha öz bir şekilde aktarmaya çalıştığı kısımlarda da görülmektedir. Bununla birlikte bazı hâdiselerin sonunda Hatîb el-Cevherî'nin kendi yorumlarına yer vermesi, yaptığı yorumlarını şiir veya atasözü ile desteklemesi gibi hususlar özellikle müellifin müşahidi olduğu dönemler için büyük önem arz etmekte ve bahsi geçen eserleri daha kıymetli hale getirmektedir.

Çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz diğer bir sonuç Hatîb el-Cevherî'nin, hocası Aynî gibi tarihçiler yanında muasırı İbn Tağrıberdî'den de tarih yazımı konusunda çeşitli açılardan etkilenmiş olmasıdır. Bu husus bilhassa hâdiselerin başlıklandırılmasında ve sultanların hal tercümelerinde görülmektedir. Hatîb el-Cevherî'nin kaleme aldığı eserlerin usûl ve üslûbunun incelenmesi neticesinde *İnbâü'l-hesr* adlı eserinde müellife dair daha belirgin izler taşıdığı da tespit edilmiştir. Son olarak Hatîb el-Cevherî'nin bahsi geçen iki eseri mukayese edildiğinde *İnbâü'l-hesr* adlı eserin, müellifin “ustalık eseri” olarak nitelendirilebileceğini de belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Mustafa Celil, “Osmanlı Döneminde Buhârîhânlık Geleneğinin Başlaması ve Osmanlı Hadisçiliğine Etkisi” *Sahîh-i Buhârî: Geleneksel ve Çağdaş Yaklaşımlar*, ed. Serdar Demirel v.dğr., İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020, s. 187.
- Ayalon, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, çev. Abdullah M. Ağır, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Ayaz, Fatih Yahya, “Memlûk Tarihçilerine Göre Dulkadıroğlu Şahsuvar Bey İsyanı” *Belleten*, 77/279, s. 419, 2003.
-, “Sır Kâtibi”, *DİA*, XXXVII, ss. 116-117, İstanbul 2009.
-, “Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü’s-Sel’ûs (ö. 693/1294)”, *ÇÜİFD*, 5/1, ss. 94-95, 2005.
-, “Memlûkler Döneminde Biyografi Yazıcılığı ve İbn Tağrıberdî (ö. 874/1469)”, *İslam Te’lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı: 10-11 Kasım 2016, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, ed. Prof. Dr. Hidayet Aydar, Ensar Yayınları, İstanbul 2018, s. 187-206.
-, “Türk Memlûkler Döneminde Mısır Halkının Siyasî Olaylara Karşı Tutumu”, *ÇÜİFD*, 7/1, s. 146; 2007.
-, “Bucî Memlûkler Döneminde Üstâdârlık (Saray Ağalığı)”, *ÇÜİFD*, 22/1, ss. 306-307.
-, *Memlûkler (1250-1517)*, İSAM Yayınları, İstanbul 2015.
-, *Memlûkler Döneminde Vezirlik*, İSAM yayınları, Ankara 2017.
-, *Memlûkler’de Tarih ve Tarihçiler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020,
-, *Türk Memlûkler Döneminde Saray Ağalığı Üstâdârlık (1250-1382)* MÜİFV Yayınları, İstanbul 2008, s. 49–53.
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *İkdü’l-cümân fî târîhî ehli’z-zaman*, nşr. Muhammed M. Emin, I-IV, Kahire 1987-1992.
- Behrens-Abouseif, Doris, “İbn Tolun Camii”, *DİA*, XX, ss. 416-418, İstanbul 1999.
- Bozkurt, Nebi, “Mihmandar”, *DİA*, XXX, ss. 25-26, İstanbul 2005.

Busravî, Ali b. Yusuf, *Târîhu 'l-Busravî*, tah. Ekrem Hasan 'Ulebî, Dîmaşk 1987-1988, I, 163.

Çıplak, Esra, "Memlûklerde La'bû'l-Kürre "Çevgân", *Orta Çağ Araştırmaları Dergisi*, 4/2, ss. 255-263, 2021.

Çubukcu, Asri, "Çakmak, el-Melikü'z-Zâhir", *DİA*, VIII, ss. 92-93, İstanbul 1993.

....., "Devâtdâr", *DİA*, IX, ss. 221-222, İstanbul 1994.

Çuhadar, Mustafa- Yiğit, İsmail, "İbn Tağrıberdî", *DİA*, XX, s. 388, İstanbul 1999.

Düzenli, Aygül- Ayaz, Fatih Yahya, "Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri", *ÇÜİF Dergisi*, 17/2, Temmuz-Aralık 2017.

....., *Memlûkler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi (648-923/1250-1517)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2021.

es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Evlâdü'n-Nâs", *DİA*, XI, ss. 525-526, İstanbul 1995.

Garsüddin Halil İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik*, nşr. Paul Ravaisse, Paris 1894.

Gökbulut, Hasan, "Kâfiyeci", *DİA*, XXIV, ss. 154-155, İstanbul 2001.

Halıcı, Feyza, "Çevgân", *DİA*, VIII, ss. 294-295, İstanbul 1993.

Hatîb el-Cevherî, Ali b. Dâvud es-Sayrafî, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zamân*, nşr. Hasan Habeşî, Kahire 1970, I-IV.

....., *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr*, nşr. Hasan Habeşî, Kahire 1970.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-'umr*, nşr. Hasan Habeşî, I-IV, Kahire 1969.

....., *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yani'l-mieti's-sâmine*, nşr. Abdülvâris Muhammed Ali, I-IV, Beyrut 1997.

İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'i'd-dühûr*, nşr. Muhammed Mustafa, I-V, Kahire 1982-1984.

İbn Kâdî Şühbe, Takiyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, nşr. Adnan Derviş, I-V, Dîmaşk 1977-1997.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddin Yusuf, *en-Nücûm'üz-zâhire fî mülûki Mısır*

- ve 'l-Kâhire, nşr. Dârü'l-Kütüb, XVI, Kahire ts.
-, *ed-Delîlü 'ş-şafî 'ale 'l-Menheli 's-sâfî*, nşr. Fehim M. Şeltût, I-II, Kahire 1998.
-, *el-Menhelü 's-sâfî ve 'l-müstevfî ba 'de 'l-Vafî*, tah. Muhammed M. Emin, VII, Kahire ts.
-, *Havâdisü 'd-dühûr fî meda 'l-eyyâm ve 'ş-şühûr*, tah. Muhammed K. İzzeddin, I-II, 1990.
- İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed, *Şezerâtü 'z-zeheb fî ahbârî men zeheb*, nşr. Abdülkadir el-Arnaûd- Mahmud el-Arnaûd, Kahire 1986, XI, 708.
- İpşirli, Mehmet, “el-Hıtatü'l-Makrîziyye”, *DİA*, XVII, ss. 402-404, İstanbul 1998.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *es-Subhu 'l-a 'şâ fî sinâ 'ati 'l-inşâ*, Kahire 1914, III, 456
- Kallek, Cengiz, “el-Hidâye”, *DİA*, XVII, ss. 471-473, İstanbul 1998.
-, “İrdeb”, *DİA*, XXII, ss. 440-442, İstanbul 2000.
-, “Bulak”, *DİA*, VI, s. 387, İstanbul 1992.
-, “Rıtl”, *DİA*, XXXV, ss. 52-55, İstanbul 2008.
- Kandemir, M. Yaşar, “el-Câmiu's-Sahîh”, *DİA*, VII, ss. 120-121, İstanbul 1993.
-, “İbn Hacer el-Askalânî”, *DİA*, XIX, ss. 514-531, İstanbul 1999.
-, “el-Câmiu's-Sahîh”, *DİA*, VII, ss. 114-123, İstanbul 1993.
- Koca, Ferhat, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, ss. 64-66, İstanbul 2006.
- Koçkuzu, A. Osman, “Aynî, Bedreddin”, *DİA*, IV, ss. 271-272, İstanbul 1991.
- Koprman, Kâzım Yaşar, “Barsbay”, *DİA*, V, ss. 84-85, İstanbul 1992.
-, “Divan” (Memlükler), *DİA*, IX, s. 383, İstanbul 1994.
- Kortantamer, Samira, “Memlûk Tarihçiliğinde Bir Üslup Unsuru el-'Acâib ve'l-Garâib”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX/1, s. 69-87, 1994.
-, “Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I, s. 31-35, 1983.
- Kurşun, Zekeriya, “Hatîb el-Cevherî”, *DİA*, XVI, ss. 460-461, İstanbul 1997.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitabü 'l-Mevâ 'iz ve 'l-i 'tibâr bi-zikri 'l-hıtat ve 'l-âsâr*, I-II, Beyrut, ts.

-, *Kitâbü'l-Mukaffê'l-kebîr*, nşr. Muhammed el-Ya'lâvî, I-VIII, Beyrut 1991.
-, *Kitabü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr, I-XII, Kahire 1956-1973.
-, *Düererü'l-'ukûdi'l-ferîde fî terâcimi a'yâni'l-müfide*, nşr. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî, I-II, Dımaşk 1995.
- Malatî, Zeyneddin Abdülbâsıt b. Halil b. Şahin ez-Zâhîrî, *Neylü'l-emel fî zeyli'd-Düvel*, nşr. Ömer A. Tedmürî, Beyrut, 2002, I, 40.
- Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Mektebetü'l-müsenna, Beyrut ts., VII, 89.
- Özcan, Abdulkadir, "Hoşkadem", *DİA*, XVIII, ss. 249-250, İstanbul 1998.
- Özel, Ahmet, "Şümünnî", *DİA*, XXXIX, ss. 261-262, İstanbul 2010.
-, "İbnü'd-Deyrî", *DİA*, XXI, ss. 15-16, İstanbul 2000.
- Özen, Şükrü, "İbnü's-Şihne, Ebü'l-Fazl", *DİA*, XXI, ss. 220-222, İstanbul 2000.
- Özkan, Halit, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, s. 196, İstanbul 2010.
- Razûk, Muhammed, "İbn İyâs", *DİA*, XX, ss. 97-98, İstanbul 1999.
- Safedî, Salâhaddin Halil b. Aybek, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Helmut Ritter, Sven Dederin v.dğr. , X-XXX, Wiesbaden-Beyrut 1962-2004.
- Sağır, Abdullah, *İbn Tağriberdî'nin "el-Menhelü's-Sâfi" Adlı Eserine Göre Kahire'de İlmî ve Sosyo-Kültürel Hayat* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 47.
- Sakallı, Talat, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, ss. 152-154, İstanbul 1999.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'ü'l-Lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsî*, I-XII, Kahire, ts.
- Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Hüsnü'l-muhâdara fî ahhâri Mısır ve'l-Kahire*, I-II, Kahire, ts.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Yayınları, İstanbul 1998.
- Tomar, Cengiz, "Sehâvî, Şemseddin", *DİA*, XXXVI, s. 314, İstanbul 2009.
-, "el-Melikü'l-Eşref, İnal", *DİA*, XXVIII, ss. 63-64, Ankara 2004.

- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “el-Hazreciyye”, *DİA*, XVII, s. 146, İstanbul 1998.
- Turan, Abdülbaki, “el-Elfiyye”, *DİA*, XI, ss. 28-29, İstanbul 1995.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Ezher”, *DİA*, XII, ss. 53-58, İstanbul 1995.
- Yâzîcî, Tâlib, “Emeviyye Camii”, *DİA*, XI, ss. 108-109, İstanbul 1995.
- Yılmaz, Muhammed, *İbn Hacer’in Hocaları Bağlamında Kadın Hadisçiler*, Araştırma Yayınları, Ankara 2008, s. 127-191.
- Yiğit, İsmail, “Memlük Zamanında (1250-1517) Kadın”, *Diyanet İlmi Dergisi*, 40/2, ss. 131-144, 2004.
-, “Kayıtbay”, *DİA*, XV, ss. 80-81, Ankara 2002.
-, “Memlûkler Dönemi (1250-1517) İlmî Hareketine Genel Bir Bakış”, *Türkler*, V, 748-756, 2002.
-, “Şeyh el-Mahmûdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, ss. 58-60, İstanbul 2010.
-, *Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Memlûkler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991.
- Ziriklî, Hayreddin b. Muhammed, *el-A‘lam*, nşr. Dârü’l-ilm, Beyrut 2002, IV, 287-288.

EKLER

EK 1 Memlükler Dönemi Sultanları

A. Bahrî/Türk Memlükler Dönemi (648-784/1250-1382)

el-Melikü'l-Muiz İzzeddin Aybek et-Türkmânî	(648-655/1250-1257)
el-Melikü'l-Mansûr Nureddin Ali b. Aybek	(655-657/1257-1259)
el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz	(657-658/1259-1260)
el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin Baybars	(658-676/1260-1277)
el-Melikü's-Saîd Berke b. Baybars	(676-678/1277-1279)
el-Melikü'l-Âdil Bedreddin Sulamış b. Baybars	(678/1279)
el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun	(678-689/1279-1290)
el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun	(689-693/1290-1293)
el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun (birinci saltanatı)	(693-694/1293-1294)
el-Melikü'l-Âdil Zeyneddin Ketboğa	(694-696/1294-1296)
el-Melikü'l-Mansûr Hüsameddin Lâçin	(696-698/1296-1299)
el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun (ikinci saltanatı)	(698-709/1299-1309)
el-Melikü'l-Muzaffer Baybars el-Çaşnigîr	(709/1309-1310)
el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun (üçüncü saltanatı)	(709-741/1310-1341)
el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Ebû Bekir	(741-742/1341)
el-Melikü'l-Eşref Alâeddin Küçük	(742/1341-1342)
el-Melikü'n-Nâsır Ahmed	(742-743/1342)
el-Melikü's-Sâlih İsmail	(743-746/1342-1345)
el-Melikü'l-Kâmil Seyfeddin Şaban I	(746-747/1345-1346)
el-Melikü'l-Muzaffer Zeyneddin Hacı I	(747-748/1346-1347)
el-Melikü'n-Nâsır Hasan (birinci saltanatı)	(748-752/1347-1351)
el-Melikü's-Sâlih Selâhaddin	(752-755/1351-1354)
el-Melikü'n-Nâsır Hasan (ikinci saltanatı)	(755-762/1354-1361)
el-Melikü'l-Mansûr Selâhaddin Muhammed	(762-764/1361-1363)
el-Melikü'l-Eşref Zeyneddin Şaban II	(764-778/1363-1376)
el-Melikü'l-Mansûr Alâeddin Ali	(778-783/1376-1381)
el-Melikü's-Sâlih Zeyneddin Hacı II (birinci saltanatı)	(783-784/1381-1382)
el-Melikü'l-Mansûr Zeyneddin Hacı II (ikinci saltanatı)	(791-792/1389-1390)

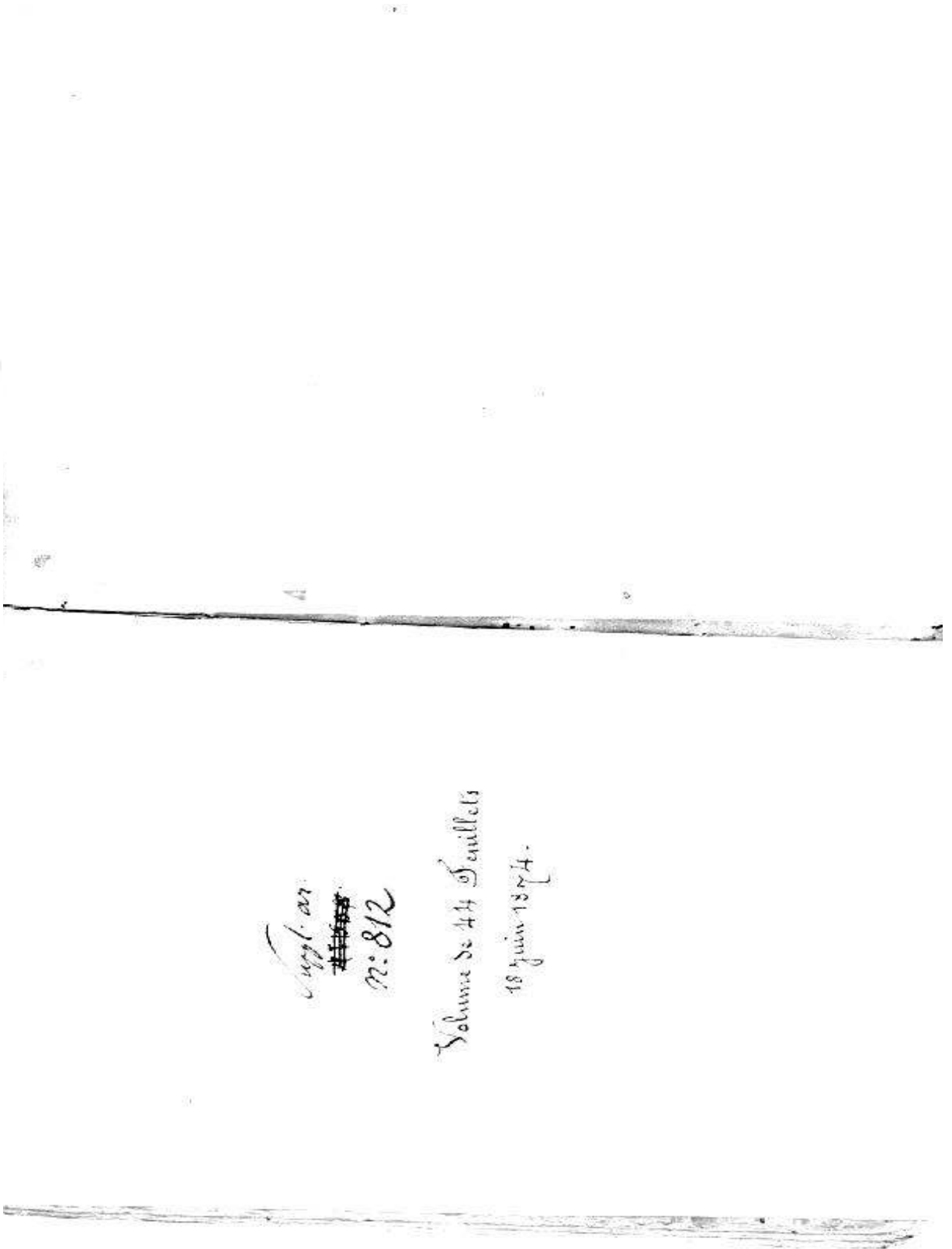
B. Burcî/Çerkez Memlûkler Dönemi (784-923/1382-1517)

el-Melikü'z-Zâhir Berkuk (birinci saltanatı)	(784-791/1382-1389)
el-Melikü'l-Mansûr Zeyneddin Hacı II (Türk Memlûkler) (ikinci saltanatı)	(791-792/1389-1390)
el-Melikü'z-Zâhir Berkuk (ikinci saltanatı)	(792-801/1390-1399)
el-Melikü'n-Nâsır Ferec (birinci saltanatı)	(801-808/1399-1405)
el-Melikü'l-Mansûr Abdülaziz	(808/1405)
el-Melikü'n-Nâsır Ferec (ikinci saltanatı)	(808-815/1405-1412)
el-Melikü'l-Âdil Müsta'în-Billâh (Halife)	(815/1412)
el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî	(815-824/1412-1421)
el-Melikü'l-Muzaffer Ahmed b. Şeyh el-Mahmûdî	(824/1421)
el-Melikü'z-Zâhir Tatar	(824/1421)
el-Melikü's-Sâlih Muhammed b. Tatar	(824-825/1421-1422)
el-Melikü'l-Eşref Barsbay	(825-841/1422-1438)
el-Melikü'l-Aziz Yusuf b. Barsbay	(841-842/1438)
el-Melikü'z-Zâhir Çakmak	(842-857/1438-1453)
el-Melikü'l-Mansûr Osman b. Çakmak	(857/1453)
el-Melikü'l-Eşref İnal (Aynal)	(857-865/1453-1461)
el-Melikü'l-Müeyyed Ahmed b. İnal	(865/1461)
el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem	(865-872/1461-1467)
el-Melikü'z-Zâhir Yelbay	(872/1467)
el-Melikü'z-Zâhir Temürboğa (Timurboğa)	(872/1467-1468)
el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay	(872-901/1468-1496)
el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kayıtbay	(901-902/1496-1497)
el-Melikü'l-Eşref Kansu Hamsemie	(902/1497)
el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kayıtbay (ikinci saltanatı)	(902-904/1497-1498)
el-Melikü'z-Zâhir Kansu el-Eşrefî	(904-905/1498-1500)
el-Melikü'l-Eşref Canbolat	(905-906/1500-1501)
el-Melikü'l-Âdil Tomanbay	(906/1501)
el-Melikü'l-Eşref Kansu el-Gavrî	(906-922/1501-1516)
el-Melikü'l-Eşref Tomanbay	(922-923/1516-1517)

EK 2 Memlûkler Dönemi Abbâsî Halifeleri

1.	el-Müstansır-Billâh Ebû'l-Kâsım Ahmed	(659-660/1261)
2.	I. el-Hâkim-Biemrillâh Ebû'l-Abbâs Ahmed	(660-701/1261-1302)
3.	I. el-Müstekfî-Billâh Ebu'r-Rebia Süleyman	(701-740/1302-1340)
4.	el-Vâsık-Billâh Ebû İshak İbrâhim	(740-741/1340-1341)
5.	II. el-Hâkim-Biemrillâh Ebû'l-Abbâs Ahmed	(741-753/1341-1352)
6.	el-Mu'tazîd-Billâh Ebû'l-Feth Ebû Bekir	(753-763/1352-1362)
7.	I. el-Mütevekkil-Alellâh Ebû Abdullah	
	(Birinci hilâfeti: 763-779/1362-1377,	
	İkinci hilâfeti: 779-785/1377-1385,	
	Üçüncü hilâfeti: 791-808/1389-1406)	
8.	II. el-Vâsık-Billâh Ebû Hafs Ömer	(785-788/1383-1386)
9.	el-Musta'sım-Billâh Ebû Yahya Zekeriyya	(788-791/1386-1389)
10.	el-Mustaîn-Billâh Ebû'l-Fazl el-Abbâs	
	(Hilafeti: 808-816/1406-1414)	
	(Saltanatı: 815/1412)	
11.	II. el-Mu'tazîd-Billâh Ebû'l-Feth Dâvûd	(816-845/1414-1441)
12.	II. el-Müstekfî-Billâh Ebu'r-Rebia Süleyman	(845-855/1441-1451)
13.	el-Kâim-Biemrillâh Ebû'l-Bekâ Hamza	(855-859/1451-1455)
14.	el-Müstencid Billâh Ebû'l-Mehâsin Yûsuf	(859-884/1455-1479)
15.	II. el-Mütevekkil Alellâh Ebû'l-İzz Abdülazîz	(884-903/1479-1497)
16.	el-Müstemsik Billâh Ebû's-Sabr Yakub	(903-914/1497-1508)
17.	III. el-Mütevekkil Alellâh Muhammed	(914-922/1508-1516)

EK 3 Hatîb el-Cevherî'nin *ed-Dürrü'l-manzûm fîmâ verede fî Mısr ve ehlühâ min mevcûd ve ma'dûm* adlı eserinin yazma nüshası

الحسين بن علي
كتبت في يوم الاثنين

كتاب الذم المنظم فيما ورد في مصر واطرافها

بالحضور والعموم تاليف سولانا الشيخ العالم الفاضل

العلامة الرحيم العلامة الفاضلة المحقق

المؤلف في افتقر عباده الوالد

علي بن سولانا الرحيم دارود الخليل

المستور والمنع عن عامة الناس

قال لطف الخليل في جمع

السليين امير

والمنع

الكتاب

كتبت في يوم الاثنين في شهر ربيع الثاني سنة ١٢٠٤

والمنع

من الخواص ان الله عز وجل قد جعل في كتابه
افقة العلم من فقهه فاجروا امام حيايكم و
صلى الله عليه وسلم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الأول والأخر والظاهر والباطن وهو بكل شيء عليم خالق
كل شيء ومغنيه ومعبده ومهديه وهو الخالق والرازق والرازق
قد رزقنا كان وما يكون ودر جميع المخلوقات في كل حركة وتكون يعلم حكم
ومنه حكم ويعلم ما تكلمون وهو الله الذي لا اله الا هو له المهد
في الاول والآخر والكل واليه ترجعون احب الله خاتون
وهو خاتون العدم وكل شيء لا اله الا هو وفيه عبق النعم
والصلوات على نبيه وسوله محمد سيد الانبياء والرسل المفضل عليه في
الكتاب المبين وكلنا نقتضيك من انما الرسل انما ثبت به فؤادك
وكان في هذه الحقوة عظيمة وكبرى للمؤمنين وعلم الله واسمايه
وازل واجه والتابعين صلاة وسلاما آمين بدوام الطالدين

نور

الاعمال فيقول فيقول الله الودود علي بن ابي طالب
الطيب الجوهري الخفيف عالمه بطه الحلي والخفي دأب ابد
والسليم الميم الذي سبغ الماطر القاهر والكلو الناصر
في جميع مختصر لطيف سولت ظروفي مشتمل على لمع من عظمته
مصر وما ورد فيها من كلام الله تعالى وسوله صلى الله عليه وسلم
ومن كلام العلماء والورخين وكلام الحكماء الاقدمين وما استأثرت
به علي بن ابي طالب من البلاد مع ما حوته من العجايب في كل زمان ودون
فيما سمع من الله مجموعا منسجا بالانعم الذي يرون وسوله القائل
حيث قال مجموعا كان كل حسن يجز ووصفنا لانام عنده
وما جامع من تسامي على خافي سكت جلده وربته على شرف
بابا الباب الاول ان مصر واهلها في رباط اليوم القيد

الفتح

والوصية بقسط مسر وسكانا وإن أرضنا طيب الاراضي الباب
 الثاني في ما ورد فيها من البركة والرخاء وإن البركة قسمت عشرة
 اجزاء تسعة في مصر واحدة في جميع الاندلس والتبنيه
 بذكرها في صفة من ارضها الكتاب العزيز وما ورد في سليمان الباب
 التسعيد وما نقلته العلماء الحكماء في حق الجحيد وحق
 آدم عليه السلام لمصر بالرحمة والفضل الباب الثالث
 وفي خصوص فليد بمصر من الانبياء عليهم السلام والسلام الباب
 في كرمين كان بمصر من القديسين ^{لقد} الباب الخامس في ذكر من
 ضاهوا في ما من الانبياء عليهم السلام والسلام الباب السادس
 في ذكر الحكماء واطهارهم وكنهم وآثارهم الباب السابع
 فيمن تكلموا بها قبل البطون الباب الثامن في كرمين

مصر

هوس الحكيم وولده وبناتها الكرمين الباب التاسع في ذكر
 من مكلمهم مصر ولا ارضها بعد الطوفان الباب العاشر
 في كرمين خسرو الدنيا وعلو على مصر الباب الحادي عشر
 في ذكر من مكلم مصر الاسلام الباب الثاني عشر في ذكر
 الزبانيات التي بمصر الباب الثالث عشر في ذكر العمل
 بمصر واعمالها والساجد الباب الرابع عشر في ذكر كرمين
 واعمالها وما فيها الباب الخامس عشر في ذكر مقبلا من مصر
 للدين التسعيد الباب السادس عشر في كرمين مصر وارتفاع
 خراجها الباب السابع عشر في ذكر خراج مصر ومقدار
 الباب الثامن عشر في ذكر ما تخضع به مصر ومن غيرها الباب
 التاسع عشر في كرمين مصر وغداها الباب العاشر

في ذكر الرباني اسمعني يا الله مستعدين فهو المولى والمعين ومحبته
 الذي المؤمنين المنظم فيما ورد في غير ما علمنا بالخشوع والعموم وقد
 آتاه الشروع في ذلك بتوفيق الله المنعم والملك الحي الباقي وسبوا
 هناك فأنزل الله الرام لم يكد دأود أن يجعله مستبورا غير ذوق
 وإن يغفر لئله وكاتبه ومطالعه وما أله وسامعه وأن يحكم
 على طالع مستغود سيرة قنا حيا للحوث لورود الهاتج الأول
 أن سموا أهلها في رباط اليوم القيمة وسأورد من الوحيية
 بتبسط مصر والأخبا غنما في حدة من أذنع من آيات الله قاله
 سبحانه وتعالى ونريد أن نمن على الذي استغفروا في الأرض
 ويخلصهم أئمة ويخلصهم الوراثة في الأجد قاس
 ابن عباس رضي الله عنهما انصام مصر وقوله تعالى

م

كهر تتركوا من جنات وعبود إلى قوله تعالى أو أننا
 قوما آخرين يعني قوم فرعون وإن بنى سرايل
 ورثوا مصر وقوله تعالى لم يسطروا مصر أكان
 لكم ما سألتم وقوله تعالى وأوجبت إلى موسى
 وأخيه هرون أن تبوا القوم كما مصر يورثا
 إليه وقوله تعالى ولقد كنس مكنا لبوسيف في
 الأرض إليه وموضع كنس في القرآن من ذلك
 وما روى عن النبي صلى الله عليه وسلم في ذكر
 مصر وقوله عليه السلام سيغتنج عليكم من
 بعدكم مصر واستوصوا بقبط لا خير فإن لهم
 ذمة وأرحام قال صلى الله عليه وسلم أهل مصر

والصواب
واذا فهم

واذا راجعوا ما يقيم في رباط الى يوم الغيبة وقوله
عليه السلام سيفتح عليكم من بعدى مدنيته يذكر
فيها القيراط فاستوصوا باهلا خيرا فان طعم
دمه ورحما وقوله عليه الصلاة والسلام ما كان
احدا الا فاهم الله مودته وقوله عليه السلام
وقد اوصى بقبط مصر انكروست فظفروا عليهم
ويكونون لكم غيرة وقوله صلى الله عليه وسلم
مصر اطيب الارضين والله اعلم الباب
الثاني قوله عليه الصلاة والسلام فتمت البركة
عشق اخرا فحصلت تسعة في مصر وواحد
في جميع المصار وقال صلى الله عليه وسلم الاسكندرية

احد العروستان وقال بن عمر قبط مصر
اخوال قريش مرتين وقوله عليه السلام
وقد اوصى بقبط مصر من ثياب مصر من ثياب
الحفا فبقط قال ابو سفيان لعن الله هذا
التوب ولعن من غاله فقال له رسول الله صلى
الله عليه وسلم لا تلعنهم فانهم مني وانا منهم
يعني فبقط مصر وقال صلى الله عليه وسلم
مصر خير ارض الله والجزيرة غيبة من غياض
الجنة قال عبد الله بن عمر رضي الله عنهما
اعل مصر الكرم اعاجم كلها واسمهم كفا واقرهم
رحما والعرامة وبقر شحاصة وقال عبد الله

ابن عمور رضي الله عنه ما مثلت الدنيا لادم عليه
السلام مشرقا ومغربا وسهلا وجبالا وانهارا
وجبالا وخرايبا ومن يسكنها من لحم ومن عجلها
فلما راها راضا اعطى مصر راضا سهلة ونهرها
يمر من الجنة وفيه البركة ويخرجه الرحمة وراى
جبلان جبالا يسمى نورا فخلوا من نظر الرب
اليه بالرحمة في سفحه اشجار مشوهة وفروعها
في الجنة تسقى بالرحمة فتعادل عرشه العالم
فقال ليل بالبركة ودعا في ارضه بالرحمة وبارك
على نيل وجبل سينج مرات فلا خلقك يا مصر
بركة ولا زال يخط ولا زال فيك ملك بالارض
فبك

فبك الحيا والكنوز كنز الله رزقك ودر
ضربك ولا زال فيك الخير ما لم تنصرك ولا
تتكبر ولا تخون وكان ادم عليه السلام اذا
سرد عاها بالرحمة والحبيب والرائحة والبركة
وقال عبد الله بن عمر رضي الله عنهما لما قسم
نوح عليه السلام الى رصين بين ولديه حام
وسام فجعل لولد حام مصر وسواحلها والغرب
وساطل النيل فلما دخل ببصر بن حام بن نوح
وبلغ العرش فقال اللهم ان كانت هذه الارض
النخ وعنتا على لسان بيلك نوح وجعلت منقلا
لنا فاصرف عنا يا ابا واطيب لنا نوايا واجمع ما
احببنا